

La possible aplicació de la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica en la fase d'enjudiciament: una exploració empírica

Ajut a la investigació 2021

Autores

Mª José Rodríguez Puerta i Daniela Gaddi

Any 2022

Generalitat de Catalunya
**Centre d'Estudis Jurídics
i Formació Especialitzada**

La possible aplicació de la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica en la fase d'enjudiciament: una exploració empírica

Mª José Rodríguez Puerta

Daniela Gaddi

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original de les autores, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva de les autores, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca) el text complet de la qual es troba disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi per generar obra derivada.

AGRAÏMENTS

Voldríem fer pales aquí el nostre agraïment a tots els operadors jurídics que han participat en la recerca. Sense les seves aportacions, les seves opinions i la seva excel·lent predisposició no hauria estat possible fer aquest treball.

Esmement especial mereix el treball dut a terme per l'equip del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya. El seu entusiasme, nivell d'implicació, serietat i compromís en l'anàlisi dels casos proposats ha anat molt més enllà del que esperàvem trobar. Per això, els estem enormement agraïdes.

Sobretot, volem destacar la tasca duta a terme per la Coordinadora del Programa, la senyora Isabel Cabos, que generosament ens ha obert les portes del seu equip i ha col·laborat activament en l'organització dels focus groups.

Hem d'agrair també als que ens han donat suport en el tractament de la informació recollida, especialment, a Benjamí Curto per la transcripció de les entrevistes, a Alba García Nebot i Alba Llagostera García per la transcripció dels focus groups. També estem agraïdes amb Gerard Vallés i Andrea Sánchez, que ens han ajudat a revisar el text en català, i a Luna Sánchez, per haver vetllat pacientment per la seguretat dels nostres enregistraments.

Finalment, volem expressar la nostra gratitud pel suport institucional rebut, concretament per la senyora Lidia Serratusell i Salvadó, cap de l'Àrea de Reparació i Atenció a la Víctima (Departament de Justícia) i al CEJFE, que ens ha brindat la possibilitat de poder concloure aquesta recerca malgrat els imprevistos que l'han acompanyat.

Sumari

1. Introducció.....	1
2. Objectius	3
3. Marc teòric	4
3.1. Aproximacions conceptuals.....	4
3.2 La justícia penal tradicional i la delinqüència econòmica	5
3.2.1. Els problemes amb els quals s'enfronta el sistema de justícia penal en l'abordatge de la delinqüència econòmica	5
3.2.2. La conformitat com a solució consensuada incorporada al procés penal tradicional també en els delictes econòmics	10
3.2. La justícia restaurativa i els delictes econòmics	12
3.3.1. Algunes experiències internacionals en l'àmbit dels delictes econòmics.....	12
3.3.2. Algunes experiències nacionals.....	13
3.4. Els reptes amb els quals s'enfronta la justícia restaurativa en l'àmbit dels delictes econòmics.....	16
3.4.1. L'accés dels processos restauratius al sistema de justícia penal tradicional: l'Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament Criminal	17
3.4.2. Les víctimes en els delictes econòmics	20
3.4.3. Els professionals de la justícia restaurativa i la classe de processos restauratius idonis per a intervenir en delictes econòmics.....	26
4. Metodologia.....	33
4.1. Preguntes de recerca	33
4.2. Estratègia de recerca. Justificació i descripció.....	33
4.2.1. Estudi de cas	33
4.2.2. Orientació teòrica.....	34
4.3. Definició i selecció dels casos.....	35
4.4. Protocol d'estudi del cas (recollida i organització de la informació)	38
4.5. Informació recol·lectada (Fonts d'Informació)	39
4.5.1. Documentació judicial (sentències i expedients judicials).....	39
4.5.2. Entrevistes als operadors jurídics	40
4.5.3. Entrevistes a les responsables del Programa de justícia restaurativa	41
4.5.4. <i>Focus groups</i> amb el personal del programa de justícia restaurativa	42

4.6. Dificultats inesperades trobades i possibles repercussions en la recopilació de dades	44
4.6.1. Sentències no executades.....	44
4.6.2. Impossibilitat de contactar amb alguns dels entrevistats	44
4.7. Mètode d' anàlisi de la informació	45
4.7.1. Escenaris ideals.....	45
4.7.2. Anàlisi documental del contingut de les sentències i dels expedients	46
4.8. Deficiències inherents al disseny i anàlisis que podrien haver influït en l'estudi.....	47
4.9. Qüestions ètiques	47
5. Resultats	49
5.1. Objectiu 1: "Identificar i valorar, a partir de les opinions dels actors directament implicats, les principals qüestions problemàtiques que la delinqüència econòmica planteja en el procés penal".....	49
5.1.1. Anàlisi dels expedients judicials dels tres casos.....	49
5.1.2. Resultats de les entrevistes realitzades als operadors jurídics.....	53
5.2. Objectiu 2: "Recollir i valorar l'opinió dels actors directament implicats sobre la justícia restaurativa i sobre la seva aplicabilitat a casos concrets de delinqüència econòmica"	63
5.2.1. Coneixement de la JR.....	63
5.2.2. La utilitat de la justícia restaurativa	65
5.2.3. Utilitat de la JR per als casos examinats i la delinqüència econòmica en general.....	67
5.3. Objectiu 3: "Conèixer el punt de vista dels professionals de la justícia restaurativa sobre la possible implementació de trobades restauratives en la delinqüència econòmica, la seva valoració i les seves eventuais propostes tècniques"	70
5.3.1. Breu presentació del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya.....	70
5.3.2. Els resultats dels focus groups	76
5.4. Objectiu 4: Validar empíricament els criteris identificats teòricament per a l'organització de trobades restauratives en la delinqüència econòmica a partir de l'experiència dels professionals de la justícia restaurativa	97
5.5. Resum i valoració dels resultats.....	100
5.5.1. Comparació dels resultats amb l'escenari ideal plantejat per a la justícia penal tradicional.....	100
5.5.2. Comparació dels resultats amb l'escenari ideal plantejat per a la justícia restaurativa	102

5.5.3. Resultats relatius a la posada en pràctica de la intervenció restaurativa (organització, metodologia, composició d'equip i forma de les trobades).....	107
6. Conclusions.....	110
7. Propostes.....	114
8. Referències bibliogràfiques.....	117
9. Annexos	127
Annex 1 - Protocol d'estudi de cas (recollida i organització de la informació) 128	
Annex 2 - Plantilla sentència.....	129
Annex 3 - Plantilla expedient.....	130
Annex 4 – Descripció del casos analitzats	131
Annex 5 - Esquema entrevistes operadors jurídics.....	134
Annex 6 - Objectius de les reunions (<i>instruccions focus groups</i>).....	135
Annex 7 - Consentiment informat.....	136
Annex 8 - Compromís de confidencialitat.....	139

1. Introducció

La justícia restaurativa (en endavant, JR) s'està obrint camí com a solució alternativa i/o complementària al sistema de justícia penal tradicional, tant per a menors com per a adults.

A Espanya, al marge de l'àmplia pràctica en l'àmbit dels menors, des de fa algun temps també es ve utilitzant en la delinqüència d'adults. Les experiències, en aquest terreny, són cada vegada més abundants (Serratusell i Cabos, 2016; Mendo Estrella, 2017). La implementació de processos restauratius és ja una opció en molts jutjats del nostre país i en particular a Catalunya, a través de l'Equip del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya¹.

Des de l'àmbit de la recerca acadèmica també es mira cada vegada amb millors ulls el recurs a processos dialogats com a manera de gestionar més satisfactòriament les repercussions generades pel delicte, fins i tot per als casos més seriosos i complexos.

A nivell internacional existeixen propostes interessants per a la implementació de la justícia restaurativa també en l'àmbit de la delinqüència econòmica, en particular en relació amb els delictes mediambientals (Aertsen, 2018), però també amb altres delictes econòmics i empresarials. En aquesta línia s'inscriu també el recent Projecte de Recerca de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) sobre justícia restaurativa i delinqüència econòmica². Es tracta d'una recerca essencialment teòrica sobre les problemàtiques bàsiques amb què la justícia restaurativa s'enfronta en el context d'alguns delictes socioeconòmics.

¹ Vid. sobre els avanços en aquest terreny la "Memòria de 2019" del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya en el qual es comprova el creixent augment d'intervencions, a Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i de Justícia Juvenil (2019). *Programa de Justícia Restaurativa. Memòria 2019. Generalitat de Catalunya*, Departament de Justícia. Recuperat de: http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/mesures_penals_alternativ/just_restaurativa_memoria2019.pdf. Veure també la Memòria de 2019 del Servei de Justícia Restaurativa del País Basc, a Lan Eta Justizia Saila - Departament de Trabajo y Justicia (2019). *Servicio De Justicia Restaurativa (SJR) Euskadi 2019*. Eusko Jaurlaritza - Gobierno Basco. Recuperat de: https://www.euskadi.eus/contenidos/documentacion/jus_doc_conoce_0232/es_def/adjuntos/Memoria-Penal-2019-.pdf

² Projecte DER 2017 - 84088-R, "Reparació, justícia restaurativa i mediació en la delinqüència socioeconòmica", finançat amb fons FEDER i pel Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, la Investigadora Principal de la qual és la Dra. Mercedes García Aran

L'estudi de la UAB ha examinat algunes qüestions crucials, com la dificultat d'identificar i quantificar el dany (l'objecte de la reparació), d'identificar a les víctimes (que en molts casos solen ser col·lectives o difuses) i de seleccionar als actors que haurien de participar en les possibles trobades restauratives (García Aran et al., 2021).

Malgrat l'interès demostrat pels professionals de la JR i molts investigadors, la legislació espanyola segueix sense ocupar-se i preveure el recurs a aquesta mena de processos pels adults, desatenent la sol·licitud feta als Estats membres en matèria de justícia restaurativa penal pel Consell Europeu en la seva Recomanació CM/Rec (2018)8 (Tamarit, 2018).

No obstant això, la recent aprovació de l'Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament Criminal (en endavant, ALECRim), en el qual es preveu com una forma especial de terminació del procés la possibilitat de recórrer a la justícia restaurativa, obre la possibilitat d'estendre les intervencions restauratives a l'àmbit dels adults, per a tots els delictes, inclosos els econòmics. Sobre la base d'aquesta nova regulació, el Ministeri Fiscal podria remetre les parts a un procés restauratiu ja des de l'inici de la investigació. Les noves opcions que l'ALECRim ofereix semblen de moment haver estat ben acollides per alguns operadors jurídics (Informe del Consejo Fiscal, 2020). En tot cas, per primera vegada, la normativa processal estableix les vies per a incorporar al procés, en les diferents fases, els acords aconseguits per les parts en les trobades restauratives (arts. 183 et seq. del ALECRim). En conseqüència, és imprescindible examinar la situació existent, tant des del punt de vista de l'actitud dels operadors jurídics que haurien de traslladar els casos als equips de JR, com des de la capacitat d'aquests per a abordar un previsible increment en el número i en la complexitat dels casos.

En aquest sentit, la present recerca es proposa verificar empíricament les condicions necessàries per a l'efectiva implementació de la JR en el camp de la delinqüència econòmica.

2. Objectius

Aquesta recerca constitueix la continuació de l'estudi de la UAB i està destinada a comprovar empíricament algunes qüestions identificades a nivell teòric. Per a això, hem plantejat els següents objectius:

Objectiu general: Reforçar les bases conceptuals i empíriques per a la implementació de la JR en l'àmbit de la delinqüència econòmica a Catalunya.

Objectius específics:

Objectiu 1: Identificar i valorar, a partir de les opinions dels actors directament implicats, les principals qüestions problemàtiques que la delinqüència econòmica planteja en el procés penal.

Objectiu 2: Recollir i valorar l'opinió dels actors directament implicats sobre la justícia restaurativa i sobre la seva hipotètica aplicabilitat.

Objectiu 3: Conèixer l'opinió dels professionals de la justícia restaurativa sobre la possible implementació de trobades restauratives en la delinqüència econòmica.

Objectiu 4: Validar empíricament els criteris identificats a nivell teòric per a l'organització de trobades restauratives en la delinqüència econòmica a partir de l'experiència dels professionals de la justícia restaurativa.

3. Marc teòric

3.1. Aproximacions conceptuals

Abans d'endinsar-nos en l'estudi de les qüestions a les quals cenyirem aquesta aproximació teòrica, resulta imprescindible delimitar quin és el concepte de delinqüència econòmica al qual farem referència al llarg del treball i com concebem, en línies generals, la Justícia Restaurativa.

Pel que fa al *concepte de delinqüència econòmica*, és necessari aclarir que el problema de l'abast i contingut del que la criminologia denomina *delictes de coll blanc* (Sutherland, 1939) i el dret penal *delictes econòmics o socioeconòmics* (Nieto et al., 2017 Martínez Bujan, 2016), en l'actualitat està lluny d'haver-se resolt i continua sent objecte de debat (Simpson, 2019; Braithwaite, 2016; Martínez Bujan, 2016; Silva i Ortiz de Urbina, 2020). La falta d'acord arriba no sols al terme que s'ha d'emprar per designar a aquesta realitat delictiva, sinó també als concrets il·lícits (delictes i infraccions administratives) que formen part o haurien de formar part d'aquesta categoria. Donada la falta de consens existent, hem optat per assumir una definició àmplia, utilitzant l'expressió de *delictes econòmics* "heurísticament" (Friedrichs, 2020), per a incorporar sota aquesta denominació a tots aquells delictes que presentin els següents elements definitoris:

- a) que es cometin en el context d'una activitat empresarial, laboral o econòmica legítima, per part d'empreses o individus que, a causa de la seva posició, tenen un accés privilegiat a recursos, informació i/o contactes i que s'aprofiten de la seva situació privilegiada per a obtenir beneficis per a sí mateixos i/o per a la seva organització, i
- b) la victimització del qual transcendeix l'esfera individual (és a dir, es tracta de delictes contra interessos supraindividuals).

En aquesta categoria tindrien cabuda un vast nombre d'il·lícits, des dels delictes mediambientals a la corrupció, el frau fiscal o les estafes a gran escala.

En quant al concepte de *justícia restaurativa*, assumim en línies generals un model que s'ha denominat "sistema de justícia penal restauratiu" (Walgrave,

2020, 2008), en el qual les intervencions restauratives no necessàriament hagin de representar una alternativa al procés penal, sinó que puguin integrar-se en ell modificant les seves premisses (Walgrave, 2020). No obstant això, a diferència del plantejat per la visió maximalista de Walgrave (que admet la possibilitat d'imposar mesures de reparació en determinades circumstàncies), considerem "restauratives" solament aquelles intervencions orientades a la reparació del dany causat pel delicte que siguin: a) el més lliures possible de "coerció judicial" i b) basades en la participació de totes les parts implicades i interessades. Considerem per exemple "restaurativa" una mesura de reparació imposada per un jutge solament si el contingut de la reparació ha estat prèviament identificat en una trobada restaurativa amb la participació de totes les parts interessades.

3.2 La justícia penal tradicional i la delinqüència econòmica

Les raons que expliquen la conveniència d'aplicar la JR en l'àmbit de la delinqüència econòmica van més enllà de les pròpies deficiències que planteja la solució penal tradicional en aquesta classe de delinqüència. No obstant això, la veritat és que aquest ha estat precisament un dels arguments que ha emergit amb més força en la literatura nacional i internacional. El fracàs o l'escàs èxit de la política penal enfront d'aquesta classe de delinqüència ha estat assenyalat de manera recurrent (Mannozi 2017; Aertsen, 2018; Noversa, 2018; Nieto, 2017), en particular quan es tracta de delictes comesos per empreses (Nieto, 2021). Per aquest motiu examinarem a continuació els principals problemes amb els quals es troba el sistema penal en la recerca i l'enjudiciament dels delictes econòmics.

3.2.1. Els problemes amb els quals s'enfronta el sistema de justícia penal en l'abordatge de la delinqüència econòmica

La legitimitat i eficàcia del Dret Penal per a fer front als delictes econòmics s'han qüestionat des de la incorporació d'aquestes figures delictives en els codis penals en els anys 70 o 80. Mai ha existit consens entorn a les conductes que havien d'incriminar-se (Foffani, 2012; Nieto, 2017), ni tampoc s'ha arribat a un acord sobre quin era la millor manera de sancionar-les (Baucells, 2012; Morón

Lerma, 2014; Rodríguez Puerta, 2014). Aviat es va descobrir també que els instruments/institucions penals i processals clàssics tampoc resultaven adequats (Gómez Colomer, 2017). Efectivament, les especials condicions que presenten els delictes econòmics dificulten, com ara s'exposarà, la seva investigació i enjudiciament (Rebollo i Casas, 2013; Nieva, 2013). Tots aquests factors han provocat un afebliment de l'efectivitat de les normes penals i una minimització de la reacció legal i social enfront d'aquesta classe de delictes (Mannozi, 2017; Zúñiga, 2018).

Són diverses les raons que han contribuït a això, entre altres, el fet que es tracti de:

- a) un àmbit delictiu de recent creació sobre el qual existeix ja una abundant legislació extra-penal encaminada a ordenar l'activitat econòmica i, per tant, a regular la major part dels il·lícits econòmics. Així mateix, existeixen òrgans extra-penals legitimats per a imposar sancions enfront de determinats incompliments (per posar alguns exemples, l'Administració Tributària o els òrgans encarregats del control de l'ordenació del territori o del medi ambient). Això provoca que no existeixin fronteres clares entre la resposta penal i la extra-penal.
- b) conductes complexes, l'examen de les quals requereix, en no poques ocasions, de pronunciaments d'òrgans d'altres jurisdiccions que són imprescindibles per a poder qualificar de delictiva la conducta. Per exemple, el pronunciament de l'Administració Tributària per a quantificar la quota tributària defraudada, el pronunciament de la jurisdicció contenciosa administrativa per a la qualificació del sòl en el qual s'ha urbanitzat o el pronunciament de l'Administració mediambiental per a conèixer l'abast de la contaminació. Aquesta situació crea una mena de "subordinació" del Dret penal respecte d'altres branques del dret, situació que no es dona en relació a altres delictes.
- c) delictes que solen merèixer el qualificatiu de "sense víctima" però que, en realitat, tenen víctimes, encara que "invisibles" fins i tot per a elles mateixes. En efecte, per una banda, es tracta generalment de víctimes col·lectives o difuses, per tant, de difícil identificació. I, per l'altra, sovint les mateixes víctimes no són conscients de la seva pròpia victimització (per exemple, en

supòsits de corrupció). Això crea problemes a l'hora de denunciar els il·lícits, com veurem a continuació.

- d) delictes amb autors que solen presentar un perfil diferent al dels autors de delictes convencionals. Per exemple, pot tractar-se de persones com d'empreses i la seva activitat delictiva es duu a terme en el marc d'una activitat professional o empresarial lícita.
- e) delictes que provoquen danys que van més enllà del dany patrimonial o econòmic individual, i que s'estenen sovint al conjunt de la societat.

Aquestes característiques dificulten en gran mesura la investigació dels delictes econòmics. En primer lloc, atès que no sol haver-hi víctimes individuals que denunciïn, resulta difícil conèixer que s'ha comès el delicte. En general, els únics que poden proporcionar la “*notícia criminis*” són els òrgans de control a través de les seves indagacions internes (Rebollo i Casas, 2013) o algunes associacions o grups de ciutadans interessats mitjançant denúncia. D'altra banda, en tractar-se d'actuacions il·lícites dutes a terme en el marc d'una activitat empresarial o professional, la seva investigació requereix de coneixements específics sobre el tema (per exemple, aspectes comptables, d'urbanisme o d'una altra índole) dels quals habitualment no disposen les Forces i Cossos de Seguretat encarregades de la seva investigació i persecució.

Però, sobretot, es tracta de causes extremadament complexes. Si ja la instrucció dels delictes convencionals es fa en moltes ocasions interminable, en aquests supòsits ho és encara més. El fet que la major part de les proves siguin documentals fa necessari revisar quantitats ingents d'escrits. A més, atès que sovint és necessari sol·licitar informació a entitats bancàries o a la pròpia Administració, els tràmits es tornen extremadament lents i no sempre arriben a bon fi. Així mateix, com assenyalen Rebollo i Casas (2013), el sistema de notificacions, citacions, emplaçaments i recursos previstos a la Llei d'Enjudiciament Criminal (d'ara endavant, LECrim) converteix a la fase d'instrucció en una “instància infinita” provocant, particularment en aquests delictes, dilacions indegudes que després tindran la seva repercussió en el procés i la sanció d'aquestes conductes, com es veurà més endavant. Per si això fos poc, els jutges i magistrats que dirigeixen aquestes investigacions tampoc estan especialitzats i han de dedicar molt de temps a aquesta mena de delictes

sense que això els alliberi d'ocupar-se de la resta de causes que tenen pendents. Això provoca que en no poques ocasions la recerca d'aquestes causes complexes es vegin postergades davant les dificultats que presenten i, en unes altres, la seva prolongació en el temps provoqui nous retards, per exemple, perquè els funcionaris titulars dels jutjats són destinats a altres llocs i cal esperar que es nomenin nous titulars que, una vegada assumit el càrrec, hauran de posar-se al dia de la causa.

La substanciació del procés també es veu afectada quan es tracta de delictes econòmics. Així és, en el marc d'aquesta classe de delinqüència s'han de dur a terme actuacions que escapen a les habituals, de manera que a les ja llargues instruccions cal afegir també el problema dels judicis "eterns". En efecte, l'enjudiciament de molts d'aquests delictes deriva en "*macrocauses*" en les quals intervenen múltiples subjectes, això és, diverses parts que exerceixen l'acusació (Ministeri Fiscal, acusació particular, actor civil) i tantes defenses com imputats o investigats. La gestió processal d'aquests judicis resulta extremadament complicada, la qual cosa genera novament retards en la resolució del cas. A més, la prova d'aquests delictes requereix de la intervenció de perits experts en la matèria, de part o nomenats pel propi jutjat o tribunal. La informació aportada per aquests professionals resulta essencial per a la resolució de les causes, especialment en el cas de delictes fiscals, delictes contra l'ordenació del territori o delictes societaris. Aquesta situació paradoxalment situa al jutge en una posició de "feblesa", ja que la seva decisió no depèn dels seus coneixements en dret sinó d'altres sabers que sovint són aliens a la seva formació i dels quals depèn la decisió final de la causa. Fins i tot, el jutge pot veure's condicionat per resolucions d'altres instàncies o tribunals que encara no s'han pronunciat. Una cosa similar ocorre amb el Ministeri Fiscal. Encara que existeix ja des de fa algun temps una fiscalia especialitzada en delinqüència econòmica, la veritat és que els fiscals no reben una formació específica per a això ni disposen de recursos per a buscar suport d'especialistes.

En aquest moment processal també planteja problemes la possible intervenció de les víctimes col·lectives en el procés. Tal com s'ha assenyalat, quan el delicte jutjat tutela béns jurídics supraindividuals, l'accés al procés està limitat i condicionat al compliment de l'exigit per la LECrim per a participar en ell com a

“acusació popular”³ (Rodríguez Puerta, 2020; Carrasco, 2019, Gaddi i Rodríguez Puerta, 2022). Atès que això limita la intervenció de les víctimes col·lectives en el procés, els danys (col·lectius i immaterials) que aquestes sofreixen acaben invisibilitats.

Finalment, s'ha destacat també la benignitat amb la qual el Codi Penal tracta a aquesta classe de delinqüents. Al marge de la discussió sobre quina és la mena de sancions més adequades per aquesta realitat delictiva, la veritat és que no és infreqüent que, a conseqüència de l'aplicació dels atenuants de “dilacions indegudes” (simple o molt qualificada) o de “reparació del dany”, les condemnes es vegin substancialment rebaixades (Rebollo i Casas, 2013; Tamarit, 2007, Cuenca, 2020). Això facilita que els condemnats no ingressin a la presó per les regles de substitució de la pena⁴ (Cardenal, 2017). Això provoca que ni els condemnats ni la societat percebin la intervenció penal com a justa i suficient. Els condemnats tendeixen a valorar la pena com molt greu, sigui quina sigui, ja que majoritàriament no es reconeixen com a delinqüents ni identifiquen les seves decisions com a delictives o il·lícites (Stadler i Benson, 2012). Per la seva part, la societat tampoc es mostra satisfeta amb el resultat del procés, perquè percep les sancions imposades com a benivolents, en comparació amb les que s'apliquen a una altra classe de delinqüència, i no veu reparats els danys.

En relació amb aquests delictes es plantegen també problemes en l'execució de les condemnes. Així és, fer efectiu el pagament de la responsabilitat civil i “rastrear” els béns dels condemnats no és una tasca a la qual estiguin

³ La LECrim estableix, en els articles 101 i 270 LECrim, que tots els ciutadans espanyols poden exercir l'acció penal tot i no ser els directament ofesos pel delictes. En aquest cas podran constituir-se en part a través de la “acusació popular”. Per a això estan obligats a presentar querrela, a prestar fiança i, quan qui exerciten aquesta acció siguin associacions de víctimes, la seva intervenció ha d'estar autoritzada expressament per la víctima individual (art. 281.3 LECrim). A més, per-regla general, l'acusació popular no pot exercir l'acció civil.

⁴ El Codi penal disposa en l'art. 80 CP que, amb caràcter facultatiu, els jutges o Tribunals podran suspendre l'execució de la pena privativa de llibertat no superior a dos anys quan sigui raonable esperar que l'execució de la pena no serà necessària per a evitar la comissió futura pel penat de nous delictes. Per a això, s'exigeix que concorrin els requisits establerts en el paràgraf 2n d'aquest precepte: que s'hagi delinquit per primera vegada, que la suma total les penes imposades no superi els dos anys i que s'hagi satisfet la responsabilitat civil o el investigat s'hagi compromès a això. Fins i tot resulta possible acordar tal suspensió de les penes de presó que individualment no excedeixin de dos anys quan així ho aconsellin les circumstàncies personals del investigat, la naturalesa del fet, la seva conducta i, en particular, l'esforç per reparar el dany causat. És freqüent que l'aplicació de circumstàncies atenuants com la reparació del dany o les dilacions indegudes condueixin a la imposició de penes inferiors als dos anys i aquestes se suspenguin.

acostumats encara els tribunals penals. Per tant, es pot dir que el sistema penal tradicional no atén adequadament les necessitats de reparació del dany (Rodríguez Puerta, 2020). Tampoc sol resultar senzill el cobrament de les multes: per exemple, quan, com sovint succeeix, transcorre molt temps des de la comissió del delictes, l'empresa responsable pot haver desaparegut o haver-se tornat insolvent o l'individu responsable pot haver ocultat fàcilment els seus béns. Aquesta situació fa particularment difícil fer efectiva la reparació de les víctimes, més encara quan aquestes tenen naturalesa col·lectiva i, tal com es va assenyalar, els danys provocats pel delictes són molts, col·laterals, indirectes i de caràcter immaterial (Rodríguez Puerta, 2020; Nieto, 2021).

En definitiva, la resposta que ofereix el sistema penal tradicional es veu seriosament compromesa, ja que l'enjudiciament dels delictes econòmics multiplica exponencialment els problemes endèmics de l'Administració de justícia espanyola: l'escassetat de mitjans i recursos públics, l'excessiva dilació de la resposta estatal enfront del delictes i les dificultats per a oferir tutela judicial efectiva a les víctimes i perjudicats en un temps raonable (Informe de la Comissió Europea, de 30 de setembre de 2020, sobre l'Estat de dret en 2020 i Informe del Consejo Fiscal sobre l'Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament criminal, 2020).

3.2.2. La conformitat com a solució consensuada incorporada al procés penal tradicional també en els delictes econòmics

Encara que els sistemes tradicionals de justícia penal no semblen a primera vista el lloc més adequat per a l'elaboració de solucions "dialogades" (per als delictes mediambientals, vegeu Da Silva, 2021), no obstant això, arribar a un acord no és aliè als processos penals. Com assenyalem en un altre treball (Gaddi, 2020), en molts països, tant de dret comú com continental, existeixen mecanismes processals que demostren que també hi ha "espai" per al diàleg en el tractament dels delictes econòmics, malgrat que encara avui s'apliqui només en relació amb la justícia negociada i no amb la justícia reparadora.

Instituts processals com el *plea bargaining* i els *acords d'acusació diferida* (*Deferred Prosecution Agreements*), vigents sobretot als Estats Units, el Regne Unit i el Canadà; la *comparution sud reconnaissance préalable de culpabilité*, la *convention judiciaire d'intérêt public* (prevista per a les persones jurídiques) i la

composition penal a França; l'acord entre el Tribunal i les parts en el procés penal alemany (*Verständigung zwischen Gericht und Verfahrensbeteiligten-Absprachen*); *la transaction penal* a Bèlgica, *la applicazione della pena su richiesta delle parti* (així denominat “*patteggiamento*”) a Itàlia i naturalment la *conformitat* espanyola, són exemples de procediments en els quals la solució final dels delictes econòmics depèn, almenys en part, d'un acord entre l'acusat i la víctima.

Tots aquests mecanismes consisteixen bàsicament en negociacions entre el fiscal i l'imputat, en les quals: a) l'imputat accepta la seva responsabilitat a canvi d'una acusació més lleu o parcial i, amb sort, d'una condemna menys dura, b) la víctima no té cabuda en el procés de negociació, encara que a vegades es tenen en compte els seus interessos en l'acord i c) el resultat de la negociació sorgeix d'una espècie “d'adhesió” a la proposta del fiscal, més que d'un procés de construcció de consens entre totes les parts implicades.

En alguns països, aquest tipus de procediments tenen un percentatge molt rellevant d'aplicació, tant en sistemes de *common law* com de *civil law*. S'estima, per exemple, que al voltant del 90 per cent de les causes als Estats Units es resolen a través de la negociació de la pena (Davis, 2016) mentre que a Espanya la conformitat representa la solució més freqüent en els processos penals: al voltant del 70% de les sentències dictades en 2018, tant condemnatòries com absolutòries, van ser dictades en conformitat amb la posició del fiscal, concretament el 70 per cent en els Jutjats penals i el 71 % davant les Audiències Provincials. En els judicis ràpids per a delictes menors, les sentències per conformitat van arribar a representar el 90 % de les condemnes en 2018 (Fiscalia General de l'Estat, 2019). Les xifres a França, Bèlgica i Itàlia són decididament més modestes (Gaddi i Rodríguez Puerta, 2022).

Ara bé, un dels principals defectes d'aquests mecanismes de resolució negociada és que ni aborden adequadament les necessitats de la víctima individual (Lester, 2005), ni contempen la participació de víctimes supraindividuals. De fet, cap dels processos negociats esmentats anteriorment permet la participació directa de la víctima en les negociacions. Concretament, en la conformitat espanyola, la víctima individual pot participar en les negociacions a través del seu advocat només si s'ha personat com a acusació

particular. En tot cas, el fiscal ha de escoltar-la prèviament i, si és possible, informar-la de l'acord negociat, encara que no sigui present en el judici (Fiscalia General de l'Estat, Instrucció 2/2009).

Malgrat les seves nombroses deficiències, la presència d'aquests mecanismes processals evidència que una gestió judicial dels casos basada en el diàleg ja té un cert espai en el sistema de justícia penal tradicional també quan es tracta de delictes econòmics.

Això permetria orientar restaurativament aquestes pràctiques, tal com s'ha proposat recentment (Gaddi, 2020). Per exemple, en la conformitat espanyola es podria permetre que, en la negociació, a més del Fiscal, intervingués també la víctima, directa i/o indirecta, individual i/o col·lectiva.

Mentrestant, encara que no amb la freqüència que seria desitjable i sense un clar suport legal, la conformitat està sent utilitzada per a recollir alguns acords aconseguits en processos restauratius (sobretot, mediacions) relatius a delictes convencionals (Castillejo, 2019).

3.2. La justícia restaurativa i els delictes econòmics

Com s'ha anticipat, existeix cert consens sobre la conveniència d'estendre l'aplicació de la justícia restaurativa també al camp dels delictes econòmics. Al nostre país això ha estat recentment plantejat per Nieto (2017, i 2021) pel que concerneix la delinqüència empresarial, i per García Aran (2021) amb caràcter general.

S'examinarà a continuació l'acolliment que la JR ha tingut en aquest àmbit a nivell internacional i nacional i els problemes que s'han identificat.

3.3.1. Algunes experiències internacionals en l'àmbit dels delictes econòmics

Des dels treballs pioners de John Braithwaite, que va aplanar el camí per a la implementació de la justícia restaurativa en el marc dels delictes econòmics (Braithwaite, 2002a, 2003), molts estudiosos de la justícia restaurativa han confirmat que la seva aplicació a aquesta mena de delinqüència no sols és viable, sinó que també és molt aconsellable. Així ha estat assenyalat per als

delictes econòmics en general (Mannozi, 2017; Luedtke, 2014; Leeper Piquero, et al., 2008; Gabbay, 2007), per als delictes empresarials (Wright, 2020; Schormair i Gerlach, 2019; Brady Spalding, 2015; Umbreit, 2015), per a la violència corporativa (Aertsen, 2018), per als fraus fiscals (Braithwaite, 2013) o per als delictes mediambientals (Pali i Aertsen, 2021; Hall i Varona, 2018; Besthorn, 2004).

Si bé aquest tema desperta un gran interès a nivell acadèmic, són escasses les experiències pràctiques que s'han dut a terme i, en conseqüència, falten avaluacions sobre la viabilitat de les trobades restauratives en el marc de la delinqüència econòmica.

Les experiències assenyalades en literatura estan, a més, focalitzades en un àmbit molt concret, és a dir, en els delictes mediambientals (Hamilton, 2021; Varona, 2020; Al-Alosi i Hamilton, 2019; Biffi i Pali, 2019; Wijdekop, 2019). Això significa que actualment són encara molt poques les jurisdiccions que fan ús de mecanismes restauratius en aquest àmbit, particularment en el context europeu.

Sembla que són diverses les raons que expliquen aquesta falta d'anàlisi. Algunes d'elles poden tenir a veure amb el lent i encara limitat desenvolupament de la JR a nivell pràctic, especialment en l'àmbit dels delictes que es consideren especialment greus i complexos.

Unes altres de les raons poden estar relacionades específicament amb algunes de les característiques suposadament intrínseques als delictes econòmics. Per exemple, se sol afirmar que en aquesta classe de delinqüència pot existir un desequilibri "natural" i insalvable de poder entre víctimes i delinqüents, que podria impossibilitar o dificultar seriosament la realització de trobades restauratives equitatives o fins i tot afavorir la re-victimització dels participants.

3.3.2. Algunes experiències nacionals

A Espanya, els estudis dedicats al tema són fins ara relativament escassos i no especialment centrats en la fase de l'enjudiciament. Els pocs autors que s'han plantejat la possibilitat d'aplicar la JR a la delinqüència econòmica al nostre país s'han mostrat prudents en quant a la seva viabilitat (García Aran, 2011).

Entre altres dificultats han assenyalat les següents: la possible falta de “responsabilització” del delinqüent econòmic -imprescindible per a iniciar el procés restauratiu-, el desequilibri de poder que sol existir en aquesta classe de delictes entre autor i víctima, la dificultat per a identificar a les víctimes col·lectives i per a seleccionar als seus representants i el caràcter indeterminat de la comunitat, que a més pot ser heterogènia i a vegades, fins i tot, vindicativa. Al costat d'aquests inconvenients s'ha destacat també que els acords restauratius en aquest terreny no haurien de conduir al sobreseïment de la causa. En efecte, una solució restaurativa podria generar una “sensació d'impunitat” o falta de resposta penal enfront d'aquests delictes, afeblint les funcions de prevenció general positiva i negativa atribuïdes al procés i la condemna penal (García Aran, 2021).

Malgrat això, alguns dels investigadors que van participar en el projecte de la UAB, al qual ja ens hem referit, assumint un concepte ampli de JR, han valorat positivament la possibilitat d'incorporar al procés penal tradicional els acords restauratius, reinterpretant algunes de les institucions penals clàssiques, com l'atenuant de reparació del dany (Cuenca, 2020) o la conformitat (Cugat, 2021). També en aquesta línia s'ha valorat la possibilitat de dotar d'un contingut restauratiu a algunes de les sancions previstes en el Codi Penal, com la multa, el decomís o les obligacions de restaurar l'equilibri ecològic pertorbat en alguns delictes, com el mediambiental (Cardona, 2020, 2021). Però, sobretot, s'ha defensat que el moment més adequat per a aplicar la JR és el de l'execució de la condemna. Això és així perquè, d'un costat, pot resultar útil per a valorar la possible suspensió de la pena, com ja disposa l'art. 84.1 CP (García Aran, 2021) i, d'un altre, pot resultar particularment fructífera la seva utilització en l'àmbit penitenciari (Baucells, 2021), on a més s'ha molt recentment posat en marxa un Programa d'intervenció en Delictes Econòmics (PIDECO) en el qual s'inclouen trobades restauratives penitenciàries (Rebollo, 2021).

En un context més limitat s'ha analitzat també la possibilitat de donar entrada a la JR en la delinqüència corporativa o empresarial. En aquest terreny Nieto va proposar per primera vegada una possible connexió entre el model d'autoregulació previst per a l'empresa i la JR (Nieto, 2015). Des d'aquests plantejaments va suggerir una nova manera de concebre la tasca inspectora de

l'Administració en la qual aquesta no assumiria un paper merament sancionador, sinó que es dirigiria a buscar cooperació i complicitat en l'empresa infractora per a ajudar-la a corregir els seus defectes. Es tractaria d'una sort de “persuasió” que permetria que el dret penal únicament entrés en joc quan l'empresa voluntàriament no hagués estat disposada al diàleg i a la millora del seu sistema d'autoregulació (Nieto, 2017). Més tard, aquest autor ha posat sobre la taula la conveniència de prendre en consideració els interessos de les víctimes a l'hora d'imposar una pena a l'empresa. Planteja així la necessitat de construir per als delictes comesos per les empreses un “sistema de sancions orientat a la víctima” en el qual el dany col·lectiu i social adquireixi una major rellevància (Nieto, 2017, p. 319; 2021). Recentment també s'ha pronunciat en favor d'aplicar la JR com a alternativa al procés penal per a les empreses que cometen il·lícits contra el medi ambient i els drets Humans. En la seva proposta, els acords restauratius s'haurien de dur a terme abans de dictar-se sentència. Es tractaria de “diferir el procés” condicionant-lo a l'efectiva reparació del dany per l'empresa, a la millora del seu programa de compliment o fins i tot al cessament de determinats directius. S'articularia, segons l'autor, com una “*probation*” condicionada al fet que s'aconseguís un acord i es donés compliment a aquest. En aquesta original proposta quedarien al marge del procés restauratiu les persones físiques responsables dels delictes (Nieto, 2021).

Finalment, citar un recent treball, també emmarcat en l'àmbit de la responsabilitat de l'empresa, en el qual es realitzen alguns suggeriments encaminats a establir una interconnexió entre la JR i el procés penal en aquesta mena de delictes. Són interessants les propostes de canvi que es plantegen per a dotar de sentit a la JR en la delinqüència empresarial mediambiental greu. S'assenyalen cinc canvis d'enfocament necessaris per a poder aplicar la JR a la delinqüència empresarial:

- i) s'ha de deixar de parlar d'un cas (penal) per a centrar l'atenció en el conflicte;
- ii) s'ha de passar de l'anàlisi de la “culpa” i de l'afectació al bé jurídic” per a passar-se a analitzar el dany;
- iii) s'ha de substituir el “monòleg” pel diàleg;
- iv) s'ha de passar del concepte de part al de “participant” i v) s'ha de centrar en la restauració i no en la reparació o indemnització de danys. S'assenyala també la necessitat que, en aquesta classe de delictes, intervingui en les trobades restauratives la comunitat, que en molts casos es confondria amb la víctima, però

sobretot es destaca que qui participi en nom de la comunitat hauria de mostrar interès en l'elaboració d'una solució restaurativa (Carretero, 2021).

3.4. Els reptes amb els quals s'enfronta la justícia restaurativa en l'àmbit dels delictes econòmics

L'examen de la literatura especialitzada evidència una sèrie de qüestions problemàtiques que s'haurien de resoldre per a la implementació de la JR en el marc de la delinqüència econòmica.

En primer lloc, s'hauria de determinar si el sistema de justícia penal tradicional, en particular el Codi Penal i la Llei d'Enjudiciament Criminal espanyols, plantegen un entorn adequat per a donar entrada en aquest àmbit a processos restauratius de qualsevol classe (és a dir, no sols mediacions).

En segon lloc, s'hauria de resoldre el problema de la participació de la víctima en processos restauratius relatius a delictes que protegeixen interessos de naturalesa "abstracta". El caràcter supraindividual d'aquestes figures delictives, en efecte, semblaria impedir la identificació de víctimes concretes i, en conseqüència, resultaria impossible determinar "qui" hauria de ser present en la trobada restaurativa. No obstant això, si examinem la delinqüència econòmica a través del prisma del dany causat pel delicte, podem veure que hi ha victimitzacions concretes, encara que es refereixin a entitats abstractes o a subjectes supraindividuals (com afirmen també Van Dijk i Hutten, 2020). Amb la finalitat de permetre la realització de trobades restauratives, es tractaria doncs d'establir criteris per a la identificació dels "portaveus" d'aquestes víctimes abstractes o supraindividuals. Aquesta qüestió l'hem tractat en un altre treball donant-li una primera resposta que més endavant s'exposarà, i que pretenem confirmar empíricament amb la present recerca (Gaddi i Rodríguez Puerta, 2022).

Finalment, s'hauria d'examinar també si els professionals de la JR tenen les competències necessàries per a intervenir en la delinqüència econòmica i quin tipus de processos podrien resultar idonis en aquests casos.

A continuació, examinarem cadascuna d'aquestes qüestions.

3.4.1. L'accés dels processos restauratius al sistema de justícia penal tradicional: l'Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament Criminal

Aquesta qüestió ha estat tractada extensament per la literatura internacional i també per la nacional, en particular després de l'adopció de la Recomanació CM/Rec (2018)⁸ (Tamarit, 2018) i l'aprovació al nostre país d'Estatut de la víctima del delictes (d'ara endavant, EVD) (Subijana et al., 2015).

Malgrat això, mentre que l'EVD reconeix l'accés a la JR com un veritable dret per a les víctimes del delictes (art. 3) i esmenta expressament per primera vegada els serveis de Justícia Restaurativa en l'art. 15 EVD, com ja s'ha insistit, de moment a Espanya no existeix un reconeixement legal de la JR en el procés penal d'adults⁵. El seu encaix en el sistema de justícia penal depèn així de la voluntat individual de cada operador jurídic de derivar els casos als serveis de JR existents, i del nivell de coneixement per part de les víctimes de tal possibilitat/dret (Olalde, 2015; Bernuz i Garcia Inda, 2019)

No obstant això, com hem anticipat, el recent Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament Criminal 2020 (ALECrim) contempla explícitament l'accés al procés penal de la JR en el Títol IV, dedicat a les formes especials de terminació del procés penal, destinant un capítol sencer (el tercer), a la justícia restaurativa (arts. 181 a 185 ALECrim). D'aquesta manera, si l'Avantprojecte arribés a concretar-se, la JR passaria a integrar, al costat de la conformitat i al principi d'oportunitat, una de les formes alternativa de terminació del procés (Informe Consejo Fiscal, 2020).

En concret, la norma projectada disposa que serà el Ministeri Fiscal el que haurà de valorar i decidir remetre les parts a la justícia restaurativa. La víctima i l'investigat podran sol·licitar al Ministeri Fiscal que derivi la causa als Serveis de Justícia Restaurativa però no podran fer-ho de manera directa i autònoma. Si el Ministeri Fiscal considerés oportú realitzar la derivació, remetrà al servei de JR

⁵ Com esmentem anteriorment, les vies que fins al moment estan sent utilitzades pels tribunals per a donar entrada a la "mediació" o a qualsevol altra mena de trobada restaurativa en el procés penal d'adults fonamentalment són: el sobreseïment quan es tracta de delictes lleus, la conformitat, l'atenuant de reparació del dany i la suspensió de la pena de presó acordada en sentència. En l'àmbit penitenciari la reparació o aquesta classe de trobades també podrien ser valorats positivament per a la progressió en grau i/o l'obtenció de la llibertat condicional (Subijana, 2017).

un Decret en el qual exposa la seva decisió i fixa un termini per a dur a terme les trobades, termini que no podrà excedir dels 3 mesos (art. 182.2 ALECRim). Una vegada rebut el Decret, els serveis de JR valoraran la possibilitat de dur a terme la trobada, i per a això, recaptaran el consentiment de les parts. En cas de no obtenir-lo, informaran al Ministeri Fiscal, que continuarà la tramitació de la causa. En el cas contrari, si les parts accepten i es realitzen les trobades, els Serveis de JR emetran un informe que contindrà el resultat de la trobada, ja sigui negatiu o positiu. De ser el resultat positiu, l'informe s'acompanyarà de l'acta de reparació amb els acords als quals les parts hagin arribat (art. 183.1 ALECRim). En el cas que el Ministeri Fiscal no faci la derivació, l'Avantprojecte preveu que també el jutge pugui remetre a les parts als Serveis de JR, prèvia audiència del Ministeri Fiscal.

Encara que la llei no disposa criteris a aquest efecte, serà el Ministeri Fiscal el que valorarà el “resultat” dels acords als quals hagin arribat les parts i en conseqüència decidirà si:

- a) decretar l'arxiu per oportunitat, únicament per a delictes castigats amb pena de presó fins a dos anys, imposant com a regles de conducta els acords aconseguits per les parts⁶

⁶ Article 175. **Archivo por razones de oportunidad**

1. Para los delitos castigados con penas de prisión de hasta dos años, con multa cualquiera que sea su extensión, o con privación de derechos que no exceda de diez años, el fiscal podrá decretar el archivo total o parcial de la investigación siempre que:

a) La incidencia del hecho punible sobre los bienes o intereses legalmente protegidos resulte mínima o insignificante, dado el tiempo transcurrido desde la comisión de la infracción o las circunstancias en las que esta se produjo.

b) Pueda reputarse mínima la culpabilidad del responsable, de forma que la imposición de la pena no haya de reportar ninguna utilidad pública.

c) La comisión de la infracción haya causado a su autor un perjuicio grave que haga innecesaria o manifiestamente desproporcionada la imposición de una pena.

2. No obstante, no cabrá el ejercicio de esta facultad discrecional cuando:

a) en la comisión del hecho haya mediado violencia o intimidación,

b) el investigado haya sido condenado anteriormente por un delito de la misma naturaleza o por más de un delito de naturaleza distinta,

c) la persona investigada se haya beneficiado anteriormente de la aplicación por razón de delito de uno de los supuestos de oportunidad establecidos en este capítulo,

d) la víctima sea menor de trece años.

3. En cualquier caso, la facultad prevista en este artículo no será de aplicación a los delitos de violencia de género ni a los relacionados con la corrupción.

- b) procedir per les regles especials del procediment de conformitat.
En aquest supòsit també s'inclouran els termes de l'acta de reparació.

Per a concloure amb aquest apartat, cal assenyalar que, en els casos de corrupció⁷, l'ALECrim exclou la possibilitat que el Ministeri Fiscal acordi l'arxiu per raons d'oportunitat quan s'aconsegueix un acord a través de la JR, encara que sembla deixar oberta la possibilitat de vehicular-lo a través del procediment de conformitat.

També ha de destacar-se que l'ALECrim considera víctimes únicament a les persones físiques o jurídiques (art. 99) i exclou expressament, en l'art. 100, la possibilitat de reconèixer tal condició a “ens públics o privats” quan es tracta de delictes que atempten contra interessos públics o col·lectius. D'aquesta manera, sembla tancar-se l'accés al procés com a acusació particular a víctimes col·lectives o difuses (titulars de béns jurídics supraindividuals) ignorant així, algunes propostes que s'havien plantejat recentment sobre aquest tema (Rebollo, 2021; Rodríguez Puerta, 2020; de Luis García, 2018; Gimeno Sendra, 2017; Planchadell, 2016; Quintero Olivares, 2015). Això podria suposar un greu obstacle per a assegurar la defensa d'aquests interessos en el procés penal tradicional, al qual les víctimes col·lectives o difuses només podrien accedir personant-se com a acusació popular⁸. Però també podria incidir en el desenvolupament de la JR en un doble sentit. D'una banda, al no ser considerades víctimes i no poder personar-se com a tals en el procés, en principi, les víctimes col·lectives o difuses no podrien sol·licitar al Ministeri Fiscal que es doni trasllat del cas als serveis de JR. En segon lloc, tampoc podria el Ministeri Fiscal valorar els interessos i situació d'aquestes víctimes col·lectives o difuses a l'efecte d'acordar d'ofici la derivació als serveis de JR, particularment si no

⁷ Tal com assenyala l'Informe del Consejo Fiscal 2020, aquesta referència a la corrupció resulta molt imprecisa, no s'indica a quins delictes afecta ni si es tracta de corrupció privada o pública. Es mostra en, definitiva, crític amb aquesta referència.

⁸ Les restriccions que imposa l'ALECrim a l'exercici de l'acció popular són majors que les establertes per l'actual LECrim. Els arts. 120 i ss.. ALECrim disposen limitacions objectives (enumera aquells delictes respecte dels quals es pot exercir aquest tipus d'acció) i subjectives. A més, es manté la prohibició que l'acusació popular exerceixi l'acció civil derivada dels fets delictius.

s'haguessin personat com a part en el procés o només ho fessin com a acusació popular.

3.4.2. Les víctimes en els delictes econòmics

Un altre dels arguments que s'esgrimeix habitualment en contra de l'aplicació de la JR en relació amb els delictes econòmics és que, en tractar-se en la seva majoria de delictes que afecten interessos supraindividuals, seria impossible determinar qui podria participar en les trobades restauratives. Això és, en tractar-se de delictes "sense víctimes" individuals, ningú podria "asseure's a la taula" del costat de la víctima en les trobades restauratives (Löschnig-Gspandl, 2003)⁹. Per això, en alguns d'aquests casos, els programes de justícia restaurativa que s'han enfrontat a aquesta classe de delictes solen recórrer a les "víctimes substituïdes" (Lanni, 2021 UNODC, 2020; Shapland, et al., 2017; Aertsen i Peters, 1998).

És cert que, des del punt de vista processal, la qüestió de l'accés de les víctimes difuses o col·lectives a la justícia penal segueix sense resoldre's, tant a nivell nacional com internacional (vegeu també Minguet, 2021). Això és sens dubte un obstacle important a l'hora d'implementar la JR en el marc del procés penal per als delictes econòmics.

Fins i tot la Declaració sobre els Principis Fonamentals de Justícia per a les Víctimes de Delictes i de l'Abús de Poder, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en 1985 (Resolució 40/34, de 29 de novembre), es basa en el concepte de víctima individual i no esmenta la victimització difusa, encara que reconeix la condició de "víctima" a les persones que han sofert un dany "col·lectiu".

Per part seva, la Directiva Europea de Drets de les Víctimes de 2012 també es formula entorn de la idea de víctima humana, individual i física. Si bé, el Conveni sobre la Protecció del Medi Ambient a través del Dret Penal de 1998 estableix el

⁹ En concret, Löschnig-Gspandl afirma que, des d'una perspectiva restaurativa, abordar els delictes empresarials a través de la mediació suposaria un gran problema perquè les víctimes solen ser in-identificables. Així, la mediació només seria possible en els casos en els quals una víctima concreta és identificable (un empleat o persones que viuen en una zona "contaminada"). John Braithwaite també creu que seria difícil establir trobades restauratives en uns certs casos, com els fraus fiscals, perquè "no hi ha una ONG natural que s'assegui en un cercle". Per això, la seva proposta és crear una Unitat de Justícia Restaurativa dins de l'Autoritat Fiscal (Braithwaite, 2013: 463).

dret dels grups a participar en els processos com a representants de la protecció del medi ambient, però no com a víctimes.

A nivell intern, per regla general, la majoria dels països europeus no concedeix a les víctimes supraindividuals el mateix estatus processal que a les víctimes individuals. En algunes jurisdiccions, a més de les persones físiques, també s'admeten com a víctimes les persones jurídiques o les organitzacions, governamentals o no (Eliantonio et al., 2012). No obstant això, en aquests casos, actuen com una víctima individual directament perjudicada pel delicte, mentre que en altres jurisdiccions només es reconeixen alguns drets a les víctimes supraindividuals. A Espanya, com s'ha vist anteriorment, grups de ciutadans o entitats de diversa índole poden intervenir en el procés personant-se com a "acció popular". No obstant això, en aquest cas, la seva funció no és la d'actuar com a víctima, sinó la de complementar l'acusació pública a l'efecte de "defensar la legalitat". Per la seva part, l'Estatut de la Víctima de 2015 reconeix les víctimes directes i indirectes, però no les col·lectives i difuses.

En definitiva, la idea d'una víctima supraindividual, és a dir, la idea que una entitat abstracta, o un grup de persones no identificades, pot resultar perjudicada a conseqüència d'un delicte i, per tant, tenir dret a demanar una indemnització, continua sent problemàtica des de la perspectiva del sistema de justícia penal tradicional.

En conseqüència, també és problemàtica la implementació de la JR en el procés penal per a delictes que, com els econòmics, generen una victimització supraindividual. En efecte, des de la perspectiva tradicional, els fiscals o els jutges no tenen raons per a derivar als serveis de JR casos en els quals no és possible identificar una víctima concreta (individual o múltiple, és a dir, una suma d'individuals).

3.4.2.1. "Titulars" de béns jurídics supraindividuals i víctimes supraindividuals

Donada aquesta situació, en un altre treball hem plantejat una comparació entre la visió clàssica del dret penal i una visió més "restaurativa", centrada en les

victimitzacions i en els danys provocats pel delicte (Gaddi i Rodríguez Puerta, 2022).

Això ens ha permès evidenciar 4 tipus de victimitzacions que podrien produir-se en la delinqüència econòmica, que poden presentar-se aïlladament o solapar-se les unes amb les altres. Aquests tipus de victimització, que presentem breument a continuació, no troben actualment una resposta penal satisfactòria.

Podem distingir quatre tipus de victimització: difusa, col·lectiva, compartida i individual.

- a) *Victimització difusa*. És el nivell de victimització més general o ampli. Es donaria en aquells casos en els quals el delicte afecta a un grup de persones difícil o impossible d'identificar. Podríem dir que en aquests casos la víctima és tota la societat. Generen aquest tipus de victimització els delictes mediambientals, la corrupció o els fraus fiscals. Aquest tipus de victimitzacions podria donar-se en casos de contaminació atmosfèrica que afecten un vast territori i que poden causar danys a la salut pública o provocar la paralització de les infraestructures industrials o turístiques de la zona afectada. Com s'ha assenyalat anteriorment, aquestes víctimes no estan reconegudes com a tals i per tant no poden personar-se en el procés. És el Ministeri Fiscal qui actua en el seu lloc, com a representant de l'interès públic.
- b) *Victimització col·lectiva*. En aquest segon nivell de victimització, es veu afectat un grup de persones que poden ser identificades ja que comparteixen el mateix espai o context concret en el qual es produeix el delicte. Ens trobem enfront d'aquesta classe de victimització, per exemple, en el cas de delictes ambientals que generen afectacions a nivell local, dels delictes contra els drets dels treballadors o dels delictes urbanístics. Aquest tipus de victimització es pot donar en el cas d'una contaminació de l'aigua causada per abocaments locals de petroli en una determinada zona marítima o fluvial. Fins ara, a aquestes víctimes no sempre se'ls ha concedit *locus standi* en els procediments penals, mentre que sí poden defensar els seus interessos en els tribunals civils (accions col·lectives).

- c) *Victimització compartida*. En aquest cas, la victimització afecta tant a l'Administració pública com a la ciutadania, encara que de manera diferent. Aquest seria el cas dels delictes contra l'Administració pública o l'Administració de justícia, els delictes fiscals i els relacionats amb la corrupció, com el suborn o la malversació. Per exemple, a causa d'una malversació de fons, l'Administració pública pot patir pèrdues econòmiques, la qual cosa pot privar als ciutadans tant de serveis públics de qualitat com de millores en les infraestructures públiques. Cal assenyalar que, en la victimització compartida, l'Administració pública pot ocupar una posició doble: és a dir, pot ser al mateix temps víctima i responsable (a través dels seus funcionaris corruptes). En l'actualitat, només l'Administració pública té *locus standi* en els processos penals, sent representada per l'Advocat de l'Estat en el cas d'alguns delictes econòmics (per exemple, frau fiscal). La ciutadania, en canvi, no pot personar-se com a acusació particular.
- d) *Victimització individual*. Quan es lesiona un interès supraindividual, també poden produir-se danys a persones o individus concrets. En aquest cas, la victimització serà doble perquè s'han lesionat dos interessos diferents: un de caràcter supraindividual (del qual les víctimes individuals també són titulars com a membres de la societat) i un altre de caràcter individual. Aquest seria per exemple el cas d'una persona que pateix lesions a conseqüència de la ingestió o el contacte amb abocaments tòxics en un context de contaminació ambiental.

Com s'ha anticipat, en tots aquests casos poden solapar-se diferents nivells de victimització. En efecte, no és infreqüent que la victimització difusa (per exemple, un abocament tòxic en un parc natural o un espai protegit quan afecta a tota la societat) no sols coexisteixi amb la victimització col·lectiva (quan l'abocament afecta a un grup concret de ciutadans que viuen als voltants), sinó també amb la victimització individual (quan l'abocament causa lesions o danys a individus concrets).

Com es pot veure, les víctimes difuses, les víctimes col·lectives, la ciutadania en la victimització compartida i els individus en el cas de la doble victimització no

tindrien dret a presentar-se davant els tribunals penals ni a demanar cap mena d'indemnització i solen ser “suplantats” en els tribunals pel Ministeri Fiscal.

Tindrien cabuda, en canvi, en un procés penal orientat restaurativament, sempre que es poguessin identificar criteris específics i tangibles per a la seva participació en el procés i en les trobades restauratives. És a dir, seria necessari, en aquest sentit, determinar qui parlaria en nom dels subjectes supraindividuals - sovint indefinits, com en la victimització difusa - establint mecanismes capaços de garantir l'equitat en el procés restauratiu i la representativitat també en el procés penal.

3.4.2.2. Portaveus de les víctimes supraindividuals

Com hem esmentat anteriorment, aquesta qüestió ja vam donar, des del punt de vista teòric, una resposta que volíem explorar de manera empírica amb el present projecte (Gaddi i Rodríguez Puerta, 2022).

Es tractaria de “manllevar” - per a identificar els que actuarien com a “portaveus” de les víctimes supraindividuals en els processos restauratius - alguns dels criteris que ja s'utilitzen amb freqüència en altres àmbits de protecció dels drets col·lectius (per exemple, en l'àrea mediambiental o de consum)¹⁰.

Assenyalem així que, donada la rellevància pública dels interessos en joc, hauria de tractar-se d'entitats col·lectives. A més, les entitats, especialment les més consolidades formalment, tenen major força negociadora que els individus, la qual cosa els permetria enfrontar-se a subjectes poderosos des d'una posició de paritat (Braithwaite, 2002b).

També suggeríem que caldria assegurar-se que els portaveus serveixin efectivament als interessos del grup en el nom del qual parlen i que no participin en les reunions restauratives per raons espúries (de Luis García, 2018).

¹⁰ Vegeu, per exemple, el Conveni de Aarhus de la CEPE/ONU sobre l'accés a la informació, la participació del públic en la presa de decisions i l'accés a la justícia en matèria de medi ambient, de 25 de juny de 1998, aprovat pel Consell de la Unió Europea en 2005 (2005/370/CE) i la Directiva (UE) 2020/1828 del Parlament Europeu i del Consell, de 25 de novembre de 2020, relativa a les accions representatives per a la protecció dels interessos col·lectius dels consumidors i per la qual es deroga la Directiva 2009/22/CE.

Així mateix, els portaveus haurien de mostrar voluntat, interès i actitud adequada per a contribuir a la cerca d'una solució comuna (Carretero, 2021).

A partir d'aquestes condicions generals, identifiquem alguns requisits específics que els portaveus haurien de complir per a cada tipus de victimització:

- a) En la *victimització difusa*, s'haurien d'exigir requisits anàlegs als que requereix el reglament de la UE per a atribuir *locus standi* a les ONG mediambientals "respecte de les decisions, actes i omissions de les autoritats públiques"¹¹. En concret, el portaveu ha de ser representatiu del sector d'activitat, no tenir ànim de lucre i els seus objectius legals han d'estar d'acord amb els interessos perjudicats (per exemple, Ecologistes en Acció o Greenpeace en els delictes mediambientals, Transparència Internacional en els casos de corrupció i els sindicats en els casos de frau a la Seguretat Social). També seria important que aquestes entitats estiguessin legalment constituïdes abans de la comissió del delicte.
- b) En la *victimització col·lectiva*, els portaveus haurien de ser associacions o grups creats específicament per a defensar els interessos perjudicats pel delicte. Per exemple, a Espanya s'han constituït en els últims anys plataformes de perjudicats per abocaments tòxics o grups de víctimes de grans estafes. Si aquestes entitats no estiguessin disponibles, s'hauria de permetre la intervenció de les ONGs descrites en el punt a), sempre que tinguin alguna implantació local.
- c) En la *victimització compartida*, s'hauria de permetre la intervenció de dos subjectes. D'una banda, els advocats de l'Estat (que representen a l'Administració tributària) i/o els representants de l'administració pública ofesa (per exemple, els ajuntaments, les empreses públiques o els bancs centrals). D'altra banda, a més de les Administracions públiques, amb

¹¹ Vegeu la Comunicació interpretativa de la Comissió Europea sobre l'accés a la justícia, C(2017)2616, p. 18, i els requisits establerts en l'art. 11 del Reglament (CE) núm. 1367/2006 del Parlament Europeu i del Consell, de 6 de setembre de 2006, relatiu a l'aplicació a les institucions i als organismes comunitaris de les disposicions del Conveni de Aarhus sobre l'accés a la informació, la participació del públic en la presa de decisions i l'accés a la justícia en matèria de medi ambient. Cada Estat membre de la UE pot establir requisits diferents, però han de garantir un "ampli accés a la justícia" (Comunicació de la UE sobre l'accés a la justícia, cit., p. 23). La normativa espanyola, per exemple, estableix el dret de *locus standi* per a les ONG sense ànim de lucre en condicions similars (Art. 42, Llei 26/2007, de 23 d'octubre, de Responsabilitat Mediambiental).

l'objectiu de donar veu a la ciutadania ofesa, podrien participar també els grups identificats en els punts a) i b) Per exemple, en un cas de frau fiscal, podrien intervenir grups d'ètica fiscal (per exemple, la Plataforma per la Justícia Fiscal), juntament amb un representant de l'Administració ofesa. En un cas de corrupció a nivell municipal, juntament amb un representant de l'Ajuntament, podrien intervenir també grups locals de ciutadans compromesos amb la lluita contra la corrupció, així com organitzacions més àmplies (per exemple, a Espanya, la Plataforma Sabadell Lliure de Corrupció o la branca local de Transparència Internacional).

En el cas de la victimització multinivell, s'haurien d'admetre tants portaveus com tipus de víctimes, tant als tribunals com a les reunions restauratives, que haurien de ser el més participatives i àmplies possible.

3.4.3. Els professionals de la justícia restaurativa i la classe de processos restauratius idonis per a intervenir en delictes econòmics

3.4.3.1. Competències dels professionals de la justícia restaurativa

En el cas dels delictes econòmics, se sol afirmar que, fins i tot suposant que es pugui identificar a les víctimes concretes, existiria igualment una espècie de desequilibri "natural" entre l'autor i la víctima a causa de les característiques inherents a l'autor (per exemple, empreses totpoderoses). Aquest desequilibri faria irrealitzable l'objectiu restauratiu d'aconseguir acords satisfactoris per a totes les parts implicades. En definitiva, els escèptics dubten de la capacitat dels professionals de la JR de gestionar casos d'aquesta complexitat.

No obstant això, tal com assenyalem en una altra ocasió, els facilitadors han adquirit a dia d'avui una experiència més que suficient per a operar en entorns complexos, especialment en aquelles jurisdiccions en les quals funciona un model professionalitzat d'intervenció restaurativa (Gaddi, 2020).

Aquesta perícia, també reforçada per mitjà de programes de formació amplis i en evolució, està clarament reconeguda per la legislació supranacional que regula els perfils i les funcions dels facilitadors, assignant-los fins i tot prerrogatives exclusives com la de decidir si una trobada restaurativa és apropiat o no en cada

cas concret¹². Al mateix temps, la normativa supranacional també recomana l'adopció de mesures preventives per a evitar els riscos de revictimització i contrarestar, o almenys contenir, els possibles desequilibris de poder entre les dues parts en casos de delictes greus. En aquest sentit, s'exigeix que a) la gestió dels casos especialment complexos es confïi a personal amb formació avançada i sòlida experiència prèvia¹³, b) en la fase de preparació es presti especial atenció a tot signe de vulnerabilitat¹⁴, c) davant la impossibilitat de controlar els desequilibris de poder, s'interrompi la reunió restaurativa o es renunciï a ella¹⁵ i, finalment, d) el treball dels professionals de la justícia restaurativa sigui supervisat per personal qualificat¹⁶.

D'altra banda, els professionals de la JR tenen una certa familiaritat amb la tasca d'evitar desequilibris entre les parts, perquè aquesta forma part de la seva pràctica quotidiana. En efecte, els intents de dominació no són una prerrogativa exclusiva del delinqüent econòmic. El risc que una part intenti imposar-se en el procés restauratiu per a dirigir-lo en una direcció que li afavoreixi és en realitat bastant habitual, sigui quin sigui el context delictiu en el qual s'opera.

Per aquestes raons, la gestió dels intents de dominació o, en altres termes, dels desequilibris de poder entre les parts, és un dels punts als quals els professionals de la justícia restaurativa dediquen més atenció, a més perquè d'això depèn que l'acord final sigui equitatiu, equilibrat i tingui efectivament en compte els interessos de tots els participants. El facilitador sap que és a ell/ella a qui li competeix la funció i la responsabilitat d'evitar que es produeixin intents de dominació al llarg del procés restauratiu¹⁷, contenint les derives instrumentals i corregint els desequilibris de poder (Carabante Muntada, 2010).

¹² La CM/Rec (2018)8 els atribueix aquesta responsabilitat en la seva Regla 28.

¹³ Comentari a la CM/Rec (2018)8, p. 11.

¹⁴ R (99)19, Regla 27 i CM/Rec (2018)8, Regla 47.

¹⁵ R (99)19, Regla 27, CM/Rec (2018)8, Regla 47, Comentari a la CM/Rec (2018)8, p. 11.

¹⁶ CM/Rec (2018)8, Regla 38.

¹⁷ Aquesta seria precisament la raó per la qual no convenç l'argument que els processos restauratius no serien un instrument adequat en la delinqüència de coll blanc (Gabbay,2007).

3.4.3.2. Els procediments restauratius més adequats per al tractament dels delictes econòmics

Finalment, és necessari analitzar quin podria ser el tipus de trobada restaurativa que resulta més adequada a les peculiaritats que presenten aquesta classe de delictes. A la vista de les característiques que presenten les víctimes en els delictes econòmics, la mediació, que és el procés més emprat o, almenys el més conegut, difícilment podrà implementar-se quan es tracta de delictes que tutel·len béns jurídics supraindividuals, com els delictes aquí analitzats. Per tant s'haurà de recórrer a una altra classe de processos, capaços d'incloure una multiplicitat de subjectes: les víctimes col·lectives i/o difuses, la comunitat, el victimari i quants s'hagin vist afectats i/o involucrats en l'esdeveniment delictiu.

En aquest sentit, és possible imaginar, més enllà de la mediació, una varietat de processos, mitjans o instruments restauratius, en els quals es pot donar entrada a una multiplicitat d'actors. En aquest sentit, tal com ha suggerit Guardiola (2020), poden resultar interessants els “*conferencing*” o processos similars, en els quals pot participar un nombre més elevat de persones que representen a tots els interessos implicats en el delicte, a més de les víctimes o autors dels fets delictius.

Com ja ha estat destacat per nombrosos autors, ni la JR es redueix a la mediació, ni tampoc les trobades directes (o indirectes) entre autor i víctima són els que presenten majors avantatges ni tenen una potencialitat restaurativa més gran. Tal com s'ha assenyalat (Tamarit, 2013), probablement els compromisos aconseguits en trobades restauratives més àmplies, en els quals participen un nombre major de persones, poden resultar més vinculants i fermes. És decisiu, en aquests casos, dur a terme una adequada selecció dels participants i que la trobada es condueixi de manera correcta, és a dir, que es dugui a terme un procés de qualitat (Walgrave, 2011).

Com és conegut, les pràctiques de justícia restaurativa són flexibles i ajustables. Són molts els processos que poden emprar-se i no existeix inconvenient en què s'adaptin a les peculiaritats i circumstàncies que presenti cada cas. En realitat, descartada la mediació pel seu limitat abast, és possible recórrer altres trobades més “adequades” a les necessitats que presenten aquests delictes. Si partim

dels models descrits en el Manual de Programes de Justícia Restaurativa de Nacions Unides (UNODC, 2020), podrien utilitzar-se com a marc de referència tant les Conferències (*Conferencing*) com els Cercles (Circles). Tots dos processos es diferencien en les seves formalitats, objectius, funcionament, en com es facilita la intervenció de les parts i en la seva manera de relacionar-se amb el procés penal tradicional. No obstant això, tenen en comú una notable versatilitat i la capacitat per a donar veu a un nombre significatiu de participants, la qual cosa pot resultar apropiada per a la gestió de delictes complexos, com els econòmics. Si bé encara l'ús d'aquest tipus de pràctiques al nostre país no està molt estès, a ells s'han referit els autors que s'han plantejat la possibilitat d'aplicar-los als delictes econòmics (Braithwaite, 2013; Guardiola, 2020).

Vegem quines són les característiques de cadascun d'ells.

a) *Les conferències restauratives.* Assenyalen Guardiola, et al. (2011) que aquest tipus de trobades es caracteritza per involucrar no solament l'ofensor i la víctima, sinó també a altres persones que s'han vist afectades pel delicte, generalment grups de suport o familiars de la víctima i de l'ofensor. L'objectiu d'aquestes trobades és discutir i, si escau, aprovar una proposta de reparació construïda entre tots els intervinents. Es busca que l'ofensor reconegui l'impacte que el delicte ha tingut en la víctima i els seus familiars, però també en la seva pròpia vida i en la de la seva família i amics, brindant l'oportunitat de restablir uns vincles familiars i socials afectats pel delicte. El procés està poc formalitzat o protocol·litzat. Depenent de la mena de conferència o del model que s'aculli poden dur-se a terme una o diverses reunions (Miguel Barrio, 2019). També és possible que intervingui més d'un facilitador per a equilibrar les possibles diferències de poder entre les parts (UNODC, 2020). Les conferències familiars s'han utilitzat fonamentalment en l'àmbit dels menors, sovint per a desviar-los del sistema de justícia penal tradicional o, al costat de la mediació, en la justícia penal juvenil, com ocorre a Espanya.

Les conferències comunitàries, a les quals també es refereix el Manual de Nacions Unides (UNODC, 2020), solen ser gestionades per organismes comunitaris i reuneixen persones preocupades per l'ofensor i la víctima i a qualsevol altre membre de la comunitat amb interès en el procés. En aquest cas, a la "comunitat" que ha participat en el cercle li competeix també la tasca

de realitzar un seguiment posterior dels pactes aconseguits en la trobada restaurativa. En cas d'incompliment, l'ofensor pot ser sotmès al procés penal tradicional i a la conseqüent condemna (Lee, 2011).

Experiències de conferències comunitàries es poden trobar per a la gestió de les conseqüències derivades de delictes mediambientals en diferents jurisdiccions, com les de Nova Zelanda, Austràlia i Escòcia. La participació d'entitats compromeses amb la defensa del medi ambient, juntament amb representants del món de la justícia afavoriria l'elaboració de solucions restauratives de vària naturalesa (Aertsen, 2018).

b) Els *cercles restauratius*. Seguint novament a Guardiola, et al. (2011, aquests processos tenen el seu origen en les comunitats indígenes d'Amèrica del Nord i han anat evolucionant en el temps, donant lloc a diferents formes o procediments en l'intent d'adaptar-los a la justícia estatal (Cercles de sanació o pacificació i Cercles de sentència). L'objectiu principal dels cercles és “*donar veu a quants membres de la comunitat ho desitgin i construir relacions de confiança que reforcin els llaços en la comunitat a partir del diàleg sobre les causes del delicte i com afrontar-lo*” (Kurki, 2003, citat per Guardiola et al., 2012, 40).

Usualment els cercles solen iniciar-se exposant el succeït i després donant la paraula, per torn, a tots els intervinents perquè expressin la seva opinió tantes vegades com sigui necessari o ho desitgin. El nombre de trobades i la forma en què aquests es duen a terme són molt variats, depenent del cas en concret (Miguel Barrio, 2019).

Tal com destaca el Manual de Nacions Unides (UNODC, 2020), aquest tipus de trobades s'ha utilitzat per a resoldre conflictes escolars o comunitaris i, recentment, s'han implementat també en el marc dels delictes d'odi (Chapman i Kremmel, 2018, citats a UNODC, 2020). Poden utilitzar-se fins i tot a la presó per a facilitar el reintegrament dels presos a la comunitat.

Se sol distingir entre els cercles de pacificació o sanació, d'una banda, i els cercles de sentència per l'altra, encara que pel que fa al procediment no semblen presentar diferències significatives (Miguel Barrio, 2020). Els primers pretenen el restabliment de les relacions amb la societat, a través d'un diàleg de construcció de valors socials amb poca participació de persones

involucrades en el sistema de justícia penal (advocats, policies, etc...) i amb un major enfocament emocional. Els segons, depenent dels models, adopten un enfocament més jurídic.

En els *cercles de sanació* o pacificació poden intervenir tots els subjectes afectats pel delictes i professionals i voluntaris de la societat que poden aportar les seves experiències. S'empren per a intentar que els que participen en ells superin situacions de dany i/o sofriment individual o col·lectiu. La comunitat té en aquesta mena de processos un paper central, per això resulta essencial que els que actuen en el seu nom representin els valors que el cercle intenta reflectir (UNODC, 2020).

Els *cercles de sentència* tenen com objectiu preparar un “pla de sentència” que podrà ser útil al jutge en el moment de dictar la sentència. En aquests cercles, que usualment segueixen a un previ cercle de sanació o pacificació (Lee, 2011), poden participar diversos representants del sistema de justícia (jutge, Ministeri Fiscal, advocat i, a vegades, agents de policia). Els acords resultants del cercle restauratiu poden incloure per exemple compensacions, plans de reparació o suggeriments de condicions a complir per a la suspensió del procés o la pena. Perquè el jutge pugui incloure els acords restauratius en la seva decisió final, és necessari que l'ofensor es declari culpable (Lee, 2011). Tal com s'assenyala en el Manual de Nacions Unides (UNODC, 2020, 32) “*Els cercles de sentència estan dissenyats per a enfortir el sentit col·lectiu de la comunitat i per a empoderar a la víctima, el delinqüent i els membres de la comunitat a través d'un procés de curació i resolució de problemes.*”. En aquest cas també els competeix als membres del cercle realitzar un seguiment posterior, tant per a vigilar el compliment dels acords, com per a oferir suport a l'ofensor després de la sentència final.

Encara que s'apliquin sobretot a la delinqüència convencional, l'ús dels cercles de sentència ha estat destacat com potencialment beneficiós també en casos de delictes mediambientals (Boyd, 2008, citada per Aersten, 2018).

Aquest tipus de trobades integren segons alguns autors (Guardiola et al., 2011 Tamarit, 2013 i Miguel Barrio, 2019 i 2020) una de les pràctiques amb major potencial restauratiu perquè permeten la participació de la comunitat que no pertany al “*entorn afectiu de les parts ni tenen relació directa amb els fets*” (Guardiola et al., 2012, 41) en la presa de decisions sobre com afrontar el

delicte i els danys. A més, els cercles, en atorgar major protagonisme a la comunicació i participació de la comunitat, poden servir també per a reforçar els vincles socials i contribuir a millorar les relacions entre la comunitat i el sistema de justícia.

4. Metodologia

4.1. Preguntes de recerca

De conformitat amb els objectius plantejats, la nostra recerca està dirigida a conèixer:

- Com la justícia penal tradicional aborda la delinqüència econòmica i quines són les principals qüestions problemàtiques que aquest tipus de delictes planteja en el procés penal.
- Com els operadors jurídics valoren el tractament que la justícia penal reserva als delictes econòmics i com veuen l'aplicació de la Justícia Restaurativa en aquest camp.
- Com els professionals de la Justícia Restaurativa valoren la possible aplicació de la JR a la delinqüència econòmica i com abordarien una hipotètica intervenció en aquests casos.

Per a respondre a aquestes preguntes, hem organitzat la recerca com segueix.

4.2. Estratègia de recerca. Justificació i descripció

S'ha dut a terme un estudi de cas amb un enfocament descriptiu i qualitatiu.

En concret, s'han seleccionat i analitzat tres casos de delictes econòmics succeïts i jutjats a Catalunya i, per cadascun d'ells, s'ha recopilat informació a) a través de l'anàlisi documental del material judicial i b) mitjançant entrevistes en profunditat als operadors jurídics involucrats.

La informació recopilada s'ha traslladat als professionals del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya, per a conèixer la seva opinió sobre la aplicabilitat de la JR als casos examinats. Per a això, s'han dut a terme entrevistes i "focus groups" amb els responsables i el personal del Programa.

4.2.1. Estudi de cas

Hem optat per un estudi de cas amb enfocament qualitatiu i descriptiu atès que volíem conèixer i comprendre en profunditat un fenomen fins ara relativament poc estudiat, a saber, com es manifesten en la realitat diària dels tribunals les

qüestions més rellevants concernents al tractament de la delinqüència econòmica per part del sistema de justícia penal tradicional. Així mateix, volíem recollir l'opinió dels operadors jurídics i dels professionals de la Justícia Restaurativa a partir d'esdeveniments i contextos reals. La integració de totes dues dimensions, objectiva i subjectiva, ens ha permès descriure l'actual situació i, a partir d'aquí, identificar les condicions necessàries per a la implementació futura d'intervencions restauratives al camp de la delinqüència econòmica.

Com s'anticipava, s'han seleccionat 3 casos de delictes econòmics especialment rellevants per la nostra investigació, concretament, un delicte fiscal, un delicte mediambiental i un delicte relacionat amb la corrupció. Per a cadascun d'ells, s'ha examinat la resposta proporcionada per la Justícia Penal Tradicional (JPT) i s'han indagat les condicions de realització d'una possible resposta restaurativa (JR).

4.2.2. Orientació teòrica

El disseny de la recerca ha comptat amb una perspectiva teòrica idònia per a identificar conceptualment l'objecte d'estudi i després analitzar les evidències recollides al llarg del treball de camp sobre la base d'uns postulats teòrics que es descriuen a l'apartat 4.7.1.

Com a base per fer l'estudi, donada la falta de consens existent sobre els termes *Justícia Restaurativa* i *Delinqüència Econòmica* i la seva extensió i complexitat, s'ha decidit utilitzar les següents *definicions operatives*:

a) *Justícia Restaurativa*

“Tot procés de diàleg implementat en el marc dels sistemes de justícia penal tradicional, que estigui orientat a la reparació del dany i en el qual hi participen totes les parts implicades i interessades en la cerca de la millor solució per a pal·liar les conseqüències del delicte”. Això estaria d'acord amb el model de Justícia Penal Restaurativa previst i recentment confirmat per Walgrave (2020).

Sobre aquesta base hem elaborat la definició de justícia restaurativa proposada als participants en les entrevistes:

“És un model de justícia enfocat a la reparació del dany i basat en processos participatius dirigits a aconseguir acords reparatoris. En les trobades restauratives participen totes les parts implicades: l'ofensor, la víctima (directa i indirecta) i tots els que han estat afectats per i/o han tingut alguna forma de relació amb el delicte”.

b) *Delinqüència econòmica*

Ens referim als delictes econòmics com aquells delictes:

- a) comesos en el context d'una activitat legítima – empresarial, laboral o econòmica - per corporacions o per individus que, gràcies a la seva posició, tenen un accés privilegiat a béns, informacions o contactes i que s'aprofiten de la seva condició de privilegi per a aconseguir beneficis per a si mateixos i/o la seva organització,
- b) que generen una victimització que transcendeix l'àmbit individual (delictes contra béns jurídics supraindividuals).

4.3. Definició i selecció dels casos

D'acord amb la definició esmentada en l'apartat anterior, hem identificat tres tipologies de delinqüència econòmica que podrien presentar problemes diferents en quant a la seva gestió, tant per part del sistema de justícia penal tradicional, com per part dels professionals de la justícia restaurativa.

És per això que hem triat analitzar un cas de delicte mediambiental, un de delicte fiscal i un de corrupció. En efecte, el delicte mediambiental ofereix la possibilitat d'explorar qüestions relatives a la responsabilitat de les empreses i té usualment un impacte directe i tangible, amb múltiples nivells de victimització (difusa, col·lectiva i individual). Al seu torn, el delicte fiscal ofereix la possibilitat d'explorar una dimensió processal específica, en la qual intervé l'Advocat de l'Estat com a representant dels interessos de l'Administració ofesa i en la qual el procediment de conformitat és la forma més freqüent de resoldre judicialment el cas. A més, la victimització supraindividual derivada del delicte fiscal és menys evident, la qual cosa podria representar un desafiament per a eventuais intervencions de tipus restauratiu. Finalment, els delictes de corrupció ofereixen la possibilitat

d'explorar diferents perfils d'autor (funcionaris i ciutadans), així com victimitzacions de tipus difús i/o col·lectiu i/o compartit i – últim però no menys important - el doble rol (de víctima i victimari) de l'Administració. En efecte, aquesta actua, d'una banda, com a representant dels interessos dels seus ciutadans i, d'altra, respon per les actuacions irregulars dels seus funcionaris.

La selecció dels casos s'ha dut a terme, d'una banda, mitjançant una cerca de jurisprudència tant en la base de dades pública CENDOJ, com en Westlaw Aranzadi. Els criteris de cerca han estat: Catalunya, mediambiental, corrupció, suborn, Hisenda, delictes fiscals.

D'altra banda, atès que en les bases de dades esmentades no es publiquen totes les sentències, sinó només una selecció, hem realitzat també algunes entrevistes prèvies amb magistrats que són o han estat actius en el territori de Catalunya i són experts en el tema. Això ens ha permès també ampliar el radi de recerca.

Com a resultat, hem identificat inicialment 10 casos de corrupció, 10 de delictes mediambientals i 36 de delictes fiscals, que hem sotmès a un filtre ulterior, compost pels següents criteris. Cada cas havia de:

1. Ajustar-se a la definició de delinqüència econòmica exposada anteriorment
2. Comptar amb una complexitat suficient per a sondejar possibles problemes
3. Haver-se tancat amb condemna ferma
4. Haver succeït a Catalunya
5. Representar un tipus de delinqüència econòmica diferent, això és, delictes comesos per particulars (ciutadans, professionals o funcionaris) o per empreses.

Finalment, els 3 casos identificats per a l'estudi han estat els següents¹⁸:

1. IP – *delicte mediambiental*: Aquest cas va ser seleccionat atès que reunia algunes de les característiques dels delictes econòmics tal i com es defineixen en el nostre treball de recerca: era un delicte mediambiental, comès per una empresa, en el qual hi havia diversos subjectes imputats i a més a més hi

¹⁸ La descripció dels casos està disponible en l'annex 4.

havia intervingut (des de la fase d'investigació perquè es va personar inicialment) una acusació particular.

2. TAX – *Delicte fiscal*: Aquest cas va ser seleccionat perquè reunia algunes de les característiques dels delictes econòmics que ens interessaven però que són diferents a les del cas anterior. Es tractava d'un delicte fiscal en el qual s'havien comès altres delictes instrumentals (les falsedats) imputant-se originàriament a diversos subjectes. A més a més, i aquesta és la característica que més ens interessava en aquest cas, el procediment es va resoldre per la via de la negociació, com és molt freqüent en els delictes fiscals (segons ens han indicat els entrevistats i ja coneixíem per la literatura sobre el tema). Concretament, es va aconseguir una conformitat en la qual van intervenir l'acusat, el Ministeri Fiscal i l'Advocat de l'Estat, que hi era present en nom de l'Administració Tributària com a acusació particular.

3. TdC – *Delicte de corrupció urbanística*: Aquest tercer cas es va seleccionar, d'entre els que havien estat jutjats a Barcelona, perquè reunia, dintre dels delictes que es denominen de corrupció, unes característiques que el feien diferent dels altres dos. En aquest cas, no estava involucrada una empresa, sinó que es tractava d'autors o responsables individuals i, a més a més, estaven involucrats també membres de l'Administració pública, en aquest cas del municipi. Es tractava també d'un cas en el qual l'objecte de la decisió penal, un dels aspectes nuclears del delicte, requeria d'un pronunciament d'una altra jurisdicció, la contenciosa- administrativa. Es tracta d'una situació també molt freqüent en els delictes de corrupció. Presentava així una certa complexitat administrativa.

Els tres casos es troben actualment en fase executòria. Aquesta circumstància, que ha representat un inesperat descobriment en si, no ha influït en la mena d'informació que buscàvem inicialment. Malgrat això, ha generat alguns inconvenients o dificultats, com l'accés a l'expedient judicial del cas 1 (IP), com després es comentarà.

4.4. Protocol d'estudi del cas (recollida i organització de la informació)

Per a la recollida i l'organització de la informació, s'ha construït un *protocol d'estudi de cas* que, juntament amb el cronograma de les activitats previstes, ha servit, a més a més, per a monitoritzar el procés de recerca de camp¹⁹.

Seguint la seqüenciació de treball de camp, el protocol es divideix en dues parts: la primera, dedicada al sistema judicial i la segona, al programa de justícia restaurativa.

En la columna de l'esquerra es troba el llistat de les qüestions a explorar, mentre que en la columna de la dreta es troben les fonts d'informació a consultar per a cadascuna de les qüestions.

PART 1: Anàlisi trajectòria processal

Figura 1: Protocol d'estudi del cas: part dedicada a l'anàlisi de la trajectòria processal

TEMES	FONTS D'INFORMACIÓ
Tipus de delictes i condemna	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència
Tractament víctima (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència• Entrevistes
Identificació del dany (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència• Entrevistes
Formes de reparació (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència• Entrevistes
Adequació sistema penal actual (opinió Operadors Jurídics)	<ul style="list-style-type: none">• Entrevistes

¹⁹ El protocol complet es troba en l'Annex 1

PART 2: Anàlisi de les condicions per al procés restauratiu

Figura 2: Protocol d'estudi del cas: part dedicada a l'anàlisi de les condicions per al procés restauratiu

TEMES	FONTS D'INFORMACIÓ
JR (condicions processals per l'aplicació de la JR)	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència• Entrevistes
JR (condicions "subjectives" per l'aplicació de la JR – grau de coneixement i opinió dels operadors jurídics)	<ul style="list-style-type: none">• Expedient• Sentència• Entrevistes
Opinió sobre la utilitat de la JR en l'àmbit de los WCC (facilitadors)	<ul style="list-style-type: none">• Entrevistes• Focus Groups
Identificació dels participants <ul style="list-style-type: none">• Criteris• Contacte• Amb els recursos/condicions actuals• Amb altres recursos/condicions	<ul style="list-style-type: none">• Entrevistes• Focus Groups
Identificació del tipus de procés <ul style="list-style-type: none">• Criteris• Organització• Amb els recursos actuals• Amb altres recursos	<ul style="list-style-type: none">• Entrevistes• Focus Groups

4.5. Informació recol·lectada (Fonts d'Informació)

4.5.1. Documentació judicial (sentències i expedients judicials)

Una vegada identificats els casos, hem realitzat la lectura de la documentació judicial (sentències i expedients judicials de cadascun dels casos).

Per a la lectura de les sentències i l'organització de les informacions, hem utilitzat uns indicadors comuns: Data, Tribunal que va emetre la sentència, Delicte, Antecedents processals i de fet, Fets provats, Intervinents, Condemna, Atenuant de reparació, Responsabilitat Civil, Fórmula d'identificació del dany i Destinatari de la responsabilitat civil/indemnització (la plantilla està disponible a l'Annex 2).

Pel que fa als expedients judicials, de forma prèvia s'ha presentat a la Secretaria de Coordinació Provincial de Barcelona la petició necessària perquè se'ns autoritzés l'accés, d'acord amb la Circular 3/2015, de 5 d'octubre del Secretari de Govern del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya. La petició contenia totes les informacions sobre l'objectiu de la recerca i les modalitats de recollida de dades i els expedients que es volien consultar.

Pel que fa als casos 2 i 3, hem pogut consultar l'expedient judicial complet, fins i tot l'expedient de l'executòria. Pel que fa al cas 1, se'ns ha denegat l'autorització, com es veurà més endavant.

Per a la lectura dels expedients i l'organització de les informacions, hem utilitzat uns indicadors comuns: Delicte, Data comissió, Data sentència ferma, Tipus sentència (conformat/ordinària), Parts involucrades, Identificació i reparació del dany (com es planteja per a cadascuna dels parts); Identificació i reparació de la víctima (com es planteja per a cadascuna dels parts). La plantilla de lectura de l'expedient es troba a l'Annex 3.

4.5.2. Entrevistes als operadors jurídics

Les entrevistes als operadors jurídics tenien l'objectiu de recollir el seu punt de vista sobre les principals qüestions problemàtiques que la delinqüència econòmica planteja en el procés penal i sobre la justícia restaurativa i la seva aplicabilitat a casos concrets de delinqüència econòmica.

Per a aquest propòsit, ens hem valgut d'entrevistes en profunditat, en les quals hem utilitzat un guió de qüestions amb la finalitat d'orientar la conversa cap als temes objecte de recerca. Per tant, hem demanat una breu descripció del cas que ens permetés apreciar eventuais diferències d'opinió en els relats segons el rol que cada persona entrevistada havia tingut en el procés. A continuació, hem preguntat per la seva opinió sobre la adequació del sistema de justícia penal pel tractament del cas en qüestió, sobre el tracte proporcionat a les víctimes, sobre la identificació i reparació del dany, i sobre la possibilitat d'aplicar processos restauratius en el cas en qüestió. S'ha volgut indagar sobre el seu coneixement de la JR i, quan la persona entrevistada mostrava desconèixer o no tenir un coneixement precís del que es tractava, se li ha proporcionat la definició esmentada en l'apartat 4.2.2., preguntant-li si considerava que un procés d'aquesta naturalesa, en la seva opinió, s'hauria pogut aplicar al cas en examen. La plantilla de l'entrevista està disponible en l'Annex 5.

En quant a les persones entrevistades, per a cadascun dels tres casos, estava previst entrevistar: Jutge/ssa, Fiscal i Advocats de la part condemnada i dels acusacions particulars i, en cas que fos possible, al condemnat.

Hem descartat finalment la idea d'entrevistar als condemnats per tal de limitar la informació a les persones que havien intervingut com a professionals al procés. Entrevistar els condemnats hauria requerit, per tal d'equilibrar la informació, entrevistar també a les víctimes, quelcom que en la nostra opinió hauria requerit d'una atenció i un estudi específic. Aquesta decisió es justifica també per altres motius. Primer, la informació sobre l'opinió dels condemnats ens l'han facilitada els seus advocats, almenys en dos dels casos, l'1 i el 2, de manera que podem tenir-la en compte, encara que amb prudència per ser una informació de segona mà. En segon lloc, alguns dels condemnats del cas 3 havia mort, emmalaltit o es trobava fora del país. Finalment, ens ha semblat que, donat que l'execució de la sentència no s'havia completat en cap dels tres casos, el contacte amb els condemnats podia resultar comprometedor per a ells. En tot cas, la informació que hem recollit és ja prou exhaustiva per als nostres propòsits i, per tant, hem pogut prescindir de les entrevistes als condemnats.

Les entrevistes han estat gravades i el seu contingut ha estat posteriorment transcrit.

En total, s'han realitzat 9 entrevistes:

- **Cas 1 (IP):** Fiscal, advocada de la part condemnada i advocat de l'acusació particular. (3 entrevistes).
- **Cas 2 (TAX):** Fiscal, advocat de la part condemnada, advocat de l'Estat i jutgessa (4 entrevistes).
- **Cas 3 (TdC):** Fiscal i jutgessa (2 entrevistes).

4.5.3. Entrevistes a les responsables del Programa de justícia restaurativa

S'han realitzat 2 entrevistes: la primera, amb la Coordinadora de l'Equip de Justícia Restaurativa i amb la Cap de l'Àrea de Reparació i Atenció a la Víctima i la segona únicament amb la coordinadora.

La primera entrevista tenia l'objectiu de donar a conèixer el projecte de recerca, els seus antecedents, els seus objectius i la seva metodologia, així com establir pautes de col·laboració i rebre les autoritzacions necessàries per a realitzar les trobades amb el personal del Programa.

La segona entrevista tenia l'objectiu de conèixer el funcionament del Programa de Justícia Restaurativa, la seva organització, els protocols d'actuació, els criteris d'assignació dels casos, la composició i el perfil de l'equip de professionals, així com d'organitzar els *focus groups*.

4.5.4. Focus groups amb el personal del programa de justícia restaurativa

Amb l'objectiu de recollir informació sobre l'opinió dels/les professionals del Programa de Justícia Restaurativa sobre la possibilitat d'aplicar processos restauratius a la delinqüència econòmica i específicament als casos seleccionats per a la recerca, s'han realitzats 6 *focus groups* en tres fases.

La primera fase s'ha dedicat a formar, sobre la base de les indicacions de la coordinadora del Programa, 3 equips de mediadors i s'ha assignat a cadascun d'ells un dels casos estudiats. Els criteris de selecció aplicats han estat idèntics als emprats habitualment per a la distribució dels casos en l'organització diària del servei. Específicament, els nostres casos han estat assignats sobre la base de la territorialitat a sub-equips que ja d'entrada reflecteixen nivells d'experiència i de formació diferents i complementaris (la col·laboració entre persones amb més antiguitat i altres d'incorporació més recent es considera un avantatge per a la gestió de casos complexos). Per a evitar, en la mesura del possible, que la informació sobre els casos es traslladés de manera esbiaixada, és a dir, per a evitar traslladar als equips solament els elements que semblessin rellevants a les investigadores, ometent uns altres que poguessin resultar rellevants des de la perspectiva restaurativa, s'ha decidit remetre a cada grup aquelles informacions que normalment reben en el moment en el qual un nou cas s'assigna al personal del servei de JR. És per això que s'ha posat a disposició dels grups els escrits d'acusació del Fiscal, així com els escrits de defensa, quan estaven disponibles. És a dir: s'ha traslladat als sub-equips la informació sobre els casos com si es tractés d'una derivació qualsevol. Concretament:

- Al sub-equip 1 (cas IP) s'han proporcionat l'escrit d'acusació del Fiscal i de l'acusació particular.
- Al sub-equip 2 (cas TAX) s'ha proporcionat l'escrit d'acusació del Fiscal.
- Al sub-equip 3 (cas TdC) s'ha proporcionat l'escrit d'acusació del Fiscal.

Així mateix, s'ha decidit no remetre als equips les sentències, per a evitar possibles interferències que el coneixement del desenllaç del judici pogués crear en l'anàlisi del cas per part dels professionals de la JR.

Juntament amb la documentació del cas, s'ha transmès als equips una breu descripció dels objectius de la recerca i dels *focus groups* (disponible a l'Annex 6). Concretament, se'ls ha explicat que era necessari conèixer la seva opinió sobre la possibilitat d'aplicar algun tipus d'intervenció restaurativa al cas i quins problemes podria plantejar des de la pràctica. La descripció contenia la invitació a llegir els escrits d'acusació tenint en compte que es necessitava conèixer:

- qui convocarien i qui deurien, en la seva opinió, ser presents en la trobada (assumint que tots acceptessin participar)
- quin tipus de trobada els semblaria més adequada per a cada cas
- com hauria de compondre's l'equip (nombre de professionals, característiques personals, formació prèvia, experiència o altres elements)
- quin tipus de recursos necessitarien (complements de formació, assessoraments o altres)
- com organitzarien l'agenda o calendari de les activitats
- altres qüestions que els semblaria oportú tenir en compte

Finalment, els vam donar instruccions sobre l'organització dels *focus groups*.

La **segona fase** s'ha dedicat a realitzar 3 trobades, una amb cadascun dels sub-equips, amb l'objectiu d'aclarir eventuais dubtes que haguessin pogut sorgir de la lectura de la documentació (per exemple, dubtes sobre qüestions processals o sobre els delictes tractats). La intenció era la de proporcionar tota la informació que els professionals necessitessin per a contestar adequadament a les preguntes que es formularien en la següent trobada.

La **tercera fase** s'ha dedicat a la realització d'altres 3 trobades, en les quals els/les professionals de cadascun dels equips descrivissin l'enfocament que donarien al cas, seguint l'esquema plantejat en les instruccions rebudes en la primera fase.

Les trobades, en les quals han participat gairebé tot el personal del Programa de Justícia Restaurativa, s'han realitzat virtualment en sessions de Teams que han estat gravades i després transcrits per a la seva posterior anàlisi.

4.6. Dificultats inesperades trobades i possibles repercussions en la recopilació de dades

4.6.1. Sentències no executades

El fet que els tres casos es trobin actualment en fase executòria no ha influït en la mena d'informació que buscàvem inicialment. Malgrat això, la veritat és que ha generat alguns inconvenients o dificultats, com l'accés a l'expedient judicial del cas 1 (IP). Una vegada sol·licitada l'autorització al jutjat competent, se'ns va informar que es donaria trasllat de la nostra sol·licitud a les parts perquè es pronunciessin. Transcorreguts uns dies, se'ns va informar que una dels parts no havia autoritzat la nostra petició i que per aquest motiu ens denegava l'accés a l'expedient. En conseqüència, es va sol·licitar la revisió de la decisió i es va demanar que, en el seu cas, se'ns autoritzés a examinar almenys la part de l'expedient prèvia a la sentència. Finalment vam rebre una resposta negativa.

4.6.2. Impossibilitat de contactar amb alguns dels entrevistats

La jutgessa que va emetre la sentència del cas 1 (IP) ha estat de baixa durant el període en què s'ha dut a terme el treball de camp, per la qual cosa ha resultat impossible contactar directament amb ella, malgrat reiterats intents.

Els advocats defensors del cas 3 (TdC) no han pogut ser entrevistats. Una de les defenses, que en un primer moment s'havia mostrat disposada a realitzar l'entrevista, ha deixat de contestar als nostres reiterats intents de comunicar amb ella per a concretar una data. L'altra defensa no va arribar a contestar a les nostres trucades i després vam saber que ja s'havia jubilat.

4.7. Mètode d' anàlisi de la informació

A continuació, es proporciona la descripció del procés d'anàlisi de la informació utilitzada.

4.7.1. Escenaris ideals

Per a analitzar la informació recollida, ens hem valgut d'uns "escenaris ideals", és a dir, d'uns postulats teòrics que també ens han servit per a construir el disseny d'investigació, el protocol de cas i els esquemes de les entrevistes i dels *focus group*.

Aquests escenaris ideals, que hem identificat sobre la base de l'estudi previ de la literatura penal, criminològica i restaurativa (descrita en l'apartat 3, Marc Teòric) no s'han d'entendre com a "hipòtesis" sinó com a "proposicions" que descriuen situacions ideals que després s'han de comparar amb la situació que emergeix empíricament del treball de camp (*pattern matching procedure*) (Yin, 2018).

Concretament,

En relació amb el paper de la JPT, especialment respecte de la reparació del dany i la consideració de les víctimes col·lectives, els escenaris ideals per a comprovar han sigut:

la JPT no tracta satisfactòriament aquests casos, perquè:

- a) *no té en compte tots els interessos involucrats,*
- b) *no té en consideració a les víctimes col·lectives i els seus interessos*
- c) *no repara adequadament el dany provocat, especialment el dany social*

En relació amb el paper de la JR, especialment en la reparació del dany i la consideració de les víctimes col·lectives, els escenaris ideals per a comprovar han sigut:

la JR tractaria satisfactòriament aquests casos perquè:

- a) *es pot aplicar a la delinqüència econòmica,*
- b) *tindria en consideració a les víctimes col·lectives i els seus interessos*

- c) *podria reparar adequadament el dany provocat, especialment el dany social.*

L'ús de la lògica analítica del *pattern matching* garanteix que el treball de camp es desenvolupa amb el rigor adequat i permet preservar la validesa interna de la recerca.

4.7.2. Anàlisi documental del contingut de les sentències i dels expedients

- a) Anàlisi de les sentències. Hem analitzat les sentències organitzant la informació segons els indicadors mencionats anteriorment. Això ens ha permès evidenciar els detalls de la resolució penal del cas, així com les qüestions que el sistema de justícia penal tradicional ha considerat majorment rellevants. Estàvem especialment interessades a conèixer quant temps havia transcorregut des de l'escrit d'acusació fins a la sentència ferma, per a avaluar l'efectivitat de la resposta penal. També volíem conèixer si i com s'havia tingut en consideració l'aspecte de la reparació del dany i quin tipus de mesures s'havien pres per a la satisfacció de la víctima.
- b) Anàlisi dels expedients. Per a dur a terme la anàlisi dels expedients també s'ha organitzat la informació segons els indicadors mencionats anteriorment. Això ens ha possibilitat profunditzar en les qüestions ja identificades en la sentència i tenir informació més detallada sobre com s'havia desenvolupat el procés, quines dificultats s'havien manifestat i quin havia estat l'actitud processal de cada part involucrada.
- a) Anàlisi de les entrevistes. Les entrevistes s'han analitzat, primerament, descomponent el text de les transcripcions en eixos temàtics que reproduïen les guies de pautes de les entrevistes: adequació del sistema penal per als delictes econòmics, tractament víctima (real i hipotètic/ideal), identificació del dany (real i hipotètic/ideal), formes de reparació (real i hipotètic/ideal), JR (condicions processals per a l'aplicació de la JR), JR (condicions "subjectives" per a l'aplicació de la JR – grau de coneixement i opinió dels operadors jurídics).

En segon lloc, s'han registrat i evidenciat aquells fenòmens rellevants que havien sorgit al llarg de l'entrevista (per exemple, continguts discordants

o nous que semblaven no confirmar els nostres escenaris ideals, o aportacions especialment originals).

En tercer lloc, per a donar resposta a cadascun dels objectius del projecte de recerca, s'han reagrupat els continguts de cada eix temàtic en categories més àmplies que comprenien també els continguts emergents i els hem contrastat amb els escenaris ideals esmentats anteriorment.

- b) *Anàlisi dels Focus Group.* Per a la anàlisi dels *focus groups*, hem procedit de forma anàloga a les entrevistes. Per tant, hem analitzat el contingut de les transcripcions, procedint a descompondre el text seguint la línia dels temes plantejats i evidenciant temes emergents i/o opinions discordants. Successivament, s'han reagrupat en categories més àmplies que comprenien també els continguts emergents i els hem contrastat amb els escenaris ideals esmentats anteriorment.

La quantitat d'informació recol·lectada era tal que ens ha permès prescindir de l'elaboració mitjançant Atlas/Ti., prevista inicialment.

4.8. Deficiències inherents al disseny i anàlisis que podrien haver influït en l'estudi

Haguéssim volgut implicar a alguns dels participants en la recerca en un procés de validació dels resultats. Això hauria reforçat la validesa interna de l'estudi, però no ha estat possible per raons de temps.

4.9. Qüestions ètiques

Pel contactar amb els participants i pel tractament de la informació recollida, s'han aplicat els indicadors continguts al Codi de Bones Pràctiques en la Recerca de la Universitat Autònoma de Barcelona (Acord del Consell de Govern de 30 de gener de 2013), que estableix un protocol de seguretat per a la recollida, l'emmagatzematge i la custòdia del material de recerca i de les dades sensibles, segons la normativa vigent en matèria de protecció de dades. Per tant, hem adoptat protocols per a assegurar el consentiment informat dels participants i tota informació sensible s'ha tractat de forma anònima.

Els escrits d'acusació remesos als equips del Programa de Justícia Restaurativa per a la realització dels *focus groups* han estat prèviament anonimitzats. A més, tots els professionals han signat un compromís de confidencialitat (disponible a l'Annex 8).

L'enregistrament de les entrevistes i dels *focus groups* ha estat expressament autoritzat pels participants. Amb aquesta finalitat, s'ha elaborat una fulla de consentiment informat que s'ha proporcionat a la persona entrevistada abans de l'entrevista, amb l'objectiu d'informar de l'objecte d'estudi i respondre a possibles dubtes (disponible a l'Annex 7). La persona entrevistada i una de les investigadores han signat i rebut una còpia del document.

5. Resultats

A continuació, s'exposaran els resultats obtinguts en relació amb cadascun dels objectius plantejats en la recerca a partir de l'examen dels expedients i resolucions judicials, les entrevistes realitzades als operadors jurídics que van intervenir en els casos (objectius 1 i 2) i, finalment, els resultats dels *focus groups* realitzats amb els professionals del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya en relació també amb cadascun dels casos (objectius 3 i 4).

5.1. Objectiu 1: “Identificar i valorar, a partir de les opinions dels actors directament implicats, les principals qüestions problemàtiques que la delinqüència econòmica planteja en el procés penal”

Els resultats vinculats amb aquest objectiu s'han extret de l'anàlisi del material judicial (expedients judicials, escrits d'acusació, de defensa i de les sentències) i de les entrevistes dutes a terme a nou dels operadors jurídics que van participar en la gestió dels casos analitzats²⁰.

5.1.1. Anàlisi dels expedients judicials dels tres casos

Encara que l'expedient del cas 1 (IP – delicte mediambiental) no va poder ser examinat²¹, la seva marxa processal pot inferir-se de l'anàlisi dels escrits d'acusació, de les dades contingudes en la sentència i de la informació que ens ha brindat el jutjat on la sentència es va dictar i es troba en execució.

El cas s'inicia el 1997 arran de la denúncia presentada, d'una banda, per uns veïns pròxims al lloc on s'estava cometent el delicte i, per l'altre, per una associació ecologista de la zona. A partir d'aquest moment, i durant un període comprès entre 1997 i 2003, es duen a terme actuacions de recerca per part dels Mossos d'Esquadra. El 2003, el Ministeri Fiscal i l'Acusació particular presenten sengles escrits d'acusació i s'obren diligències prèvies, celebrant-se la vista oral

²⁰ Veure epígraf 4.5.2., en la secció dedicada a la metodologia, on s'estableixen els motius pels quals es va decidir realitzar entrevistes únicament als operadors jurídics que haguessin intervingut en els casos.

²¹ Veure epígraf 4.5.1., en la secció dedicada a la metodologia, els motius pels quals no vam poder accedir a aquest expedient.

el 2014. Contra la sentència condemnatòria de primera instància, emesa el 2014, s'interposa un recurs d'apel·lació davant l'Audiència Provincial, que es resol el 2016, confirmant-se la condemna, excepte en un extrem. D'aquesta manera, la nova sentència reconeix l'aplicació de l'atenuant molt qualificat de dilacions indegudes reduint-se la pena imposada als acusats que va passar dels 2 anys de presó i una multa de 18 mesos a 1 any i mig de presó i una multa de 12 mesos.

En concepte de responsabilitat civil, la sentència va condemnar a dos càrrecs de l'empresa contaminant: 1) a assumir els costos econòmics de la recuperació ambiental fins a l'eliminació de les substàncies contaminants, així com 2) a detenir i paraitzar els abocaments i a prendre totes aquelles mesures de restauració que fossin necessàries per a preservar i mantenir l'equilibri ecològic pertorbat, a més de 3) a assumir el cost econòmic de la recuperació ecològica necessària per a restablir els valors i condicions naturals existents abans dels abocaments. Finalment, es va ordenar que els tres condemnats i, subsidiàriament, l'empresa indemnitzés als perjudicats i a un dels ajuntaments pels danys produïts en pous i fonts.

En el judici van intervenir diversos perits els dictàmens dels quals van ser decisius per a la condemna.

Al setembre de 2021, l'execució no s'havia tancat.

Fins ara, la durada del procés ha estat de 24 anys.

De l'anàlisi de l'expedient del cas 2 (Tax – delictes fiscals), al qual s'ha pogut accedir, hem recaptat les següents informacions.

El cas s'inicia el 2009 per una denúncia de l'Agència Tributària relativa a uns fets delictius comesos l'any 2003 (irregularitats en la liquidació de l'impost de societats d'aquest període) que, en termes fiscals, es trobaven a punt de prescriure. És la pròpia Administració la que va determinar que l'import defraudat supera els 200.000 euros, és a dir, supera el límit previst per a tenir rellevància penal. Encara que originàriament l'acusació es dirigia contra diverses persones (diversos dels titulars de l'empresa, a més de dos subjectes externs a l'empresa, que realitzaven factures falses), finalment abans del judici oral el delictes s'atribueix al principal titular de la societat defraudadora i la resta de les

acusacions decauen. Després d'un període de temps, d'un canvi d'advocat, d'estratègia de defensa i d'una infinitat de comunicacions i notificacions entre els acusats i el jutjat, finalment l'any 2015 s'aconsegueix una conformitat abans de la celebració del judici oral. El Ministeri Fiscal, l'Advocat de l'Estat i la defensa arriben a un acord, en virtut del qual s'aprecia l'atenuant de dilacions indegudes molt qualificada (que permet una substancial rebaixa de la pena) i es condemna al titular de l'empresa defraudadora a una pena de presó de 6 mesos i al pagament d'una multa equivalent, encara que una mica inferior, a l'import defraudat. Se li condemna també al pagament de les costes i de les despeses derivades de l'actuació de l'Advocat de l'Estat com a acusació particular.

S'han satisfet tant el deute tributari com la multa imposada per la comissió del delicte, encara que el procés segueix en execució, ja que resta per satisfer la multa substitutiva de la pena de presó que ascendia a 1080 euros (corresponent a 12 mesos a 3 euros de quota diària).

Fins ara el procés ha tingut una durada de 12 anys.

Pel que fa a l'expedient del cas 3 (TdC - corrupció urbanística), el cas s'inicia en 2009 per una denúncia dels veïns del lloc on s'havien dut a terme unes construccions il·legals.

És el 2013 quan es dicta l'acte d'obertura del judici oral. No obstant això, l'expedient no es remet al jutjat competent fins a octubre de 2015²².

Aquest expedient va ser llarg i complex per diverses raons.

- En primer lloc, els acusats són quatre, això és, dos funcionaris de l'ajuntament que van concedir o van participar en la concessió de les llicències irregulars i un matrimoni titular de la finca on es va edificar il·legalment. A més,

²² A conseqüència de l'inici de l'expedient administratiu i les posteriors decisions dels Tribunals Contenciós-Administratius es va ordenar la demolició d'algunes de les obres objecte també del procés penal. No obstant això, després de l'obertura, el 2009, d'un "expedient complex de protecció de la legalitat urbanística" (expedient administratiu que persegueix el cessament cautelar o definitiu de les obres irregulars detectades i la demolició -en aquest cas- de les construccions il·legals) quan aquesta va adquirir fermesa a conseqüència de la decisió del Tribunal Contenciós-Administratiu (primer el 2012 i posteriorment es va confirmar el 2015), l'enderrocament de l'il·legalment construït no va ser executat pels propietaris de la finca ni subsidiàriament per l'Administració

un dels acusats és estranger i resideix fora d'Espanya, la qual cosa va fer encara més complex comunicar-se amb ell.

- En segon lloc, de manera paral·lela a la substanciació del procés penal, es van iniciar actuacions administratives i es van dictar resolucions extra-penals que van afectar directament l'assumpte. El 2012 es va declarar, en via contenciós-administrativa, el caràcter no urbanitzable del terreny i a conseqüència d'això diverses de les llicències de construcció van ser considerades nul·les. La decisió del tribunal administratiu no va aconseguir fermesa fins el 2015 .

El cas es va resoldre el 2017 en primera instància i el recurs d'apel·lació que va confirmar la sentència es va emetre el 2018. En la sentència es va aplicar també l'atenuant de dilacions indegudes i es van imposar penes de presó inferiors als dos anys, això és, de 18 mesos a l'alcalde i de 15 mesos a l'altre funcionari i als particulars titulars de la finca. Així mateix es va acordar instar l'Administració competent en matèria d'urbanisme perquè procedís a la demolició de les construccions, sent les costes de l'enderrocament a càrrec dels condemnats.

No obstant això, fins avui no s'ha dut a terme encara la demolició acordada en la sentència. Tampoc l'Administració urbanística ha complert subsidiàriament amb aquesta obligació, malgrat haver estat instada a això en la sentència i existir ja un procediment administratiu en el mateix sentit.

D'altra banda, s'ha d'assenyalar que els dos funcionaris condemnats han complert amb la multa imposada en substitució de la pena de presó i han abonat el cost que els corresponia per la demolició de les obres o edificacions que es van declarar il·legals i ells havien autoritzat.

Resta encara per complir la pena imposada als particulars, en concret, decidir sobre la suspensió de la pena de presó, així com l'abonament de la multa i l'import que els correspon per la demolició de les construccions il·legals.

En aquest cas, no van intervenir, finalment, perits en la vista oral perquè quan aquesta va tenir lloc, a finals de 2015, el Tribunal Contenciós Administratiu ja havia resolt que el sòl objecte de discussió no era urbanitzable. La sentència penal emesa el 2017 part ja d'aquesta consideració del sòl, imprescindible per a resoldre sobre la comissió del delictes. En l'expedient judicial consta la valoració

feta per l'Administració urbanística de l'import de la demolició de cadascuna de les construccions constitutives de delictes.

El procés, encara pendent d'execució, ha tingut una durada de 12 anys.

5.1.2. Resultats de les entrevistes realitzades als operadors jurídics

a) Sobre la valoració del procés penal

Totes les persones entrevistades, al marge del cas que es tractés, han considerat que el procés - la investigació i l'enjudiciament dels fets - ha durat massa temps. Coincideixen que aquest és un dels principals punts febles, al costat de la falta d'execució de les sentències.

En les entrevistes es destaca que els retards en el procés són molt freqüents, però quan es tracta de delictes complexos el problema s'aguditza. Van donar, entre altres, les següents raons:

- La falta d'especialització de jutges i fiscals

“El juez de instrucción que muchas veces es su primer caso... o que ha tenido como mucho dos casos en toda su carrera... tiene el despacho desbordado... y entonces qué es lo que hace... pues este caso lo va dejando... lo va dejando porque le cuesta... porque no le gusta... porque le resulta complicado... porque además los abogados normalmente son abogados con un poquito más de nivel... le dan más batalla... le cuesta un poquito más resolver... el Fiscal, entre comillas, también le da más batalla porque le exige un poquito más... que resuelva... que haga... que adopte medidas cautelares... entonces yo veo clara esa parte, ¿no?... que probablemente si el juez también se especializara... o fíjate... probablemente algo tan sencillo como si pudiera contar con el auxilio de su compañero del contencioso administrativo” (Entrevistat 8)

“Usualmente los compañeros de Fiscalía saben mucho derecho penal pero muy poquito derecho urbanístico... normalmente los técnicos... y por técnicos me refiero a los arquitectos, a los secretarios municipales, pero también a los políticos... saben mucho de urbanismo que el Fiscal... y entonces suelen poder torearles” (Entrevistat 8).

- La càrrega de treball i la falta d'experiència per a resoldre aquestes causes:

“Los juzgados de pueblo, en general... eh... con causas complejas ... eh... sufren un montón [...] que tienen mucho trabajo [...] y tampoco... a ver... muchos de ellos tienen falta de experiencia... con lo cual... es difícil mover los asuntos...” (Entrevistat 2).

- La interinitat dels càrrecs judicials i la seva freqüent mobilitat:
 “Y luego son jueces que muchas veces... pues eh... son... llegan y se van en cuanto pueden... hay una interinidad importante... mmm... entonces...” (Entrevistat 2).
- La dificultat per a gestionar estratègies de defensa que tendeixen a dilatar en el temps el desenvolupament del procés
 “Debemos tener en cuenta que en estas causas donde hay gente que... digamos... con capacidad de... de... digamos de... defensa... por decirlo así... eh... recurren... y recurren... y recurren... y... no ponen facilidades” (Entrevistat 2).

Aquests retards provoquen conseqüències negatives a diferents nivells.

Primerament, s'ha destacat que, degut a la llarga demora del judici, alguns dels protagonistes deixen de participar en el procés o no són presents en el moment en què es dicta la resolució. Això va ocórrer en alguns dels nostres casos: per exemple, un advocat i diverses persones que finalment van resultar condemnades, al llarg dels anys, havien mort o s'havien jubilat:

“Directivos de rango medio, de nivel medio... eh... aquellos señores sufrieron mucho... y bueno... creo que incluso creo que cuando... ya se dictó la sentencia diría... incluso ya se habían jubilado” (Entrevistat 1).

A més, al llarg de tot el procés (investigació, enjudiciament i, fins i tot, execució), els que després acaben condemnats continuen exercint les seves funcions:

“Porque tenemos un señor que ha cometido un delito... que siguió desarrollando... desempeñando no?... funciones públicas durante bastantes años y eso es lamentable” (Entrevistat 8).

Així mateix, el delictes continua provocant els seus efectes negatius:

“Mientras estábamos todos peleándonos en instrucción, en el penal, en la ejecutoria en no sé cuántas cosas más... aquello no se arreglaba nunca y, es decir, a lo mejor el daño... se podía o no sé si se llegó a agravar o no, pero imagino que había la posibilidad de que se pudiera agravar... entonces claro, de haberlo cortado antes hubiera empezado antes la restauración y al menos no se hubiera producido un daño que con el paso del tiempo sí que, sí que por sí mismo... porque claro, todos los años de instrucción... aquello seguía funcionando” (Entrevistat 4).

Finalment, la llarga demora pot minvar la legitimitat mateixa del judici:

“Ahora bien... lo que no es justo, y esto es cierto... es que un procedimiento dure tanto... desgraciadamente tenemos ahí un déficit que además nos resta legitimidad de un modo muy evidente, ¿no?” (Entrevistat 8).

En els tres casos examinats els retards es van deure, entre altres coses, al fet que va ser necessària la intervenció d'“especialistes” (pèrits) i/o les decisions

d'altres jurisdiccions o de la pròpia Administració. Tots els entrevistats es van referir a aquesta qüestió.

Per exemple, per a la gestió del delictes mediambiental (Cas 1, IP) va ser necessària la intervenció en el judici d'almenys dos perits. Així mateix, en el delictes contra la Hisenda Pública (Cas 2, TAX) la determinació de la quota tributària defraudada es va dur a terme exclusivament amb la informació facilitada per l'Agència Tributària.

“El Fiscal muchas veces ponía la querrela con la información exclusiva que nos facilitaba la Agencia Tributaria” (Entrevistat 5).

D'altra banda, en el cas de corrupció urbanística (Cas 3, TdC), l'acusació no es va formular fins que els tribunals Contenciós-Administratius no es van pronunciar (entrevistats 8 i 9):

“Una vez que finaliza la instrucción... los elementos fundamentales que se tuvieron en consideración ... a la hora de formular la acusación fueron en primer lugar que... existía ya un pronunciamiento de la jurisdicción Contenciosa Administrativa acerca de la irregularidad o ilegalidad de las construcciones ... [y también] un informe pericial de la Dirección General de Urbanismo” (Entrevistat 8).

La jutgessa que va resoldre el cas de corrupció urbanística també es va referir a aquesta mateixa qüestió, és a dir, l'existència, en el moment de dictar sentència, d'una resolució administrativa que es pronunciava sobre la naturalesa no urbanitzable del sòl en el qual es van dur a terme les construccions (Entrevistat 9).

b) Sobre la justícia de la resolució

Malgrat les dificultats destacades, totes les persones entrevistades consideren que la decisió final va ser satisfactòria i que el resultat del procés havia estat just. Van al·legar que el cas s'havia resolt conforme a dret, havent-se practicat totes les proves i argumentat adequadament la resolució:

“Salvo por el tiempo... yo diría que el tratamiento fue el que debía ser... francamente ... se practicó toda la prueba... creo que no se denegó ninguna... eh... pues es lo que... es lo que hay... a lo que tienes que ajustarte” (Entrevistat 1)

“La sentencia fue justa, exhaustiva y se resolvió conforme a derecho y había pruebas suficientes” (Entrevistat 3).

c) Sobre la satisfacció de les parts amb el procés penal

Les persones entrevistades consideren que, amb caràcter general, en la gestió del cas es van prendre en consideració els interessos de totes les parts. Així i tot, algun dels entrevistats assenyala que, a causa dels tecnicismes de la gestió judicial dels casos penals, probablement les parts directament implicades (no ja els seus representants jurídics), no han sentit que podien expressar-se o que la seva veu es tenia en compte:

“Pero la verdad que nosotros entendemos que es la que ha ocurrido, es la que damos por probada en virtud de los medios de prueba que se han practicado en el acto del juicio. Pero que muchas veces no se corresponde con la realidad. Y... yo creo que en la mayoría de las ocasiones es difícil que el ciudadano salga satisfecho con la solución que damos los jueces. Porque es tan técnica, es tan estrictamente jurídica” (Entrevistat 7)

“Los espacios donde nos movemos la judicatura, los fiscales... donde se desarrollan este tipo de juicios, generalmente son espacios poco amables ... el lenguaje que utilizamos, aunque cuando se trate de gente culta, es un lenguaje... mmm... tan técnico que muchas veces la gente quiere explicarles y los propios jueces decimos no no, eso no, no es pertinente porque no me interesa para el tipo penal... pero igual la persona quiere explicarte porque aquello es lo importante, porque lo hizo, porque se encontró en aquel contexto ... nosotros no les dejamos hablar porque a los efectos de delimitar el tipo... a nosotros no nos interesa” (Entrevistat 7).

Entre les qüestions que es van assenyalar com a “negatives” els entrevistats van destacar que no sempre és possible identificar les causes i els motius que van portar a la comissió del delicte, perquè falta informació o, per exemple, perquè no s'ha citat a tots els implicats

“No logramos saber qué había pasado... el dueño originario de la finca no fue llamado al juicio y es posible que allí estuviera una parte de la clave de lo que pasó, por lo menos a nivel de los propietarios” (Entrevistat 9).

També els entrevistats van coincidir a destacar que les sentències condemnatòries van complir amb els objectius que persegueix el Dret Penal, encara que centren la seva argumentació en aspectes diferents.

Tots concorden en la importància que aquests casos es tractin judicialment, encara que les raons variaven depenent de l'entrevistat i del rol que ocupava en el cas.

Així, per a les acusacions (tant per al Ministeri Fiscal com per a les acusacions particulars) l'essencial residia en què que s'hagués aconseguit una condemna, al marge de la pena imposada o que aquesta es substituís, perquè d'aquesta manera s'havia posat de manifest el caràcter contrari a dret de la conducta, això

és, s'havia complert amb la funció preventiu-general del Dret Penal (negativa i positiva):

“Muchos pensarían que lo mejor hubiera sido pues esto, que los hubieran puesto muchos años de cárcel a esta gente, ¿no? ... pero tampoco sé que hubiéramos conseguido, ¿no? porque bueno, ¿y qué? lo importante es... yo creo que lo importante... es... lo importante es que esta empresa ha sido sancionada penalmente de manera firme... y tendrán que indemnizar” (Entrevistat 2)

“También desde el punto de vista de concienciación... también la Agencia Tributaria... también ellos visibilizan ¿no? que... que las defraudaciones tributarias pues son cuestiones que... que pueden acabar con penas de prisión y con ello contribuyen a fomentar pues esa... quizás por vía de lo que es la... la prevención general... ya sabes... pues la prevención general... a... a... a esta... cultura de cumplimiento...” (Entrevistat 5)

“Cuando el Código Penal castiga este tipo de delitos en cierta manera busca una finalidad ejemplificadora...” (Entrevistat 7)

“[Es importante el] efecto simbólico de la condena aún sin pena de cárcel” (Entrevistat 6)

“Porque aquí sobre todo no era tanto el buscar un ingreso efectivo en prisión de unas personas... sino que existiera una respuesta penal porque lo merecía el asunto y casi ya con un carácter simbólico... porque era evidente que no iban a entrar en prisión... y sobre todo que se produjera la demolición de las construcciones ilícitamente ejecutadas... la restauración de la zona alterada y desde luego que... el arquitecto pues... no pudiera volver... al menos durante el tiempo de la condena... a poder ejecutar unas funciones públicas” (Entrevistat 8).

Defenses i acusacions particulars assenyalen com a prioritaris altres interessos que es van aconseguir amb el procés i la condemna, com la reparació, el cessament de l'activitat delictiva o la imposició d'una sanció el menys traumàtica possible:

“Lo importante ahora es evitar que siga la contaminación” (Entrevistat 2)

“Yo diría que sí... todas las partes... pues alcanzan en cierto modo su satisfacción no?... el Fiscal de que alguien declare su culpabilidad sobre los hechos que se acusa... el Abogado del Estado de que resarza al erario público el perjuicio causado... y también las partes que se han visto implicadas en el procedimiento penal... en alcanzar una solución podríamos decir... poco traumática” (Entrevistat 5).

Finalment, també estan tots d'acord en reconèixer les dificultats que planteja l'execució de la sentència. En relació amb aquesta qüestió destacaríem, en primer lloc, el desconeixement i, en alguns casos, la sorpresa que ha provocat el fet de conèixer que la sentència encara s'estava executant. Superat aquest moment, s'ha valorat molt negativament aquesta situació, primer perquè una condemna sense execució perd el seu sentit:

“Los vecinos me dicen... tenemos una sentencia maravillosa, la vamos a colgar en... las tienen puestas allí en el local de la asociación... pero claro... si no hay ejecución... si no hay concreción... claro...” (Entrevistat 3).

Es valora com a difícil o impossible l'execució dels acords en les sentències, en particular, quan s'estableix l'obligació de “restaurar a l'estat anterior” o “demolir les construccions il·legals”. En tots dos casos, tant en el delictes mediambiental com en el delictes urbanístic, els entrevistats consideren molt complicat que es pugui donar compliment a aquesta obligació. Tant l'entrevistat 2 com l'1 empen aquest terme, “molt complicat”, per a referir-se a aquesta qüestió fins a nou vegades. Indiquen a més que, encara que es procedeixi a la seva execució, aquesta podria provocar conseqüències nefastes per a algunes de les víctimes i afectats, per exemple, per als treballadors de l'empresa contaminant o per als propis habitants de les localitats pròximes. Els van expressar de la següent manera:

“La Ejecutoria dice que eso tiene que desaparecer... el problema es que yo veo que es muy... en la práctica va a ser muy complicado yo, yo lo voy a intentar... vamos a intentarlo... pero claro ... la empresa puede decir que quitar esas montañas va a obligar a cerrar la empresa... que eso es un coste inasumible” (Entrevistat 2)

“Bueno ... era prácticamente como decir... bueno ... ce... cerramos... cerramos la empresa” (Entrevistat 1)

“La sentencia fue tan dura ... que no digo que no tuviera que serla a lo mejor eh... pero en la realidad fue tan dura ... y le significaba a la empresa hacer una remodelación tal ... que eh... incluso... eeh... emm... llegaban a correr peligro, los puestos de trabajo, que como decía al principio, tradicionalmente ha empleado a muchas personas de la comarca” (Entrevistat 1)

“La sentencia de la audiencia provincial en segunda instancia ratificó todos y cada uno de los argumentos... y a partir de ahí recuerdo que hubo problemas en la ejecución... de hecho cuando yo me fui todavía no se había podido ejecutar la sentencia... hubo problemas en la ejecución” (Entrevistat 8).

També s'ha posat de manifest que, per a aconseguir l'execució resulta decisiva una actitud “predisposada” de les parts. Així es desprèn per exemple del manifestat per l'Entrevistat 3 quan afirma que:

“Pese a que la empresa siempre negó el delito, negó cualquier tipo de responsabilidad, una vez condenada, y cuando se produjo un cambio en la dirección de la empresa, se cambió la estrategia de defensa, porque no querían estar a mal con los vecinos (Entrevistat 3)

“[L'acusació particular]... el colectivo ecologista no sé cómo te diría... son más profesionales... de alguna manera están más predisuestos... hay una diferencia entre lo que es el particular perjudicado que es más... o sea... menos abierto... de decir... esta gente nos han perjudicado toda la vida desde que están abiertos... tal...”

tienen un matiz subjetivo más importante en sus reivindicaciones... y salvo... con salvedades... pero siempre es más difícil que entiendan o... puedan compartir planteamientos de decir... hombre... vamos a ver si funciona... si resulta que captan el agua... a ver qué tal... en cambio el colectivo ecologista son mucho más... diríamos... están más predispuestos a escuchar cualquier tipo de medida... o propuesta” (Entrevistat 3).

d) La conformitat

S’ha de fer esment a part del procediment que es va concloure amb una conformitat cristal·litzada el dia de la celebració de la vista oral (Cas 2 - Tax – delicte fiscal).

Destacaríem en primer lloc que, per a poder-se plantejar la possibilitat d’aconseguir una conformitat, és necessari també una actitud col·laborativa, en particular de l’acusat i, en aquest cas, de la víctima. Així ho expressen, per exemple, els entrevistats 4 i 5 quan indiquen quins són els interessos que mouen l’advocat de l’Estat a acceptar un acord:

“El principal interés de la Agencia Tributaria no es que la gente vaya a la cárcel... eh... el principal interés de la Agencia Tributaria es cobrar eh... lo que les han defraudado más los intereses de demora... recargos... tal... las sanciones... todo... y entonces eso es lo que mueve al Abogado del Estado... y si se le ofrece pues la posibilidad de llegar a un acuerdo... pues claro...” (Entrevistat 5)

o descriuen les raons per a preferir una actitud negociadora:

“En seguida vimos que el planteamiento de defensa... yo creo que este tema no lo empecé llevando yo como abogado sino que otro abogado... luego se le pidió la venia a este abogado... yo al ver los hechos eh... verdaderamente pensé que lo mejor... más que entablar un debate dialéctico pericial... que es lo que pasa en los delitos fiscales normalmente... vi que el tema tenía una débil defensa en términos dialécticos y... en seguida pensamos, al pedir la venia del tema... en llegar a una conformidad consciente de que en los delitos fiscales... precisamente las penas que se piden y toda la escenografía está dirigida por parte... sobre todo de la Abogacía del Estado más... que representa a la Agencia Tributaria... más que por la Fiscalía... es toda una escenografía dirigida a alcanzar una conformidad... (Entrevistat 4).

En general, tots els que han estat entrevistats en relació amb el delicte contra la Hisenda Pública han valorat positivament la conformitat. Es van manifestar en aquest sentit totes les parts. Essencialment perquè consideren que, a més d’escurçar els temps del judici, permet que tots vegin satisfets els seus interessos sense la necessitat de recórrer a penes massa severes:

“No se descontrolan tanto las pretensiones punitivas...” (Entrevistat 6)

“Tardó en cristalizar la conformidad y ello llevó a... una restauración íntegra del daño causado... es decir... el pago de la cuota más los intereses de demora tributaria... y la reparación... es decir el cobro de la multa...” (Entrevistat 6)

“La conformidad lo que garantiza es ganar tiempo” (Entrevistat 4)

“La Agencia Tributaria que ha cobrado que era lo que quería... la Agencia Tributaria ha cobrado... la cuota... más los intereses... más los recargos de demora... Para la Abogacía del Estado que representa a la Agencia Tributaria por supuesto, porque ha cobrado sus honorarios... los honorarios que son las costas procesales... Para la Fiscalía ha sido resuelto satisfactoriamente en el sentido de que la Fiscalía de delitos económicos tiene un expediente más de condena por fraude fiscal... y la Fiscalía considera que un sujeto como este condenado no... la virtud resocializadora de la prisión no tiene ningún sentido... y para el cliente pues satisfactoriamente también porque no ha ido a prisión... desde luego ha pagado pero no ha ido a prisión... y para el juez que llevó el caso... es que esto fue un juzgado de lo penal... también porque tiene otro expediente judicial resuelto en un cuarto de hora... por tanto para un sistema de justicia como el que tenemos... yo soy muy pragmático y tenemos una justicia industrializada... creo que sí... la conformidad satisface los intereses en juego...” (Entrevistat 4)

“Sí... la justicia penal lleva sus tiempos, ¿no?... Y en definitiva los jueces también son... sobre todo en temas técnicos... como son los delitos fiscales... muy partidarios de que... de que las partes... eh... alcancen un acuerdo previo” (Entrevistat 5).

També es va destacar que, en els delictes fiscals, perquè pugui donar-se la conformitat, és imprescindible el pagament de la quantitat defraudada, és a dir, és necessari satisfer la responsabilitat civil:

“La víctima fue reparada, claro... fue reparada porque cobró todo lo que querían cobrar... porque en las conformidades, y no lo he dicho antes... hay algo que tú no puedes negociar... en materia de delito fiscal... tú puedes negociar las penas... puedes discutir dialécticamente que atenuantes tocan... puedes discutir si retiras la acusación para alguien como en este caso o no la retiras... pero lo que no tocas... ni puedes discutir... es un solo euro cuantitativo de lo que ha cuantificado la Agencia Tributaria...” (Entrevistat 4).

Un dels entrevistats va assenyalar que, en la major part de les conformitats en delictes fiscals, l'objecte principal del debat és determinar la multa i va indicar que usualment aquesta no pot ser inferior a la sanció que s'imposaria en via administrativa:

“Estos casos otra cuestión que se acaba discutiendo es el importe de la multa...el Abogado del Estado llega a la conclusión de que la multa penal no puede ser inferior a la sanción tributaria en vía administrativa” (Entrevistat 5).

e) Sobre les possibles víctimes

Pel que fa a les possibles víctimes dels tres delictes econòmics seleccionats, tots van distingir entre entitats abstractes (béns jurídics difusos), víctimes col·lectives i víctimes individuals.

Pel que fa als béns jurídics difusos afectats pel delicte, es van indicar el medi ambient com bé social, els fonaments de l'Estat de Dret, el respecte cap a les institucions i les institucions mateixes:

“Una víctima social, natural que es el medio la víctima es el valor ambiental que es un bien social ...” (Entrevistat 2)

“Víctimas directas NO ... lo que se pone en peligro... insisto... el propio fundamento axiológico del Estado de Derecho y por lo tanto un interés colectivo... es verdad que es un interés difuso... pero me parece un interés esencial. El funcionario o la autoridad... están absolutamente obligados a dar cumplimiento a la ley [...] el delito se da, en muchas ocasiones, cuando se percibe la actuación arbitraria de las autoridades [...] es algo que sí tiene una repercusión en el día a día... al final... en la sociedad actual, la pérdida de respeto hacia las instituciones” (Entrevistat 8)

“La principal víctima era el erario público... que ha sido resarcido...[...] sí... sí... porque además estaba el Abogado del Estado defendiendo su interés...la víctima es el Estado” (Entrevistat 5)

“Bueno, ha habido una víctima abstracta que es la Agencia Tributaria... eh... bueno y la sociedad si creemos que la Agencia Tributaria somos todos...” (Entrevistat 4)

“La víctima es el interés general, el uso irregular del suelo, no hay víctimas en sentido estricto, hay afectación colectiva” (Entrevistat 9)

“Pensar que la Agencia Tributaria no es víctima porque no es una persona física me parece grueso... y pensar que es la misma víctima que lo puede ser una persona física de una agresión... constitutiva de lesiones por poner un ejemplo... pues también es injusto” (Entrevistat 6).

Algunes de les persones entrevistades es van referir al fet que en aquests supòsits també hi havia afectats o víctimes indirectes, és a dir, els mateixos condemnats i els treballadors de l'empresa. Així, per exemple, s'han referit a:

“Los vecinos, los vecinos de la comarca y el lugar son los más afectados... los trabajadores de la fábrica, aunque ellos lo ven de otra manera” (Entrevistat 2)

“Y... eh... si entendemos, no víctimas, sino afectados a las personas que se han visto, 10 años de su vida eeh... esperando un juicio. No son víctimas, pero son afectados” (Entrevistat 1)

“Yo no sé cómo acabó el tema de los trabajadores. No sé si finalmente se hizo una reducción de... de plantilla, si con ocasión de... hacer este plan” (Entrevistat 1).

f) Sobre els danys i el seu possible caràcter social

A més de danys individuals, s'han identificat danys col·lectius, que alguns dels entrevistats denominen socials:

“Ha habido un doble daño... Lo que sería daño al interés general o público representado por el entorno natural... medio ambiente... por la contaminación de las aguas... y el coste de la restitución que esto pueda representar... esto excede del daño particular... y los daños causados a individuos que tenían huertos, ganadería, pozos, etc...” (Entrevistat 3)

“El delito inicialmente provocó el daño patrimonial al Estado... que es lo que tuvo que ser resarcido primero por la... la actuación de la Agencia Tributaria... y a ver el Estado tuvo que destinar recursos basados en tiempo... en trabajo... de profesionales muy cualificados... de los Inspectores de Hacienda... del Abogado del Estado... para obtener ese resarcimiento” (Entrevistat 5).

“Ha habido un daño a la colectividad, al medio ambiente, como daño social” (Entrevistat 9)

“Hay un daño social y se están intentado reparar el daño económicamente” (Entrevistat 2).

Algun dels entrevistats, en relació amb la corrupció urbanística, assenyalen que el danys es vincula parcialment amb el bé jurídic afectat i presenta un caràcter immaterial. Així es refereix a la qüestió del dany l'Entrevistat 8:

“El principio de igualdad y la percepción de igualdad de los ciudadanos... hay una quiebra para el medioambiente también... evidentemente este no es un plano estrictamente urbanístico, eh... pero existe... y es importante [...] también la protección de la administración pública desde la perspectiva de los funcionarios” (Entrevistat 8).

També s'ha assenyalat l'existència d'una altra mena de danys, concretament aquells soferts pels condemnats, fins i tot derivats del propi procés:

“También hubo daño para la empresa y las personas acusadas y condenadas [...] los hechos que luego se dice son delito han supuesto un daño... y el, y, el procedimiento en sí en este sentir también... causó algún daño. En este caso y en muchos otros casos... causó un daño a las personas que estaban allí cada día yendo a juicio y que se veían sus... salían sus nombres, se veían sus caras y que seguramente... pues... al afectado también porque a lo major, pues, no tenía ningunas ganas de verse en este berenjenal de salir por la tele ¿no?” (Entrevistat 1).

g) Sobre sí els danys (socials) van ser reparats

Com vam veure al principi d'aquest apartat, els danys causats pels delictes que estem examinant encara no s'han reparat o no s'han reparat plenament, ja que la sentència no s'ha executat de manera completa en cap dels tres casos examinats. No obstant això, en el delicte mediambiental es va assenyalar que la

reparació del danys col·lectiu o social es va acordar en la sentència, encara que no s'havia dut a terme:

“Había unos daños medioambientales que se reparan con la restauración [...] primero el cese y luego hay varias propuestas para eliminar los residuos con costes distintos [...] hay que invertir todo lo que no se ha invertido en todos estos años” (Entrevistat 3)

“La nueva dirección de la empresa y su abogado están de acuerdo en indemnizar hasta en tanto no se recupere la calidad del agua [...] cantidad anual” (Entrevistat 3).

5.2. Objectiu 2: “Recollir i valorar l'opinió dels actors directament implicats sobre la justícia restaurativa i sobre la seva aplicabilitat a casos concrets de delinqüència econòmica”

5.2.1. Coneixement de la JR

Com s'ha esmentat en els apartats dedicats a la descripció de la metodologia, part de les entrevistes amb els operadors jurídics (jutges, fiscals i advocats) van estar dedicades a preguntar a les persones entrevistades si coneixien la justícia restaurativa i si podien proporcionar una breu definició d'ella.

D'aquesta manera, d'una banda, hem pogut constatar que, si bé no coneixien amb detall de què es tracta, la majoria de les persones entrevistades podien descriure almenys alguns dels trets principals de la justícia restaurativa.

A continuació, es descriuen els elements que s'han destacat.

a) Una justícia que compensa i que implica a tots els interessats

Un dels primers trets distintius esmentats en les entrevistes ha estat el caràcter compensador de la justícia restaurativa i el seu enfocament en la reparació del dany i en les necessitats de les víctimes.

“Justicia restaurativa es la justicia que... que intenta compe... eh... bueno, que, que compensa de alguna manera... trata de compensar los daños producidos por un acto ilícito... ¿no? Eh... claro, en lo posible, lógicamente, ¿no? Eh... por oír lo que establece el código civil, eh... de la responsabilidad civil, ¿no?... Claro... eh... aquí... en este caso se intenta... en este caso de la sentencia se intenta... otra cosa es que la ejecución... también lo intentará” (Entrevistat 2)

“Lo que pretendería en cierta manera... es reparar el daño ocasionado por el delito... al objeto de satisfacer a la víctima si es que se puede individualizar... o el interés colectivo lesionado” (Entrevistat 8).

També s'ha destacat el caràcter participatiu de la justícia restaurativa:

“Yo creo que cuando habláis de justicia restaurativa hacéis referencia a un modo de resolución del conflicto en el que van a intervenir todas las partes del conflicto y se van a someter voluntariamente a una solución” (Entrevistat 7).

b) Una justícia que va més enllà de la mera reparació

És interessant assenyalar que tots, d'una manera o d'una altra, atribueixen al concepte de reparació vinculat a la justícia restaurativa un significat lleument diferent respecte al concepte pròpiament jurídic relacionat amb la responsabilitat civil o l'atenuant de reparació, si bé no els ha resultat fàcil concretar aquesta diferència.

En general, les persones entrevistades han volgut posar en evidència que, encara que representa alguna cosa que “*ya está en el espíritu del Código Penal en la atenuante de reparación*” (Entrevistat 4), la reparació obtinguda a través de la justícia restaurativa no té un contingut merament econòmic.

Alguns han esmentat com a elements afegits una sort de transcendència moral, espiritual o psicològica, l'oportunitat d'atendre millor la víctima, l'ocasió per a l'ofensor de reflexionar sobre el succeït o fins i tot d'oferir una mostra de contrició. En tot cas, representaria “alguna cosa més” (un *plus*, ens va dir l'entrevistat 7) que permet complementar de forma més satisfactòria la resposta penal tradicional, com clarament assenyala l'entrevistat 1:

“[La justicia restaurativa representa] el reconocimiento en la vía de lo siento y el perdón ... me da un dinero y me compensa, mmm ... bueno, muy bien, habremos llegado a un acuerdo y seguramente habrá una sentencia de conformidad... Pero para que hubiese esa plena restauración, como entiendo yo la justicia restaurativa, necesito que esa persona además me diga, oiga pues mire... pues lo siento de verdad” (Entrevistat 1).

c) Identificació de la justícia restaurativa amb la mediació

En general les persones entrevistades han mostrat propensió a identificar la JR amb la mediació.

En alguns casos, això ha estat explicitat:

“Básicamente yo la identifico como con la mediación de someterse como a una persona que va a dirigir... a ver como lo diríamos... va a dirigir la propuesta de solución” (Entrevistat 7).

En altres ocasions, s'esmenten com a exemple casos on van intervenir “mediadors” (Entrevistat 8) o s'al·ludeix a “... la possibilitat de mediació ... pot ser...” (Entrevistat 2).

Conseqüent, amb la plantejada equivalència entre justícia restaurativa i mediació, en cap entrevista s'ha esmentat la possibilitat que en la trobada restaurativa poguessin ser presents altres persones, a més de l'ofensor i de la víctima (i els seus respectius advocats).

Només una de les persones entrevistades ha destacat el caràcter participatiu i voluntari del procés restauratiu com a garantia de bons resultats (Entrevistat 7).

5.2.2. La utilitat de la justícia restaurativa

Després de proporcionar a les persones entrevistades una definició de justícia restaurativa elaborada sobre la base de les definicions de justícia penal restaurativa presents en la literatura més rellevant²³, hem preguntat als entrevistats si consideraven que un procés d'aquest tipus hagués resultat útil o no per al cas en examen i per què.

a) La seva utilitat en general

En la seva majoria els entrevistats han diferenciat entre l'aplicació de la JR a delictes “convencionals” i econòmics, considerant possibles i útils les intervencions restauratives més en el primer cas que en el segon.

Això és així perquè segons els entrevistats la JR, en els delictes convencionals i sempre que la intenció de reparar sigui genuïna, permetria no solament l'acostament entre ofensor i víctima sinó també una “humanització” del mateix sistema penal. En aquest sentit, per exemple, un advocat entrevistat ha posat de manifest que una intervenció restaurativa pot representar

“Un ámbito humanizado de poder verbalizar... expresar... el arrepentimiento... el perdón... o poder explicar por qué ha llegado a cometer un hecho en una situación extrema... pues puede ser... eh... algo que humanice las cosas” (Entrevistat 4).

²³ Model de justícia enfocat en la reparació del dany i basat en processos participatius dirigits a aconseguir acords reparatoris. En les trobades restauratives participen totes les parts implicades: l'ofensor, la víctima (directa i indirecta) i tots els que han estat afectats per i/o han tingut alguna forma de relació amb el delicte.

Aquesta mateixa perspectiva ha estat posada de manifest per un dels fiscals, que ha evidenciat a més la impossibilitat de resoldre el conflicte mitjançant el sistema penal i els inconvenients que això suposa. La justícia restaurativa, així doncs, serviria per a donar una solució efectiva al conflicte:

“Nos dábamos cuenta de que la intervención del derecho penal... sólo servía para que las partes estuvieran más enfadadas... más enfrentadas... y que por lo tanto el conflicto... lejos de desescalar... lo que hacía era aumentar la intensidad” (Entrevistat 8).

d) La seva relació amb el sistema de justícia penal

En general, encara que amb diferents matisos i formes, els entrevistats no han manifestat especials reticències per a la implementació de la JR en el marc del sistema penal.

En primer lloc, de les entrevistes realitzades emergeix una opinió favorable sobre la possibilitat de potenciar els acords d'autocomposició. En efecte, les persones entrevistades es mostren generalment obertes a formes extrajudicials de composició de conflictes. Per exemple, la majoria, tant advocats com fiscals, veuen adequada l'aplicació de la conformitat sempre que sigui possible. Això és així perquè escurça els temps del procés, agilita la resposta de la justícia i a més permet respostes menys dures i evita les repercussions negatives dels temps molt llargs del judici (tant per a l'ofensor com per a la víctima).

Així i tot, malgrat la seva actitud oberta cap a formes d'autocomposició, els entrevistats veuen necessari protegir unes certes garanties processals, tant per a l'infractor com per a la víctima.

En aquest sentit, indiquen que algun tipus de regulació és necessari:

“Hay que darle forma jurídica, para determinados delitos no graves se pueden admitir soluciones fuera del proceso, se podría pensarlo como proceso paralelo al proceso que no excluye una sentencia penal” (Entrevistat 4).

En aquest sentit, alguns veurien bé implementar solucions autocompositives en el marc de les conformitats:

“Yo creo que lo que me acabas de leer... probablemente... encaja bastante bien con lo que supone una conformidad... porque creo que las partes afectadas están en gran medida representadas...” (Entrevistat 6)

“Puede llegar a humanizar las soluciones... [es adecuado] para soluciones que luego son expresadas en una conformidad” (Entrevistat 4).

En la mateixa línia s'expressa un dels fiscals, qui es refereix a la justícia restaurativa com a:

“Una vía alternativa al procedimiento penal... sin perjuicio de que se pudiera tramitar simultáneamente al mismo... y que no necesariamente tiene porqué excluir la condena penal... en ocasiones la justicia restaurativa sería suficiente, eh... dando lugar a la suspensión del procedimiento penal... una atenuante... de reparación del daño... sería desde luego tomado en consideración... en sede de ejecución... de cara a valorar la pena privativa de libertad si es que se hubiera impuesto” (Entrevistat 8).

És més, alguna de les persones entrevistades va equiparar la conformitat a la mediació:

“Pero yo creo que la solución es satisfactoria en los casos de mediación. En estos casos la conformidad viene a ser como una mediación porque en realidad la parte... el investigado, que ya es acusado en un auto del juicio, reconoce los hechos, se beneficia de una rebaja de pena, en este caso, o de un atenuante que le permite cumplir con la pena de una manera satisfactoria... igual evitando una privación de libertad o igual pues... teniendo que pagar pues la multa o la responsabilidad civil con unos plazos que se le van a acomodar que de otra manera...” (Entrevistat 7).

5.2.3. Utilitat de la JR per als casos examinats i la delinqüència econòmica en general

a) Arguments contraris a la seva aplicació (febleses)

Mentre que alguns –sobretot aquells que han intervingut en la gestió del delictes fiscal- s'han mostrat perplexos, quan no contraris, sobre la possibilitat d'aplicar la justícia restaurativa a aquesta mena de delictes, uns altres, estimulats per la definició proposada, han considerat en canvi que es podria emprar, encara que amb algunes cauteles.

Els arguments dels que es mostren perplexos o contraris tenen a veure, d'una banda, amb la convicció que el sistema de justícia tradicional, fins i tot amb tots els seus defectes, proporciona una resposta ja prou satisfactòria per al cas en examen.

Abans de res, perquè la representació d'interessos difusos és tasca del Fiscal:

“Está la Fiscalía... la función constitucional de la Fiscalía... Es interesante... porque lo que hace es actuar en defensa del interés público tutelado por la ley... por tanto... en la medida que existe un carácter difuso de los intereses que se pueden estar perjudicando... nadie mejor que la Fiscalía... no para representar... porque creo que no representa a nadie... pero sí para encarnar este interés público y defenderlo... no me parece participativo que se personen asociaciones de víctimas del delito fiscal que...” (Entrevistat 6).

En particular, consideren que la identificació de la víctima amb l'Estat (en el cas dels delictes fiscals) faria impossible realitzar trobades restauratives. Així es manifesta un altre dels operadors jurídics involucrat en el mateix cas:

“Pero es que en este caso es complicado [...] A ver... porque cuando la víctima es el Estado... cómo participa la víctima... aquí la justicia restaurativa... me chocaría un poco... eh... en este tipo de delitos... no dudo que en otros no sea posible y hasta beneficiosa...” (Entrevistat 5).

En segon lloc, seria la pròpia classe de delictes la que faria inútil la justícia restaurativa en alguns casos. Per exemple, com afirma l'Entrevistat 4 a propòsit d'un delictes fiscal:

“En tema de delito fiscal hubiera sido inútil porque... que voy a hablar con los Abogados del Estado... con mis clientes o... o incluso con el inspector que ha llevado la inspección fiscal... Dice oiga... que me arrepiento mucho... que ahora he generado una conciencia tributaria... no les interesa absolutamente nada... Dirá... usted va a pagar o no va a pagar... quiero decir... que son delitos como muy estandarizados estos” (Entrevistat 4).

En tercer lloc, perquè hi ha desequilibri de poder entre les parts i és possible que la víctima surti perjudicada en l'acord, per la qual cosa el rol dels operadors jurídics seria irremplaçable:

“Yo creo que en este caso... a ver... buscar una especie de situación de composición de partes eh... habiendo una parte tan poderosa... y con la paella en el mango... como es el tema social... hubiera sido muy complicado... y yo creo que en estos casos... eh... a veces es mejor que... que haya un árbitro... como en este caso los jueces... y que después... oídas las partes... sean los que decidan... ¿no? Porque a veces... buscar un acuerdo aquí... y además... puede ser que... que los que se quejan al final... queden mal parados en este acuerdo” (Entrevistat 2).

També s'ha posat en evidència que, en casos tan complexos, amb una multiplicitat d'actors, potser no hagués estat possible reunir a tots els interessats:

“Hombre, claro que hubiese sido útil, pero no sé si hubiera sido posible hacer participar ... a todas estas personas” (Entrevistat 1).

Finalment, en casos de delinqüència econòmica, segons algun entrevistat, la justícia restaurativa mancaria del mateix potencial de prevenció general que tenen les penes. En aquest sentit, la “simple” reparació permetria a l'ofensor calcular per endavant costos i beneficis del delictes:

“Hablando de delincuencia económica y de corrupción eh... si diéramos pie a que la justicia restaurativa en la mayoría de las ocasiones por la propia composición del delito... permitiera excluir la responsabilidad criminal... creo que estaríamos permitiendo al delincuente económico, no?... es decir... a la persona que lo que pasaría a hacer sería eh... prácticamente una ecuación antes de ejecutar el delito para saber cuáles son todas las posibles consecuencias y si él sabe que en una circunstancia... el pago de una

reparación por muy importante que sea... eh... le puede liberar de algo que realmente le preocupa que es la prisión... y la condena penal por el daño que reputacionalmente le implica... eh... creo que podría ser contraproducente para el objetivo preventivo” (Entrevistat 8).

b) Argumentos favorables (fortaleses)

Enfront de les persones que s’han mostrat més escèptiques, unes altres manifesten que algun tipus d’intervenció restaurativa hagués estat útil. Per exemple, l’entrevistat 1, advocat, manifesta que hagués suposat una millor qualitat de vida per als seus defensats

“Si esto 3 o 4 años antes se hubiese... em ... llegado a un acuerdo yo pienso que hubiésemos estado más tranquilos todos durante unos años de la vida en este caso de estos señores.” (Entrevistat 1).

El fiscal del cas de corrupció també ha mostrat interès per una fórmula més participativa per a la gestió del cas:

“Si de algún modo el pueblo de [M]... o de [TdC] mantuviera algún tipo de comunicación... si de algún modo... de este contacto pudiera surgir una compensación aun y cuando fuera simbólica... para el municipio... me parecería interesante... si se pudieran vehicular eh... la voluntad de los unos y de los otros y que incluso pues... no sé... quizás... [los ofensores] les explicaran que se han dado cuenta que lo que han hecho está mal... eh... se comprometieran ante el municipio a poder luchar contra este tipo de prácticas... no lo vería mal y creo que sería algo a tomar en consideración sobre todo en sede de ejecución de la pena” (Entrevistat 8)

“creo que es aquello de lo típico de ‘les condenan pero se quedan el dinero’... no? esa sensación que tiene la sociedad... creo que si de algún modo... eh... ese político o ese funcionario les demostraran a la sociedad... oiga es verdad... me he equivocado pero mire... la sociedad también... seguramente... no vería con tan malos ojos su Administración y a su institución, ¿no? y desde luego también con intervención del Ayuntamiento que se pusiera de cara de su pueblo... y no de cara de su Alcalde o de su Arquitecto...” (Entrevistat 8).

La jutgessa del delictes fiscal ha expressat la mateixa opinió favorable, insistint també sobre altres beneficis que la justícia restaurativa podria aportar, com la satisfacció de les víctimes, concretament de l'Estat i de la societat en general, així com l'estimulació d'una reflexió de l'infractor sobre el delictes comès:

“[hubiese sido útil] Sí, por el tipo de delito y por el bien jurídico lesionado... hubiera sido útil porque se propone normalmente en un procedimiento de justicia restaurativa de este tipo se pretendería la obtención del reintegro de la cantidad que ha sido defraudada, se propondría además un plus para que la persona reflexionase, eh... sobre porque cometió este delito... Una especie de castigo que sería mucho menor ... que el que nosotros impondríamos aplicando el Código Penal... Se satisfarían al mismo tiempo los intereses del Estado... luego pues también el interés de la sociedad. Porque, en definitiva, se habría pagado yo creo la deuda de manera más pronta y rápida la deuda, frente al Estado que en definitiva es frente a la sociedad que en un procedimiento penal que puede tener

un iter procedimental que puede ser mucho más largo que un proceso de justicia restaurativa” (Entrevistat 7).

Alguns han posat en evidència també que la JR ofereix la possibilitat d'escurçar els temps del procés, per tant, una intervenció restaurativa hagués pogut evitar que les repercussions negatives del delictes continuessin produint-se fins i tot després de la condemna:

“Mientras estábamos todos peleándonos en instrucción, en el penal, en la ejecutoria, en no sé cuántas cosas más... aquello no se arreglaba nunca y, es decir, a lo mejor el daño... se podía ... o no sé si se llegó a agravar o no, pero imagino que había la posibilidad de que se pudiera agravar. Entonces claro, de haberlo cortado antes, hubiera empezado antes la restauración y al menos no se hubiera producido un daño... ese mal lo hubiésemos podido evitar. Entonces sí que hubiese sido útil, lo que no sé si hubiese sido posible técnicamente por lo variopinto de los actores en el proceso” (Entrevistat 1).

5.3. Objectiu 3: “Conèixer el punt de vista dels professionals de la justícia restaurativa sobre la possible implementació de trobades restauratives en la delinqüència econòmica, la seva valoració i les seves eventuais propostes tècniques”

5.3.1. Breu presentació del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya

Abans d'analitzar el resultat dels *focus group*, proposem una breu descripció del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya, en particular del seu protocol d'actuació i de la composició del seu equip de facilitadors/es²⁴.

Amb el nom inicial de “Programa de mediació i reparació penal”, Catalunya va posar en marxa un Programa de Justícia Restaurativa en l'àmbit dels adults l'any 2006.

L'objectiu del Programa és oferir una resposta al delictes centrada en les persones i les relacions, promovent la reparació dels danys mitjançant la cerca de solucions que tinguin en compte la perspectiva de totes les parts. Per a això, el Programa no es limita a l'ús de la mediació, sinó que incorpora diversos instruments de justícia restaurativa, com entrevistes restauratives, cercles de

²⁴ La informació s'ha recaptat de les entrevistes dutes a terme amb la coordinadora del Programa i de les Memòries de 2016 a 2019, publicades en la pàgina web del Departament de Justícia de la Generalitat (http://justicia.gencat.cat/ca/ambits/mediacio/mediacio_penal/memories/).

pau i conferències. La intervenció cobreix totes les fases del procés i pot sol·licitar-se en qualsevol moment, fins i tot abans que el Ministeri Fiscal faci una acusació formal, si les parts així ho desitgen.

a) Volum i tipus de casos gestionats

Amb tan sols 14 professionals, i mantenint un ritme de creixement constant de casos des de la seva inauguració, el servei ha arribat a gestionar al voltant de 2500/2600 expedients a l'any (és a dir, gairebé 180 casos a l'any per cada professional). L'any 2019²⁵, per exemple, es van obrir 2482 expedients i es van tancar 2877, dels quals una mica més de la meitat (55,13%) van resultar en un procés restauratiu²⁶. D'aquests, en el 59,40% dels casos, les parts van aconseguir arribar a un acord satisfactori.

Els processos solen durar entre un i tres mesos. Per exemple, només un quart de tots els casos gestionats el 2019 ha superat els 4 mesos de durada (el 7% ha durat més de 6 mesos).

La intervenció restauradora es sol realitzar per als delictes de menor gravetat i en les primeres etapes del procediment judicial i, en tot cas, abans de la sentència (el 2019, solament el 1,7% dels casos s'han gestionat en la fase post-sentència).

Els casos entren majoritàriament per derivació judicial (per exemple, el 91,22% el 2016, el 93,5% el 2017, el 95,04% el 2018 i el 94,76% el 2019).

Respecte als delictes pels quals s'ha obert expedient el 2019, semblaria tractar-se majoritàriament de delictes amb víctimes individuals i identificables. No obstant això, la categoria "Contra el patrimoni" no està desagregada per tipus de delicte, de manera que podria incloure també alguns delictes econòmics, que lesionen béns jurídics col·lectius i/o difusos. El mateix es podria dir per la categoria "Altres". Els 7 casos de delictes contra l'Administració de Justícia i els

²⁵ Prenem com a referència l'any 2019, atès que la situació pandèmica de 2020 podria haver alterat parcialment les dades.

²⁶ Aquesta xifra es deu principalment a la renúncia de la víctima a participar (35,92% dels processos no realitzats). En la resta dels casos, les circumstàncies per les quals no es duu a terme un procés restauratiu són diverses: per exemple, la falta de voluntat dels acusats (en 2019, aquesta va ser la raó en el 16,20% dels casos) o la dificultat per a posar-se en contacte amb les parts (13,49%) o la falta de voluntat de totes dues parts (8,14%).

set casos de falsedat documental representen un percentatge ínfim de l'activitat duta a terme el 2019. En tot cas, destaca l'absència de delictes del tipus analitzat en la present recerca.

Taula 1. Delictes pels quals s'ha obert expedient el 2019

GRUPS DELICTIUS	NOMBRE	%
Contra la llibertat	769	36,65 %
Lesions	635	30,27 %
Contra el patrimoni	431	20,54%
Altres delictes	166	7,91 %
Contra les relacions familiars	18	0,86 %
Contra l'ordre públic	8	0,38%
Contra la intimitat	8	0,38%
Contra la vida	7	0,33%
Contra la integritat moral	7	0,33%
Contra l'Administració de justícia	7	0,33%
Falsedat documental	7	0,33%
Contra drets fonamentals	6	0,29%

Font: Elaboració pròpia amb dades extretes de la Memòria 2019²⁷

Es tracta d'un patró que es repeteix cada any.

b) Gestió del Programa i composició de l'equip

El Departament de Justícia de la Generalitat ha confiat a una entitat externa la gestió de la justícia restaurativa d'adults a Catalunya. Per tant, a diferència del personal que es dedica a la mediació penal juvenil, els professionals adscrits al Programa de Justícia Restaurativa no ocupen càrrecs funcionaris, sinó que estan vinculats laboralment a l'empresa gestora mitjançant contracte.

L'entitat gestora és una fundació privada, la missió de la qual “és treballar des de la iniciativa social, amb la finalitat de fomentar un model de convivència solidària”, segons un model “centrat en les persones, que millori les seves condicions de vida i faciliti la seva integració i participació social”²⁸.

Com hem anticipat, actualment el Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya compta amb 14 facilitadors/as (dels quals, dos estan a mitja jornada), a més de dues persones dedicades a tasques administratives i una coordinadora.

²⁷ Departament de Justícia, *Programa de Justícia Restaurativa. Memòria 2019*, Generalitat de Catalunya.

https://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/mesures_penals_alternativ/just_restaurativ_a_memoria2019.pdf

²⁸ Informació disponible a: <http://www.fundacioagi.org/la-fundacio/>

En la seva majoria, l'equip facilitador està compost majoritàriament per dones i compta amb diferents nivells d'experiència/antiguitat.

Encara que les oficines centrals del Programa es troben a la Ciutat de la Justícia de Barcelona, l'equip compta també amb unitats territorials que operen majoritàriament a Girona, Lleida i Tarragona.

c) La formació

La formació de base dels facilitadors és diversa. Dins l'equip es troben persones amb estudis de llicenciatura o grau en psicologia, sociologia, treball social, antropologia, dret i criminologia, als quals s'afegeix un màster oficial en Justícia Restaurativa o en Resolució de Conflictes com a requisit indispensable per a la seva incorporació en el Programa.

Respecte a la formació continuada, el personal del Programa participa en sessions formatives mensuals ofertes pel programa “Compartim”²⁹ del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada de Catalunya. D'altra banda, l'entitat gestora del Programa organitza una formació anual sobre algun tema específic, a petició de l'equip.

d) La supervisió

Es realitzen dos tipus d'activitats de supervisió:

- Una realitzada mensualment per un expert extern d'una durada aproximada de 1h i 30 min
- Unes altres que es realitzen cada 15 dies, denominades “intra-missions”, en les quals tot l'equip examina i dona resposta de manera cooperativa a problemes o aspectes especialment complexos en les intervencions que s'estan duent a terme.

e) El protocol d'actuació

En la seva gran majoria, els casos entren per derivació dels jutjats a través del “Punt neutre judicial”, una plataforma posada a disposició pel Consell General

²⁹Veure sobre aquest programa de formació continuada:
<http://cejfe.gencat.cat/ca/formacio/gestcon/>

del Poder Judicial³⁰. A vegades, les derivacions arriben per fax, per correu electrònic o, fins i tot, per lliurament directe del personal de Justícia.

La derivació dels jutjats sol ser lenta. Per regla general, quan els casos arriben a l'atenció del servei, ja han transcorregut de mitjana 4 mesos des de l'inici del procediment judicial.

Donada la quantitat de casos que solen arribar mensualment (uns 200), cada facilitador/a treballa simultàniament 20 casos i té altres 20 "pendents d'inici".

Quan el cas accedeix al servei, se li dona "d'alta", se li atribueix un número d'expedient i la coordinadora l'assigna a un facilitador/a, que a partir d'aquest moment serà el/la responsable de la seva gestió.

El criteri per a l'assignació del cas als facilitadors és "territorial", és a dir, els assumptes s'adjudiquen al facilitador/a que pertany al territori en el qual s'ha comès el delicte.

Si el responsable del cas considera que seria convenient dur a terme una "co-mediació" (per exemple, perquè es tracta d'un cas d'especial complexitat), pot sol·licitar ser auxiliat per un altre/a col·lega en concret. De no ser així, per a la gestió dels casos complexos, és la pròpia coordinadora qui "d'ofici" assigna un segon facilitador/a.

Una vegada examinat el cas i identificades les qüestions essencials, la persona responsable del cas inicia la localització de les parts que han de participar en la trobada. Per a això poden emprar-se dues vies:

- Contacte telefònic, mitjançant el qual s'informa les parts sobre el Programa de Justícia Restaurativa i se'ls ofereix la possibilitat de participar en un procés restauratiu. Si accepten, se'ls cita per a una entrevista presencial.
- Davant la impossibilitat de contactar amb les parts per telèfon, s'envia una "citació" per carta en la qual s'informa les parts sobre el Programa, se'ls ofereix la possibilitat de participar i se'ls cita perquè acudeixin a una

³⁰Es tracta d'un servei d'oficina virtual, concretament d'una xarxa de serveis que el CGPJ ofereix als òrgans judicials per a accedir a aplicacions i bases de dades del Consell i que pretén agilitzar la tramitació d'expedients i garantir la seva seguretat

entrevista presencial. Davant la falta de resposta a la primera citació, està previst tornar a citar una segona vegada. Si tampoc la segona citació té èxit, llavors el cas “es tanca”. En aquests casos el tràmit resulta molta més llarg.

Normalment quan es tracta de delictes greus o complexos es sol utilitzar la via de la citació per carta. De fet, els facilitadors disposen de “models de citació” diferents en funció de si es tracta de delictes lleus o greus.

Una vegada contactades les parts i realitzades les reunions individuals amb aquestes, poden donar-se diversos escenaris:

- Si la persona facilitadora considera que és possible, i així ho volen també els participants, es realitza una trobada conjunta, acabada la qual es confecciona un document amb els acords aconseguits per les parts (trobades directes).
- Si la persona facilitadora o els propis participants no volen dur a terme una trobada conjunta o aquesta no és possible, el facilitador recollirà en un document la voluntat expressada per cada participant per a confeccionar un document d'acord que es signa posteriorment (trobades indirectes).
- Finalment, també és possible que la víctima renunciï, això és, que no vulgui continuar amb el procés, bé perquè ha transcorregut molt de temps des de la comissió del delicte, o perquè, per exemple, ja no vol continuar amb l'acusació. En aquests casos la víctima ha de signar un document de renúncia expressa.

Els acords aconseguits tant en trobades directes com indirectes poden tenir un contingut material o simbòlic, amb una clara prevalença d'aquests últims, sobretot, d'aquells que permeten el restabliment o el reforçament de la relació i/o comunicació entre les parts (acords relacionals) o els que impliquen una entesa entre les parts sobre l'ocorregut, sovint seguit d'unes disculpes (acords morals). Els acords materials i/o econòmics solen ser menys freqüents. En tot cas, rarament un cas es conclou amb un sol tipus d'acord.

5.3.2. Els resultats dels focus groups

D'acord amb l'Objectiu 3, calia donar veu a els/les professionals de la justícia restaurativa i conèixer la seva opinió sobre la possible implementació de trobades restauratives per a la delinqüència econòmica

Per a aquest fi, com hem explicat en la part dedicada a la Metodologia, hem proposat a l'equip del Programa que examinés els tres casos d'estudi com si es tractés d'una derivació habitual. Per a això, la coordinadora del Programa ha format 3 “sub-equips”, assignant a cadascun d'ells un dels casos, segons un criteri de proximitat territorial amb el lloc del delictes. Per tant, del cas 1 (IP) s'ha encarregat el sub-equip de Lleida, del cas 2 (TAX) el sub-equip de Barcelona i del cas 3 (TdC) el sub-equip de Tarragona.

Cada sub-equip ha elaborat el protocol d'intervenció, identificant a les parts i determinant la forma d'intervenció més oportuna per al cas. Això ha suscitat nombroses reflexions que exposem a continuació.

5.3.2.1. Opinió sobre la utilitat de la justícia restaurativa per a la delinqüència econòmica

a) Reflexió sobre el significat de “utilitat”

Una qüestió preliminar que ha estat posada sobre la taula concerneix el terme “utilitat”. En aquest sentit, s'ha volgut destacar que, des del punt de vista de la racionalitat restaurativa, el concepte d'utilitat adquireix una significació especial. Concretament, la “utilitat” de la intervenció restaurativa no s'hauria de mesurar en termes d“eficàcia” o “rendibilitat”, com sol fer-se per exemple amb la conformitat, sinó en consideració a la seva capacitat d'ampliar la mirada sobre aquesta mena de delictes i de propiciar canvis en la manera d'entendre i valorar el que ha passat:

“Això és una feina que tampoc queda reflectida i que has fet, no? I dius: i és restaurativa? Sí. Té alguna implicació a nivell penal o a conseqüència o que puguis fer un escrit al jutge? No, val, pues... Llavors clar, de vegades hi ha feina aquí soterrada, que fem en aquests casos que dius, utilitat... clar utilitat de cara a poguer visibilitzar la utilitat no, però que ha sigut útil, no? Vull dir, que aquestes dos coses i sobretot quan hi ha família, perquè és veritat que n'hi ha molts que hi ha família o confiances malmeses perquè els delictes d'estafa que treballem molts cops van

d'això, val? En aquest sentit, sí que crec que pot ser útil la justícia restaurativa, més, la part més restaurativa del que podem fer nosaltres.” (FG, cas 2, TAX).

Des de la perspectiva restaurativa, això implica abordar també les conseqüències socials d'aquesta mena de delinqüència, obrint la possibilitat d'una comprensió profunda de les seves repercussions generals i de la seva dimensió col·lectiva:

“Se podría plantear una perspectiva más restaurativa, que sería, pues... una perspectiva enfocada a aumentar la conciencia sobre las consecuencias sociales de estos delitos y de la necesidad de un sistema justo y de distribución de riqueza, y bueno... pues eso, un debate más filosófico y de fondo en el que, pues... pudieran estar diferentes perspectivas representadas como gente del ámbito de la sociología, de la economía, del mundo jurídico, ¿vale? Para ver un poco y poder abrir un poco el debate, ¿no?, de qué es la Hacienda, qué es la cultura de la picaresca, ¿no? Estamos todos involucrados, ¿no?” (FG, cas 2, TAX).

La utilitat, doncs, és també la d'oferir l'oportunitat de “canviar la mirada”, és a dir, canviar la mentalitat no solament dels infractors sinó de tots els participants en la trobada:

“El delito aquí es la punta de l'iceberg d'una cultura de la picaresca, com per dir-t'ho d'alguna manera... d'algú que ha portat a l'extrem el tema de la picaresca, per dir-ho d'alguna manera. Llavors, poder obrir aquest debat d'una manera molt més oberta i clarament per veure si es pot una mica canviar la mentalitat de tots, no tan sols dels acusats en aquest, sinó de tots els membres del cercle... Evidentment per mi això seria una perspectiva purament restaurativa... ara, que això sigui útil, en termes d'utilitat i en termes d'efectivitat, clar, no ho sé, és una altra qüestió” (FG, cas 2, TAX).

b) Dificultats inherents a aquesta mena de delictes

Fins i tot amb diferents matisos, els facilitadors s'han mostrat generalment favorables a la possibilitat d'aplicar processos restauratius als delictes objecte de la recerca, perquè, en les seves paraules, el paradigma ho permet. Això és: un paradigma de justícia orientat a la reparació del dany mitjançant l'elaboració de solucions amb la participació dels directes involucrats podria, en la seva opinió, atendre també la gestió d'aquest tipus de delinqüència.

Malgrat això, pel que ens expliquen els facilitadors, teòricament és necessari tenir en compte, si més no, dos obstacles: una realitat processal que no pren en consideració la justícia restaurativa i la falta de recursos per a abordar adequadament aquest tipus de casos.

A més, alguns han expressat dubtes sobre la idoneïtat de la justícia restaurativa per als delinqüents econòmics, almenys pels delictes seleccionats en la present recerca.

A continuació, analitzarem separatament les qüestions esmentades.

- La desconexió entre realitat processal clàssica i justícia restaurativa

Primerament, s'assenyala una falta de connexió amb la Fiscalia, que es descriu com a poc interessada en el treball dels professionals de la JR. Això es tradueix, per exemple, en la invisibilització dels processos restauratius duts a terme, per exemple, en el marc d'una conformitat clàssica:

“En el sagrado mundo de la Fiscalía... no tenemos entrada, ni salida, ni nos llaman, ni nada, ni... incluso... a veces las partes ya van a conformidad con un pre-pacto que hemos establecido y nunca se nos nombra en las sentencias ni en nada de nada, ¿eh?, o sea, no se tienen en cuenta, parece que aquel pacto lo han hecho las partes porque sí, ¿no?, no porque hayan estado acompañados por un programa reparador de justicia restaurativa, por lo tanto, Fiscalía de conformidades no nos tiene en cuenta” (FG, cas 2, TAX).

Això és el que va succeir en un cas d'estafa en el qual el facilitador va haver d'apartar-se de la gestió per la intervenció inesperada de la Fiscalia:

“La Fiscalía ha accedit directament, quan ja nosaltres havíem fet una feina amb les víctimes, ha accedit directament als imputats i els hi ha dit, ‘vale pues ya negociamos abogados, o el abogado defensor y Fiscalía, y ya les daremos a cada una de las víctimas lo que les corresponde’. Entonces he tenido que llamar a las víctimas para decirles donde sí, sí, pues ahora es no, no y ya os encargará el tribunal de enviaros el dinero” (FG, cas 2, TAX).

Les característiques del treball restauratiu resulten en definitiva innecessàries i del tot prescindibles per a la racionalitat del sistema penal que, per tant, les ignora. És per això que alguns parlen de “feina soterrada”:

“Això és una feina que tampoc queda reflectida i que has fet, no? I dius, i és restaurativa? Sí. Té alguna implicació a nivell penal o a conseqüència o que puguis fer un escrit al jutge? No, val, pues... Llavors clar, de vegades hi ha feina aquí soterrada, que fem en aquests casos” (FG, cas 2, TAX).

S'assenyala a més que els criteris estrictes pels quals es guia l'acció penal (dels Fiscals) impediria la realització de solucions restauratives que podrien considerar-se “al marge de la llei”, encara que comptessin amb el ple suport de tots els participants:

“Lo más maravilloso aún es que pudiéramos contar con Fiscalía y reconvertir, por ejemplo, llevar a la práctica todo, estas utopías que hubieran salido del círculo de decisión, ¿no?” (FG, cas 3, TdC)

“Por mucho que digamos, vamos a hacer esto o la gente quiere hacer esto o no sé qué, ¿no?, y yo casi metería las manos en el fuego de que Fiscalía evidentemente no cedería... Entonces, quiero decir, que habremos hecho un gran trabajo, ¿no?, me pongo en la piel del demonio, eh, ahora... habremos hecho todo un plan de reparación con las asociaciones, con el pueblo, y no sé qué y puede pasar que la sentencia ni tan solo nombre todo este esfuerzo que se ha hecho reparador a nivel comunitario. Lo digo también por el tema frustraciones, ¿no?, que muchas veces también hemos de lidiar con ellas porque hacemos todo esto y después resulta que no se tiene en cuenta, no se recoge en la sentencia ni se tiene en cuenta y aquello se ha de derruir o quedará una construcción abandonada allá o llegará una orden judicial con las excavadoras que derrumbará lo que se ha construido sin permiso” (FG, cas 3, TdC).

No és només la Fiscalia la que constitueix un obstacle per al treball dels facilitadors, sinó que també els advocats posen traves a la seva intervenció. D'una banda, veuen inútil la intervenció de tercers per a dur a terme tasques que conceben com inherents al seu propi ofici:

“És molt dur, no?, treballar amb els advocats. Molts cops no volen saber res ni de justícia restaurativa, ni de la nostra intervenció... ‘per fer lo que faig jo, ja ho sé fer jo’, no? És veritat que això és un hàndicap com molt bèstia” (FG, cas 2, TAX).

Per altre costat, els advocats tenen interès exclusivament en el cas i es desenten de possibles repercussions més generals:

“Nosotros vamos más lejos y ellos no, se quedan en el caso” (FG, cas 2, TAX).

En aquest sentit, la JR permet abordar la història que està darrere del delictes, que en molts casos té a veure amb relacions personals, amb confiança traïda, encara que això no quedi després reflectit en la sentència.

Finalment, la visió competitiva, típica de la professió forense, obstaculitza la responsabilització dels acusats, en termes restauratius, respecte a les víctimes i al dany causat:

“Amb el tema de les estafes grandes, donde hay abogados y demás, els clients i els advocats prefereixen treballar entre ells. Aleshores trobo poca responsabilització de les persones... hi anteposen doncs el seu lletrat per davant, no?, que es su pantalla, que negocie mi abogado, él sabe lo que hay i els advocats també tenen aquest paper, aquest paper protector del seu client y ellos son els interlocutors” (FG, cas 2, TAX).

En tot cas, emergeix una idea i és que des del sistema judicial és des d'on s'hauria de legitimar la justícia restaurativa com una eina "beneficiosa" tant pels seus intervinents com per al sistema mateix:

"[es necessari] Que també el sistema judicial miri això com una oportunitat i també ho miri com una prevenció general que diu el delictes i que diu el dret penal, és a dir, que també ho mirin com una possibilitat que és certa y que lo avalen i d'alguna manera" (FG, cas 1, IP).

- La falta de recursos

La falta de recursos representa, per a moltes de les persones que han participat en els focus groups, un impediment insalvable per a l'aplicació de la JR als delictes del nostre estudi:

"Con todo lo que se ha explicado me parece maravilloso, pero la realidad es otra diferente, es decir, un caso así sería muy complicado hacerlo de la manera que hemos explicado... Primero porque es muy complicado que dos mediadores del equipo se puedan dedicar única y exclusivamente durante este tiempo a un caso únicamente, ya para empezar esto. Y luego pues disponer, bueno ... algunos de prácticas quizás sí que podríamos disponer, pero bueno... también a nivel económico no creo que fuera viable el pagar dietas, desplazamientos, etcétera" (FG, cas 3, TdC).

Si es disposés de recursos suficients, llavors seria possible dur a terme processos restauratius també en aquest context, emprant totes les actuacions que són necessàries per a intervenir en casos d'especial complexitat:

"A vegades faríem moltes més coses, ho hem parlat, no? I et trobes que no pots fer-ho per això [...] Si podem accedir realment, ostres, és el que diu la [companya], es que no té color. Els beneficis per les parts són evidents, no? Però clar, has de poder arribar, els ho has de poder explicar, ho han de poder conèixer i han de poder intervenir, palpar-ho i, i viure-ho, no? Llavors, ostres... Per això faig èmfasi en els recursos, econòmics malauradament, perquè al final tot es tracta de diners" (FG, cas 1, IP)

"L'equip no té aquests recursos econòmics de tres, quatre mediadors que es traslladin amb dietes o amb transport. Si això ho podem imaginar, aquesta seria la manera de fer-ho... ara, si ens hem de cenyir al que podem fer, doncs no ens podem traslladar" (FG, cas 1, IP)

"Necesitamos estos recursos... es verdad que, cuando se han dado, algún círculo lo hemos ido toreando como hemos podido, pero es verdad que esos recursos, el estar... acercarnos el servicio público al ciudadano es importantísimo, ¿sí? Tener, bueno... y mucha gente por el camino, seguramente instituciones públicas, nos podrán darnos un espacio en el que quepamos todos, en el que nos podremos acercar, ¿no? Pero sí, necesitamos recursos y no buscárnoslo siempre nosotros." (FG, cas 1, IP).

- El delinqüent econòmic

En algunes ocasions els participants dels *focus groups* han expressat dubtes sobre la possibilitat d'estimular algun tipus de reflexió i, menys encara, de responsabilització en els acusats per aquesta mena de delictes, i per tant sobre l'oportunitat d'implementar una intervenció restaurativa en sentit ple. Això és així perquè sembla existir la convicció, avalada també per molta literatura criminològica, que el delinqüent econòmic seria especialment refractari a tornar sobre els seus passos i a assumir la seva pròpia responsabilitat, si fos necessari:

“Claro, si vamos por una justicia restaurativa en modelo tradicional, este caso no entraría porque, normalmente, si tenemos en cuenta el tipo de delito y las personas que lo cometen, ¿no?, el perfil de esta persona... estamos hablando del alcalde mayoritariamente y posiblemente también este arquitecto que está aquí implicado, claro... son personas que no entrarían dentro de un proceso de justicia restaurativa por el tema de la responsabilidad, ¿no?... Según lo que está escrito a nivel teórico, ¿no?, de este tipo de delitos, claro estas personas son personas que normalmente, ¿vale?, son personas con un alto tipo de formación, son personas que, dentro de su ámbito profesional, bueno, son personas que están acostumbradas a negociar, a coger la ley y hacerla ir por dónde les parezca mejor, ¿no?, y, de alguna manera, justificar, ¿no?, la comisión del posible delito, del presunto delito, ¿no? Con lo cual, claro, lo que hemos valorado todos es, bueno, esto se nos abre aquí un problema a nivel de la igualdad de las partes, ¿no?, y por eso lo hemos puesto de manifiesto, ¿no? Y también a nivel de trabajar mucho esta responsabilidad de estos dos señores y un poquito el tiempo que permanecen estos cargos públicos, que también influye, ¿no?... ¿cuántas legislaturas lleva? ¿no? Todo esto nos ha hecho pensar, ¿no?, que si vamos por esa branca más tradicional de la justicia restaurativa habría muchas voces que nos dirían, ‘Ep, ¿qué estáis haciendo?’, ¿no? por mucha voluntad que aquí exista” (FG, cas 3, TdC).

En el cas de delictes fiscals, la dificultat de dur a terme un procés realment restauratiu derivaria també de la falta d'interès per reflexionar i del caràcter merament econòmic de les possibles negociacions:

“Así a priori a mí me parece más un tema a trabajar de abogados, o sea, no creo que haya... y esto probablemente sea un prejuicio, eh... teniendo en cuenta casos así de este corte que hayamos tenido antes, pero el interés de las partes no está en reflexionar, es poder llegar, ver cómo pago, cómo me libro, ver cómo minimizo, y esto es un prejuicio probablemente. O sea, yo creo que es un tema que pueden trabajar los abogados casi directamente y ya está.” (FG, Cas 2, TAX)

“Aquí ya hay una dilatación en el proceso por parte de los abogados de los denunciados y luego, si te vas al abogado del Estado, de la Agencia Tributaria te dice ‘Me parece muy bien la mediación, todo lo que quieran, pero esta gente ha de pagar esto’. Lo que podemos quizás es mirar los plazos, si los alargamos o no los alargamos, etcétera, etcétera, pero no les va a perdonar la deuda en este caso, por lo tanto ...” (FG, Cas 2, Tax).

Així doncs, alguns opinen que potser el moment millor per a treballar amb els responsables de delictes econòmics seria la fase d'execució de la pena:

“Hablando con la trabajadora social que hacía, bueno, que hacía con ellos los cursos y las preparaciones, etcétera, etcétera, ¿no?, decía que también algunas personas tenían un entorno muy poco facilitador familiar, que siempre era, pues, un poco lo que decía [el compañero], con la cultura del escaqueo, de hacer la pirula, ¿no? Entonces costaba mucho también con imputados de estafa y condenados el proceso de responsabilización sobre el delito, ¿no?, sino que hay esa culturita de, ‘bueno, pues yo lo he podido hacer, la familia siempre me ha dicho, ostras que bien, casi lo consigo’ y demás, ¿no? y que costaba trabajar con las personas penadas por ese tipo de delitos. O sea, que podríamos plantear también los procesos de justicia restaurativa, ya en el último post de cuando salieran” (FG, cas 2, TAX).

c) Avantatges de la justícia restaurativa per a aquests delictes

Malgrat les dificultats expressades, les persones entrevistades en els *focus groups* han volgut, en general, defensar els avantatges que una intervenció restaurativa ofereix també per a aquesta mena de delictes, inclòs el delictes fiscal, enfront de la gestió del sistema de justícia tradicional. En tots els casos, amb més o menys cautela, els facilitadors han destacat la millor capacitat de la justícia restaurativa d'atendre la víctima i al dany en temps menys prolongats i, per tant, més acceptables per a totes les persones implicades.

S'ha destacat, en aquest sentit, que pot ser més beneficiosa per la seva major capacitat de reparar el dany i satisfer a les víctimes de manera efectiva, mentre que la justícia clàssica asseguraria, com a màxim, una satisfacció merament simbòlica:

“Creo que la justicia restaurativa puede dar mucha más oportunidad que la justicia clásica. Puede escuchar y puede ser mucho más beneficioso y reparador poder tener a los miembros de la comunidad y a las instituciones que no en un juicio clásico en el que a lo mejor sí hay una sentencia, o no se cumple o el señor pagès no se entera de... porque no le van a comunicar nada de lo que ha pasado. Bueno, me parece que puede ser mucho más beneficioso.” (FG, cas 1, IP).

És més, una gestió inadequada per part de la justícia tradicional podria arribar a suposar per als afectats una victimització secundària:

“Jo veig també que aquí se puede generar una victimización secundaria, es decir, yo he ido a las instituciones a que me ayuden, tengo una sentencia, no se cumple, y todavía me siento peor y me siento más desamparado, es que ahora ya ¿a dónde voy? Ya no puedo confiar en las instituciones. Entonces esto también lo tendrían que tenerlo en cuenta” (FG, cas 1, IP).

També s'ha evidenciat que, en els processos restauratius, les parts tenen la possibilitat d'accedir a una comprensió més profunda del succeït:

“No es lo mismo estar escuchándote en círculo que estar en sala escuchando lo que me dejan hablar, o sea el impacto que tiene en las personas es muy diferente” (FG, cas 1, IP)

“Tots sabem que en un judici qui parla són els lletrats i és el que toca, no? Bueno, en tot cas t'interroguen, però clar, poder parlar, poder preguntar, o que l'altre realment et respongui, 'Doncs mira ha passat això, per què?' Es que clar, tenir la persona i poder interactuar i poder entendre-la. Clar, tot això, aquesta és la nostra tasca” (FG, cas 1, IP).

La JR permet, tanmateix, tenir en compte dimensions desateses per la justícia tradicional. Per exemple, s'ha destacat en més d'una ocasió la possibilitat i fins i tot la necessitat, des de la perspectiva restaurativa, d'anar més enllà de la simple determinació d'una responsabilitat penal i d'entendre tots els elements del context:

“Creo que la justicia restaurativa también está para esto, ¿no? Como para ver las distintas capas de las cosas, no quedarse solo con lo de arriba, ¿no?, o con lo aparente” (FG, cas 2, TAX)

“No sabíamos qué relación hay entre unos y otros, qué es lo que ocurrió más allá de lo que se ha denunciado, ¿no?, ¿quién hizo la factura? ¿por qué la hizo? ¿cómo era el funcionamiento?” (FG, cas 2, TAX).

La dimensió restauradora resideix també en una millor atenció a la dimensió social del dany i, en conseqüència, en la possibilitat de donar una resposta que tingui en compte aquesta dimensió:

“Alguien dijo también en el grupo, ¿no?, 'Hacienda somos todos' y era un poco como... para hacer ver realmente cuál es el daño que se produce con este tipo de comportamientos, que es muy poco visible. O sea, esto es como... hablamos con la cultura del engaño, ¿no?, cuando hablamos con Hacienda. Entonces pues, como intentar cambiar también ese discurso” (FG, cas 2, TAX)

“Y construir un sentimiento de comunidad y de aprendizaje que esto no vuelva a pasar porque si yo estoy - me lo invento - estoy haciendo daño al río, o sea, que esto realmente tenga una vocación de futuro, o sea, y con la comunidad va a ser más posible, al final a la gente le interesa esto. No sé, el sentimiento de comunidad no lo puedes encontrar en un juicio, ni de resolver conjuntamente un tema, ni de construir algo, una solución constructiva, es mucho más difícil” (FG, cas 1, IP).

El procés restauratiu, per ser inherentment participatiu, oferiria a més la possibilitat de trobar solucions alternatives i creatives, fet que seria impossible (i de fet, com vam veure, prohibit) en el procés penal tradicional:

“O sea, ¿es peor derrocar todo esto o se puede hacer algo con esto, a propuestas de la gente, claro, que pueda contribuir al bienestar de los dos pueblos, a la afectación del medioambiente, de estas plantas que no son autóctonas que han puesto, ¿no?” (FG, cas 3, TdC).

En definitiva, la JR es veu com una possibilitat real:

“La justicia restaurativa no es una panacea, pero sí que es una posibilidad muy real, muy realista, y que cuando realmente se da y es viable y es buena, los frutos que se recogen pueden ser otros, porque no me hace falta una sentencia para reaccionar.” (FG, cas 1, IP).

En el cas de delicte fiscal, per tal de donar qualitat al procés de negociació i als acords i per a atendre millor la víctima, s'ha argumentat finalment que seria beneficiós que un facilitador/a acompanyés a les parts al llarg de les negociacions en el marc de la conformitat, encara que de moment els advocats s'han mostrat poc receptius:

“Cada vez tengo más claro que un mediador en Fiscalía de conformidades, que acompañase, sería fantástico. Primero, para proteger a la víctima, más que nada, porque se le explica a la víctima de una manera burda y rápida esta conformidad a que han llegado, si es que la llaman, porque muchas veces ya lo hace todo su abogado, ¿no? Entonces, ostras, el velar por esa conformidad de calidad, ¿no?, que podría ser, con un mediador que también tiene otro tipo de lenguaje ¿no?, que las partes entienden más, etcétera, etcétera, es más próximo ¿no?, creo que sería una conformidad de más calidad.” (FG, cas 2, TAX).

La importància de la presència d'un mediador en la Fiscalia de conformitats també té a veure amb la importància d'atendre els aspectes més relacionals de l'assumpte en qüestió:

“Y luego cada una de las partes, ¿no? Qué relación tienen entre ellas, cuál es la relación, si la quieren mantener o no mantener, qué ha ocurrido con este conflicto con respecto a ellos y a ellas... Yo creo que sí, que sería interesante poder participar, o sea que no me ha parecido tampoco un ejercicio totalmente fuera del marco en el cual nosotros trabajamos, ¿no?, al contrario... incluso para hacerse cargo de las dimensiones más relacionales...” (FG, cas 2, TAX).

5.3.2.2. Identificació dels participants

Els participants en les trobades restauratives no es limiten a les víctimes i als ofensors, sinó que inclouen a altres subjectes que bé han tingut algun rol en l'esdeveniment delictiu, o s'estima que podrien contribuir a l'elaboració de la solució. Conseqüentment, les trobades preveuen la participació d'un considerable nombre de persones i, com es veurà, es realitzen formant un cercle.

Pel que fa a les víctimes, tan sols en el cas de delictes mediambientals (Cas 1, IP), els facilitadors han identificat unes víctimes que han catalogat com directes. Es tracta de les persones que van resultar afectades per l'abocament de l'empresa, sofrint danys personals o a les seves propietats.

En canvi, en tots els casos s'han identificat víctimes que han estat catalogades com indirectes, perjudicats o afectats. Aquestes comprenen tant entitats abstractes com la "comunitat" o la "societat", representades per institucions o grups de ciutadans, com col·lectius de persones afectades pel delictes:

"Com a indirectes, tenim la Comunitat amb majúscula perquè atès que es tracta d'un delictes contra la salut pública entenc que tots estem afectats, no? I aquí, dins de la Comunitat, hem posat diferents actors com a representants, podrien ser més, potser podrien ser menys, bé... Hem identificat l'Ajuntament de XXX, que representaria la Comunitat, l'Ajuntament de XXY, el Consell Comarcal del YYY" (FG, cas 1, IP)

"Ahí es dónde empezamos a reflexionar, pues a quién podríamos buscar y a quién podríamos entrevistar o hablar con ellos, para ver qué tipo de afectación habían tenido. Entonces, lo que habíamos pensado son... alguna organización vecinal de ambos municipios, tanto de XXX como del otro municipio, luego también habíamos pensado algún grupo de ecologistas y, finalmente, también habíamos pensado, corregidme si no me equivoco compañeros, el alcalde y el arquitecto municipal del otro municipio" (FG, cas 3, TdC).

D'acord amb una perspectiva ecocèntrica³¹, s'ha posat en evidència a més que la victimització, especialment en el cas de delictes ambientals, aniria més enllà de les víctimes "humanes", directes o indirectes, individuals, col·lectives o difuses. Es tractaria, en definitiva, d'una "macro-victimització" que involucra el propi medi ambient i que des de la perspectiva restaurativa també pot tenir-se en compte:

"No sólo son las personas, también es el medio ambiente, son los ecosistemas, son los animales y pensamos que la justicia restaurativa sí que puede dar respuesta porque puede tener cabida todo el mundo" (FG, cas 1, IP).

Una vegada identificades les víctimes, el problema de qui representaria els interessos col·lectius i/o difusos en un procés restauratiu s'ha abordat sobre la base de dos criteris: l'afectació concreta (directa o indirecta) i l'actitud personal dels involucrats (voluntat de participar en un procés per a l'elaboració de

³¹ Als plantejaments més recents en matèria de justícia restaurativa mediambiental senyalen la necessitat de superar la perspectiva antropocèntrica de la justícia tradicional, per a deixar espai a una nova concepció del medi ambient i dels ecosistemes com a veritables víctimes dels delictes mediambientals. Vegeu per exemple la contribució del Fòrum Europeu de Justícia Restaurativa sobre la justícia restaurativa mediambiental: <https://www.euforumrj.org/en/environmental-justice>.

solucions compartides). En el cas del delictes fiscal, per exemple, s'ha plantejat la necessitat de trobar qui representaria a la societat:

“La representació de la societat, importantíssim, i també ho vam estar parlant, de qui cridàvem, doncs, ostres doncs gent de... jo que sé, d'afectats per alguna qüestió, no?, que les ajudes no arriben i que haurien d'arribar, o en algun lloc ...” (FG, cas 2, TAX).

En ocasions, el procediment per a la identificació de qui actuarà en nom de les víctimes ha estat plantejat com a llarg i molt complex. En efecte, l'exigència restaurativa de donar veu a tots els possibles interessats comporta la necessitat, per a casos com els examinats, de convocar a un gran nombre de persones en diferents reunions prèvies per a seleccionar als que finalment podrien participar en la trobada restaurativa. En un dels casos, per exemple, s'ha parlat de la conveniència d'organitzar diversos “minigrups” amb l'objectiu d'escoltar a tota la ciutadania, identificar les possibles afectacions i determinar els possibles delegats, basant-se en la seva actitud cap a la intervenció restaurativa:

“No quien quiera, sino quien se ve con capacidad para poder ir con tranquilidad, con seguridad, sin faltar al respeto y todas las normas que ponemos al inicio, ¿no?, puede estar presente y dar respuesta a esa preocupación” (FG, cas 3, TdC).

Donada la dificultat d'identificar als participants, s'ha suggerit també que aquesta qüestió podria deixar-se en mans del sistema de JPT, aplicant els mateixos criteris utilitzats per a la formació del jurat:

“Igual que hay los jurados populares por designación, por elección y así, Fiscalía o quien sea, tendría que inventarse la manera de que nosotros somos el equipo de apoyo y que alguien haga la muestra y diga ‘van a venir este, este y este y al final con esos recursos tenéis que hacer vuestro trabajo’” (FG, cas 3, TdC).

En relació amb els altres subjectes participants, han posat en evidència, per a aquests delictes, la necessitat d'incloure en el procés restauratiu a persones, professionals o representants institucionals que puguin contribuir a l'elaboració de la solució restaurativa.

Segons els casos, podria tractar-se de tècnics, d'entitats no governamentals o associacions ja anteriorment dedicades a la protecció de l'interès afectat (per exemple, grups ecologistes en cas de delictes mediambiental), d'institucions involucrades indirectament o de personalitats de rellevància pública.

Els tècnics podrien aportar un coneixement útil per a una comprensió més profunda de la situació, de l'abast de l'afectació i de les possibles demandes de

les parts, així com contribuir a l'elaboració dels acords de reparació. El sub-equip del cas 1, per exemple, ha dut a terme un minuciosa anàlisi dels escrits d'acusació, identificant almenys vuit subjectes, entre professionals i institucions que havien intervingut en el cas, que podien aportar informació útil per a la preparació del cas o fins i tot participar en el cercle.

Els tècnics, en definitiva, complementarien puntualment la intervenció dels facilitadors, quan fos necessari. Entre ells, s'ha esmentat també la possibilitat de recórrer a advocats externs al procés o a mediadors comunitaris que coneguin l'entorn i puguin ajudar a entendre el context en el qual s'ha produït el delictes, com per exemple l'entorn veïnal i les seves característiques.

Les entitats també podrien aportar informacions sobre el context i sobre les repercussions concretes del delictes, així com participar en el cercle en qualitat de representants de les comunitats afectades. Seria en tot cas necessari que es tractés d'entitats locals:

“També hem posat diferents entitats, ¿no?, entitats que treballin pel medi ambient, que aquí hauríem de buscar alguna que fos de la zona, o bé a nivell de Catalunya, que fos una entitat que treballa per això” (FG, cas 1, IP).

Finalment, acadèmics o personalitats de rellevància pública poden actuar, d'una banda, en representació d'interessos difusos:

“Clar que és molt difícil, eh, però buscar una representació, evidentment, de la societat, a part d'experts com lo que he dit, sociòlegs, gent de la política, gent de l'economia, però que tinguin una visió social d'això, ¿no?” (FG, cas 2, TAX).

Per l'altre banda, poden aportar una visió que estimuli i acompanyi la reflexió de l'acusat sobre el dany causat pel delictes, cosa que ha plantejat especialment el sub-equip que ha analitzat el delictes fiscal:

“Personas relacionadas con el mundo de la justicia, la sociología, la economía y demás, en la que poder trabajar más las consecuencias sociales y económicas de un delito así” (FG, cas 2, TAX)

“Alguien como Arcadi Oliveres, ¿no? Habría sido un buen representante. [¿Por qué?] Primero por el renombre que tenía, ¿no? Y por lo conocido que era, y después por los valores que había transmitido en la sociedad, ¿no? Creíamos que esto podía tener un impacto también en las personas denunciadas.” (FG, cas 2, TAX)

“Tanto puede ser una persona del mundo de la economía como un jurista, como un sociólogo, que pueden traer voces no iguales pero parecidas, en el sentido de que nos interesaba que fuera alguien que pudiera cuestionar un poco y poner un poco de consciencia a las consecuencias de estos delitos y pensar un poco en este

sistema que tenemos, supuestamente, ¿no?, de redistribuir la riqueza y qué sentido tiene.” (FG, cas 2, TAX).

Respecte als ofensors, aquests han estat sovint denominats “causants del dany” i corresponen a les parts acusades.

Res obstantia, segons el sub-equip que ha treballat el cas de delictes mediambiental, al fet que en el procés restauratiu participés també l'empresa acusada, encara que a l'inici la seva eventual presència no havia estat presa en consideració. En tot cas, la seva intervenció en el procés seria compatible amb els principis de la JR, és a dir, reparar el dany i fomentar l'assumpció de responsabilitat de l'ofensor:

“Jo també la veritat. Jo si realment el focus és posar els danys... no tanto lo punitivo, ¿no? ... Si, que assumeixin la seva responsabilitat no? Que al final és la idea” (FG, cas 1, IP).

La qüestió de si els advocats de les parts acusades haurien o no de ser presents en el cercle ha estat objecte de debat. En alguns casos, concretament en el cas del delictes fiscal, al tractar-se de “qüestions tècniques” s'ha ressaltat la necessitat del seu assessorament:

“Pero claro, a la hora de hablar de cantidad de condenas y demás, es verdad que el asesoramiento de los abogados es importantísimo, solo que es verdad que se podría trabajar antes del círculo” (FG, cas 2, TAX).

En tot cas, abans de donar-los entrada en el cercle, caldria valorar la seva actitud:

“Depende de la disposición de los abogados, de si encuentran el sentido o no a este círculo más reflexivo... si solo se quedan en la parte de la negociación, pero los acusados sí que tienen esta necesidad, yo creo que es algo que no se puede cerrar porque no conocemos, ¿no?” (FG, cas 2, TAX).

De l'anterior es desprèn que, en els tres casos examinats, les intervencions proposades requereixen de la participació d'un gran nombre de subjectes. En conseqüència, és necessari planificar actuacions complexes i que s'allarguen en el temps.

5.3.2.3. Identificació del tipus de procés restauratiu i les seves característiques

Com hem anticipat, el nombre elevat de persones que més enllà de la víctima i de l'ofensor, haurien de poder participar en una trobada restaurativa no resulta

un problema insalvable en els delictes examinats, encara que obliga a valer-se de fórmules àmpliament participatives:

“Es decir, la justicia restaurativa tiene unos objetivos, otra cosa es qué menú aplicamos a lo que tenemos delante... por ejemplo, no tenemos una víctima directa: ¿Se puede hacer procesos de justicia restaurativa? Pues sí, se pueden hacer. ¿Hay un tema del tráfico? Pues hay más gente implicada para reparar el daño que son todos los demás, es la comunidad, ¿sí? Bueno, hay paneles, hay muchas maneras de aplicar, la cuestión es ver lo idóneo.” (FG, cas 1, IP).

En els tres casos, els facilitadors s'han referit a diferents tipus de cercles, que a vegades s'acompanyen de trobades d'altra naturalesa, com ara negociacions assistides pels facilitadors.

La diferència entre els tipus de cercles a emprar té a veure, sobretot, amb la naturalesa de l'assumpte a tractar i amb els objectius específics de cada fase del procés restauratiu.

S'ha diferenciat així entre cercles de pau, cercles de narració, cercles de diàleg de tipus reflexiu i cercles de diàleg per a la presa de decisions. Cadascun d'ells pot correspondre a una fase concreta del procés i vincular-se a uns objectius determinats. Per exemple, el cercle narratiu és útil per a recollir les experiències viscudes i donar espai al relat de cadascun dels participants, mentre que el cercle de diàleg pot servir, en una fase successiva, per a intercanviar idees, prendre decisions i construir acords a partir dels relats dels participants. Al seu torn, el cercle de reflexió és el que oferiria la possibilitat a l'ofensor de reconsiderar críticament les seves actuacions. Per exemple, així ho planteja el sub-equip que ha treballat el delicte fiscal:

“Reflexivo para las partes acusadas, ¿no?, un poco para que vieran que las cosas se pueden quizás hacer de otra manera o por qué lo hicieron así y qué consecuencias trae todo esto, ¿no?” (FG, cas 2, TAX).

La complexitat dels casos analitzats, tant en termes processals com en nombre de participants, obliga també, més sovint que en les intervencions “ordinàries”, a realitzar diferents trobades consecutives o a fraccionar el procés en diverses fases.

Juntament amb els cercles, s'ha plantejat també la conveniència de realitzar altres tipus d'intervencions, menys orientades des d'una premissa “restaurativa”,

com ara negociacions únicament centrades en l'acord, del tipus "harvarià"³², amb diferents objectius.

D'una banda, es començaria amb una negociació en aquells casos en els quals no es donin les condicions per a dur a terme un cercle, això és, en cas de falta de voluntat i/o interès de les parts:

"En caso de no ser viable o porque no se pudiera o porque no contáramos con los perfiles necesarios o porque los acusados no quisieran participar, la vía por la que en principio habíamos pensado comenzar era la vía de la negociación, que iría más en la línea de trabajar únicamente las cantidades a pagar, plazos, minimizar condena y lo que sería pactar como reparar, un poco, la estafa, el fraude." (FG, cas 2, TAX).

Paral·lelament, s'ha proposat la programació de negociacions prèvies entre els mateixos acusats, amb l'objectiu d'esclarir el paper de cadascun en els fets:

"Primero, quizás trabajaríamos una negociación entre los acusados, ¿no?, entre ellos, para ver las responsabilidades que iban a acompañarles, ¿no?, qué responsabilidad iba a asumir cada uno, que esto es un primer paso" (FG, cas 2, TAX).

Finalment, en el marc de les conformitats, s'ha destacat la utilitat d'acompanyar a les parts en les negociacions que es duen a terme:

"Igual también era interesante poder acompañar la conversación entre el abogado del Estado y el abogado de la defensa, ¿no? Y igual... si no había mucho interés de participar activamente, ¿no?, y lo dejaban en manos de sus abogados, pues igual también podíamos ayudar en eso, ¿no?, o plantear esta opción" (FG, cas 2, TAX).

En els tres casos, els sub-equips han identificat un nombre de participants en les trobades restauratives d'entre 10 a 18 persones. Concretament, 17/18 en el cas de delictes mediambiental (Cas 1 – IP), 10 en el cas de delictes fiscal (cas 2 – TAX) i 15/16 en el cas de corrupció urbanística (Cas 3 – TdC).

Per a la gestió de trobades d'aquesta envergadura, s'han esmentat procediments específics que permeten un intercanvi conversacional estructurat i adequat als objectius de la trobada. S'ha fet referència, per exemple, a la composició concèntrica d'un cercle de pau, que permet la distribució dels participants en sub-cercles d'amplitud cada vegada major, d'acord amb el seu rol en l'esdeveniment

³² La negociació és un procés en el que les parts intenten arribar a un acord sobre un assumpte del qual tenen interessos comuns i divergents. Usualment no preveu la participació de tercers per a la facilitació dels intercanvis i està dirigida a la resolució de problemes concrets, sense importar la qualitat de la relació entre les parts. Dels diferents models de negociació, el tradicional lineal elaborat per l'Escola d'Harvard és el més conegut i utilitzat. Ury, Fisher, & Patton, (2011).

delictiu i amb la seva funció en la trobada restaurativa. Així mateix, s'ha destacat l'ús de tècniques de distribució del torn de paraula ("*elements de diàleg*") i el caràcter seqüencial o no seqüencial de l'intercanvi. Finalment, s'ha esmentat la necessitat de comptar amb un mediador que ajudi a contenir possibles derives hostils en la conversa:

"De las dieciséis personas que hemos valorado como máximo, se nos puede ir de la mano, y lo que es un relato pacífico se nos puede transformar en un campo de batalla, y esto es lo que no queremos, ¿no? Un poco para dar esa seguridad al espacio que pide la justicia restaurativa, habíamos contado con esa figura, ¿no?, en cada uno de los grupos, poner como un facilitador o un mediador que haga la función de pacificador, de coach, ¿no?" (FG, cas 1, IP).

La gestió dels tres casos es subdividiria en tres fases: la primera es dedicaria al contacte amb les parts, la identificació dels afectats i dels participants i les entrevistes prèvies de preparació a la trobada; en la segona es realitzarien les trobades (negociació i/o cercles) i es redactarien els acords; i en la tercera es realitzaria el seguiment dels mateixos.

En total, s'ha indicat que el procés sencer tindria una durada d'entre un a nou mesos, sempre que es pogués comptar amb personal de dedicació exclusiva. Concretament, el cas que necessitaria la intervenció més llarga seria el cas de delicte fiscal (de 6 a 9 mesos), per la major implicació dels advocats, com es veurà més endavant. Per contra, els sub-equips 1 i 3 estimen que serien necessaris aproximadament 5 mesos en el cas de delicte mediambiental i d'1 mes en el cas de corrupció urbanística.

Un esment especial mereix la qüestió de l'elaboració i seguiment dels acords restauratius. En general, la decisió sobre els acords s'hauria de prendre dins del cercle de forma compartida i amb l'assessorament, segons el cas, de les diferents figures tècniques esmentades en l'apartat 5.3.3. La redacció de l'acord final, com de costum, quedaria en mans dels facilitadors, que després ho traslladarien al jutjat competent.

S'ha destacat la importància d'elaborar acords que siguin viables, això és, realistes, detallats i clars, per a afavorir el seu compliment:

"Uns acords per escrit, con nombre, apellido, que sean realistas, que sean viables, que haya incluso pues unas fechas, ¿de acuerdo? Que haya todo lo que tenga que haber para que eso no quede en nada, y luego lo trasladaríamos, porque estamos en intrajudicial, al juzgado y el juzgado lo valorará, o lo pueden aportar los

abogados... lo importante es que puedan tener unos acuerdos que sean realistas, ecológicos, verdaderos y que tengan nombre y apellido, ¿sí? Y luego hacer el seguimiento.” (FG, cas 1, IP).

En el cas de delictes fiscal s'ha destacat també que, una vegada finalitzada la trobada, els facilitadors redactarien un esborrany d'acord perquè els advocats de les parts poguessin examinar-lo amb els seus clients. Això comportaria una notable pèrdua de temps:

“Sería preparar el documento de acuerdo trabajando sobre todo con los abogados, es lo que me imagino, eh. O sea, comenzaría ese proceso tedioso en el que se envían borradores de documentos que cada abogado revisa, pone la puntillita en un puntito concreto, que te... pero creo que iría por ahí” (FG, cas 2, TAX).

És per això que tot el procés restauratiu s'allargaria més del necessari i que es fa difícil imaginar quant podria durar finalment:

“Esto es como una lotería [...] esto es super lento” (FG, cas 2, TAX).

Pel que fa al seguiment del compliment dels acords, en primer lloc, quedaria en mans de l'autoritat judicial competent decidir qui hauria d'encarregar-se'n. Això dependria també de si l'autoritat judicial considerés o no oportú incorporar els acords en la seva decisió final. En aquest cas, la mateixa autoritat judicial faria el seguiment:

“Después tendríamos que hablar con la Audiencia para ver, bueno, quién hace este seguimiento, ¿no?, de este plan de acción y de trabajo a la reparación, si nosotros o la Audiencia lo incluye, acepta este compromiso de justicia restaurativa y son ellos que dan ese poder ejecutorio a este plan, ¿no?, y hacen el seguimiento” (FG, cas 3, TdC).

Nogensmenys, des del punt de vista dels/les professionals de la justícia restaurativa, el seguiment adquireix més significat.

En efecte, més enllà del control sobre el compliment, el seguiment representa també l'ocasió per a reprendre contacte amb les persones implicades en el cas, per a acompanyar-los en el compliment, per a aclarir dubtes i per a oferir suport:

“Doncs deixar-los amb la tranquil·litat de dir, feu-nos el retorn, és a dir, qualsevol qüestió que vosaltres, d'aquests acords, quan comencin a funcionar, o no veieu clara o van molt bé també, no? Doncs feu-nos el retorn, perquè us puguem doncs aclarir qualsevol cosa, ajudar si cal perquè a vegades no funcionen bé o algú no m'ha contestat o el que això no passa, doncs fer aquest seguiment. Però donar-los a ells aquesta tranquil·litat que en qualsevol moment, pot ser al cap d'una setmana, pot ser al cap d'un mes i mig, puguin accedir a nosaltres, accessibilitat total, per donar-los aquesta tranquil·litat i al inrevés, és a dir, si veiem que passen temps, dies,

i veiem que no ens diuen res, doncs també nosaltres interessar-nos per dir 'Com esta anant això? Necessiteu res?'" (FG, cas 1, IP).

Per altre costat, alguns destaquen la importància d'un seguiment posterior que pugui també avaluar l'impacte global de la intervenció duta a terme, en termes de difusió de la cultura restaurativa:

"No solo el impacto legal y la decisión tomada, sino el efecto de cultura restaurativa, cómo se capilariza... siempre quedaría la duda de si ha sido un efecto disuasorio en la gente que le pasaba por la cabeza ampliar el merendero y pasar a ser una construcción más grande, ¿no?, y dejar de ser el fin de semana, con alpargatas, ¿sí? O realmente se capilariza esta cultura restaurativa y además se ha aprendido más sobre respeto medioambiental, etcétera, etcétera" (FG, cas 3, TdC).

5.3.2.4. Composició i característiques dels equips

Donada la complexitat dels casos analitzats i de les intervencions necessàries per a la seva tramitació, hem volgut saber en primer lloc si les persones encarregades de gestionar-los creuen que disposen de les eines tècniques necessàries i quina seria la millor configuració de l'equip.

Respecte a la primera qüestió, cal destacar que tots han posat en evidència que no és necessària una formació específica inherent a aquests casos. Això és així per dues raons.

La primera té a veure amb les característiques pròpies del treball de facilitació. Això és, facilitar significa fonamentalment organitzar la comunicació entre les parts amb vista a aconseguir uns determinats objectius: que aconseguixin acords, que relatin les seves vivències, que contrastin els seus punts de vista, que reflexionin, etc. Això implica treballar la forma de la conversa i no el seu contingut:

"Nosaltres estem per la forma entenem i en quant a la forma, qualsevol professional de l'equip, bueno, considerem que estem preparats per fer-ho, no?" (FG, cas 1, IP).

Naturalment, treballar la forma de la conversació en casos com els que estem analitzant implica conèixer i saber utilitzar instruments específics, en aquest cas els cercles:

"Creo que se necesita por lo menos tener algo de experiencia en el manejo de círculos porque pensad que nosotras no estamos actuando en la mediación clásica, ¿de acuerdo? [...] algo sí se tiene que saber sobre círculos, sobre una metodología que es bastante flexible, pero que tiene su ritual y que tiene su ceremonia y que se necesita encuadrarla" (FG, cas 1, IP).

La segona raó, relacionada amb la primera, és que per a la comprensió dels aspectes més tècnics s'estima suficient un assessorament extern o fins i tot l'aportació dels tècnics que, per diferents motius, participen en el mateix procés restauratiu:

“Les nostres capacitats... que les tenim per poder fer aquesta tasca doncs evidentment d'acompanyar i de comunicar. Que una formació externa o especial considerem que ja ens la donaran... no ens la donaran... que ja la portaran tots els tècnics i intervinents en el procediment, no?” (FG, cas 1, IP)

“Jo volia afegir també que si en algun moment necessitem algun tema més tècnic, sí?... Nosaltres pensem que podríem tenir sempre una conversa amb alguna institució, amb alguna associació, és a dir, qüestions que siguin vitals per tal de conduir tot això nosaltres ens fem valer de les persones que hi saben, dels tècnics, sí?, sense que siguin res del procediment judicial. Me lo invento... puedo ir a una asociación, algún técnico de medioambiente que nos pueda guiar en que lo que estamos haciendo tiene sentido” (FG, cas 1, IP)

“Creo que la formación extra siempre es bienvenida, pero en realidad yo creo que ni necesitamos ni debemos estar formadas en absolutamente todos los temas y todo tipo de delitos que trabajamos, básicamente porque eso es algo que, sobre todo en temas así de corte más económico y demás, los abogados son los que acompañan en ese sentido y son los que tienen que asesorar bien a sus clientes, nuestra función no es la de asesorar, es la de acompañar en el diálogo y el trabajo del diálogo es el mismo independientemente del tipo del delito que estemos trabajando” (FG, cas 2, TAX).

Encara que no estimen necessària una formació específica per a la gestió d'aquest tipus de delictes, s'ha destacat la importància de poder comptar dins l'equip amb algú que conegui el tema, per a comprendre millor la situació també en els seus aspectes més tècnics. Així, per exemple, ho han indicat per al delictes mediambiental:

“Tots tenim formació i és cert que dins de l'equip també hi ha persones que tenen més experiència, per tant, ja es triarien en aquest sentit, vull dir, que en això no seria un problema crec” (FG, cas 1, IP).

També en el cas de corrupció urbanística, “*seria beneficiós*” poder comptar amb algú que tingués coneixements de medi ambient.

Així mateix, per al delictes fiscal s'ha posat en evidència la utilitat d'involucrar a l'equip a persones amb un cert domini de la matèria:

“Creo que un caso de este tipo quien tiene más conocimiento económico, ¿no?, tiene más facilidad para entender el contexto, ¿no? y esto quizás, en este caso concreto, eh, por el tipo, porque son casos que normalmente no nos llegan, ¿no?, entonces es un poco desubicado, para mí, eh, ¿no? Está un poco desubicado con

lo que estoy acostumbrada a hacer, ¿no? Entonces un poco más de contexto a nivel de formación económica, pues puede servir” (FG, cas 2, TAX).

De totes maneres, el criteri que preval en l'assignació d'un cas és el territorial, perquè es considera que els/les professionals tenen preparació per a dur a terme processos restauratius. Quan la gestió del cas necessita la intervenció de més d'un professional, llavors es tendeix a formar equips que combinin diverses competències o nivells d'experiència, amb la intenció de complementar habilitats diferents.

“No cogemos un caso y ponemos, porque sea un caso de delito fiscal, a los mediadores súper súper formados, porque, a veces, lo que nos interesa al equipo precisamente, es trabajar un mediador que tenga quizás un poco más de experiencia con otra persona que no tiene tanta, pero que se complementan, ¿no? Y que poco a poco todos vamos avanzando al mismo nivel. Es decir, que no asignamos los casos por los mediadores de más experiencia o menos, no, lo hacemos de diferente manera o a veces por maneras de trabajar que se complementan, ¿no?” (FG, cas 2, TAX).

A part de la possibilitat de combinar talents diferents, també es considera important el nivell d'afinitat entre companys/es:

“Ostras, tú y yo trabajamos muy bien, nos entendemos con la mirada, etcétera, etcétera, vamos a hacer este caso... es un poco a preferencia del mediador titular, del que le cae el caso, el que decide que compañero lo acompaña en el viaje” (FG, cas 2, TAX).

Finalment, la gestió de cercles amb un nombre de participants tan elevat requereix la intervenció d'equips de 4-5 facilitadors, amb funcions diferents. Per exemple, en el cas de delictes mediambiental s'ha fet referència a:

“Entre tres i quatre professionals en funció del nombre final de persones després de les entrevistes que intervinguin, però es preveu que serà un cercle o que seria un cercle gran, per tant, tres o quatre professionals, dos a dins, segur, i un o dos externs, en funció de finalment les persones que hi participin.” (FG, cas 1, IP).

En aquest cas, també seria oportú comptar amb un observador posicionat fora del cercle, que pogués vigilar les dinàmiques i indicar possibles obstacles a un apropiat intercanvi conversacional entre els participants.

En el cas de corrupció urbanística, a banda del mediador pacificador, s'ha senyalat la necessitat de comptar amb dos facilitadors en el cercle (un que condueix i un de reforç), i alumnes/as en pràctiques -aproximadament un/a cada 5 participants - amb funcions de suport (per exemple, per a rebre a les persones,

gestionar els espais, recollir per escrit el relat de les de les parts en cas no es pugui gravar).

En el cas de delictes fiscals, s'ha estimat oportuna la presència de dos facilitadors/as.

5.3.2.5. Altres qüestions

Una de les preocupacions expressada per part del sub-equip que ha analitzat el cas de corrupció urbanística és el risc que una intervenció tan complexa i participativa pugui deslligar nous conflictes o fer emergir conflictes latents:

“Cuanto más rasquemos seguramente, perdón por la expresión, pero más mierda saldrá, porque es así y conflictos que estaban allí como el volcán, ¿no?, que estaban allí cociéndose, pero estaban tranquilos, de repente pueden explotar” (FG, cas 3, TdC).

Seria per tant necessari vetllar per les possibles repercussions negatives tenint en compte el context, evitant la possible estigmatització dels acusats i fent-se càrrec també de l'impacte de la intervenció en termes de malestar en la comunitat de veïns:

“Esta corrupción en el pueblo a veces se vive muy mal, ¿no?, sobre todo, estamos hablando de pueblos pequeños, no estamos hablando de una provincia, una capital de provincia, ¿no? En los pueblos pequeños esto no se engulle bien, ¿no? O es lo primero que piensa la gente, ¿no? ‘Es que les han pagado para que den este permiso’. Bueno, también [hay que ver] cómo tratamos este tema, quiero decir, es muy utópico, pero también hemos de tratar estos temas y habrá la corrupción por el medio” (FG, cas 3, TdC)

“Por eso está un grupo de mediadoras trabajando para llegar al final a esa resolución, a lo que a ti te va bien, para que puedas vivir mínimamente con todo esto que sabes lo que está pasando, pero tú tienes que intervenir también, tú tienes que trabajar también y cómo lo hacemos de forma conjunta.” (FG, cas 3, TdC).

Una altra de les qüestions dubtoses és la magnitud de la intervenció plantejada, que podria ser desproporcionada a la vista de la gravetat del delictes:

“También el caso a mí me rechina un poco por el tipo de infractores que son, ¿sí?, también sería más fácil en otro tipo de infractores que fuera ya más una sociedad, algo especulativo y así, parecería más fácil de generar todo este, no me sale en castellano, el rebombori, todo este montaje, ¿no? Me parece como un poco, a priori, desproporcionado todo el despliegue para quienes son los... que empezó por un calentón de un vecino limítrofe, que levantó la liebre, ¿no?, y entonces ahí ya, luego se retractó, continuó Fiscalía, ¿no?, que a lo mejor sería más fácil cuando fuera también un infractor más corporativo, una sociedad, una empresa, ¿no?” (FG, cas 3, TdC).

Finalment, s'ha admès la possibilitat d'incloure a les empreses responsables en el procés a través dels seus representants, sempre que estiguin interessades a participar en una trobada restaurativa:

“Això no ho havíem plantejat. Sí, jo d'entrada sí que penso que fora bo que hi participés també l' empresa, no tant a un nivell punitiu de si he de pagar o no ha de pagar, això ja es veuria, sinó amb la voluntat que tingui no? O sigui, faria aquesta exploració també, faria aquesta entrevista amb ella, de quina és la seva voluntat, i si realment, explicar-li la justícia restaurativa i si vol, la inclouria... Jo també la veritat. Jo si realment el focus és posar els danys ... no tanto lo punitivo, ¿no?... Sí, que assumeixin la seva responsabilitat no? Que al final és la idea” (FG, cas 1, IP).

Un procés d'aquestes característiques podria fins i tot servir per a treballar les relacions internes de la mateixa empresa, incentivant la posada en marxa de dinàmiques “virtuoses”:

“Incluso se podrían llegar a trabajar otros aspectos que luego no tienen consecuencias a nivel de procedimiento judicial porque incluso dentro de la propia empresa, pues, el abuso que tú has podido tener en cuanto al cargo que ostentas para cometer ciertos delitos y demás, pero que eso sería algo más a trabajar dentro del núcleo de la empresa que como algo que pueda tener consecuencias respecto al procedimiento” (FG, cas 1, IP).

5.4. Objectiu 4: Validar empíricament els criteris identificats teòricament per a l'organització de trobades restauratives en la delinqüència econòmica a partir de l'experiència dels professionals de la justícia restaurativa

Com hem explicat en l'apartat dedicat al marc teòric, en la nostra precedent recerca duta a terme a la UAB, havíem proposat l'ús d'uns criteris específics per a la identificació de qui podria parlar en nom de les víctimes de delictes econòmics en eventuais trobades restauratives. En aquella ocasió, havíem assenyalat que, per a identificar a aquests “portaveus”, s'havien de prendre en consideració les diverses classes de victimització que aquest tipus de delictes pot generar: difusa, col·lectiva, compartida i individual. Sobre la base d'aquestes victimitzacions, havíem identificat finalment un “catàleg” de diferents col·lectius

que creiem que reuneixen totes les condicions per a donar veu als subjectes afectats, fins i tot quan es tracta d'entitats abstractes³³.

Del que es tracta ara és de comprovar si, per a identificar els que haurien de participar en les trobades restauratives en els casos examinats, els sub-equips que han participat en els *focus groups* han emprat els nostres mateixos criteris o altres similars o si, en canvi, s'han basat en altres paràmetres.

Sobre aquest particular, hem pogut observar d'entrada que els/les facilitadors/es han proposat la intervenció d'un elevat nombre de persones la identificació de les quals podria ser llarga i complexa. No obstant això, les dificultats no semblen tant relacionar-se amb la determinació dels possibles participants (en cap dels tres subgrups no s'ha plantejat cap dubte sobre els qui havien d'estar presents) sinó més aviat amb la seva localització, informació i gestió de les seves agendes.

En aquest sentit s'ha de subratllar que, en tots els *focus groups*, s'ha indicat que, a part del “causant del dany”, haurien de ser cridades a participar tant les víctimes directes com les indirectes i els afectats, així com terceres persones que s'han denominat “experts”.

Els/les facilitadors/es s'han referit així a la necessitat d'incloure en el “cercle”, en primer lloc, a les víctimes directes, en cas d'haver-hi. Així ho han expressat en el cas del delicte mediambiental. Aquest tipus de víctimes directes es correspondria amb la categoria de víctimes individuals inclosa en el nostre anterior catàleg. Es tracta de subjectes que, a vegades, resulten afectats també individualment, encara que en el marc d'una victimització supraindividual. Concretament, això resulta més freqüent en casos de delictes mediambientals que en altres delictes de naturalesa econòmica.

En segon lloc, s'ha indicat que en els cercles s'hauria de donar entrada també a entitats abstractes com la “comunitat” o la “societat”, ja que es tractaria de víctimes indirectes o perjudicats en aquesta classe de delictes. Per a seleccionar els que podrien parlar en el seu nom s'han fet servir diversos criteris, moltes vegades, de manera intuïtiva. S'han esmentat, per exemple, col·lectius o associacions vinculades amb l'interès danyat pel delicte: així, en el delicte

³³ Veure Apartat 3.4.2.2. Portaveus de les víctimes supraindividuals.

mediambiental o en la corrupció urbanística s'ha estimat oportuna la presència d'associacions ecologistes. També s'han emprat criteris de vinculació territorial. Per exemple, en el delicte de corrupció urbanística, s'ha esmentat la conveniència de conèixer l'opinió d'alguna agrupació veïnal. Més complex sembla haver resultat determinar qui podria intervenir en el delicte fiscal en representació de la societat, que també s'ha considerat com a “víctima indirecta o perjudicada”. En un sentit similar també el sub-equip 3 s'ha pronunciat respecte a qui podia representar a la societat en el delicte de corrupció. Sorprenentment, en aquest últim cas, s'ha optat per convocar a una altra Administració local, concretament la d'una localitat contigua a la que pertanyien els funcionaris corruptes. També a aquest efecte s'ha suggerit la possibilitat de seleccionar, mitjançant diferents mecanismes, a un grup de persones perquè intervinguin en nom de la comunitat.

En definitiva, podria dir-se que la proposta teòrica que tractàvem de confirmar s'ha vist avalada únicament de manera parcial. Bàsicament, els/les facilitadors/es comparteixen amb nosaltres que haurien d'acudir a la trobada restaurativa el màxim nombre de persones per a donar veu a tots els afectats pel delicte. Nogensmenys, no han atribuït la condició de víctima directa a les que hem denominat víctimes difuses o col·lectives. Més aviat, s'han referit a aquesta classe de víctimes com a subjectes afectats de manera indirecta i han emprat termes més amplis i genèrics com a “comunitat” o “societat”.

Tampoc s'ha identificat una victimització compartida en el delicte de corrupció urbanística, encara que sí s'ha considerat necessari comptar amb la presència de l'Administració i d'organitzacions vinculades amb el territori i amb l'interès col·lectiu danyat, com el medi ambient.

Finalment, cal destacar que en tots els casos s'ha plantejat la necessitat que intervinguin experts o tècnics molt diversos, fet que no havíem considerat.

Aquests “experts” tindrien, com hem explicat en l'apartat 5.3.2.2, diferents funcions. D'una banda, aportarien informacions sobre el context en el qual s'ha de dur a terme la intervenció restaurativa. Per altre costat, poden proporcionar informació tècnica útil per a la comprensió dels detalls de l'acció delictiva, de

l'abast de l'afectació i de les possibles demandes de les parts, així com contribuir a l'elaboració dels acords de reparació.

En particular, s'ha atribuït a alguns d'ells una funció específica, és a dir, la d'aportar una visió que estimuli i acompanyi la reflexió de l'acusat sobre el dany causat pel delictes. Aquests subjectes tindrien en definitiva una sort de “funció mirall”, és a dir, la seva presència, el seu prestigi i la seva reputació vehicularien un sistema de valors “positius”, que es consideren útils per a estimular en els ofensors una reconsideració crítica de les seves actuacions.

5.5. Resum i valoració dels resultats

A continuació, a partir dels resultats exposats, comprovarem si coincideixen amb els escenaris ideals que ens havíem plantejat, tant pel que fa a la justícia penal tradicional (JPT) com pel que concerneix a la justícia restaurativa (JR)³⁴.

5.5.1. Comparació dels resultats amb l'escenari ideal plantejat per a la justícia penal tradicional

En primer lloc, semblen haver-se confirmat, almenys parcialment, les proposicions que es van formular com a escenaris ideals en relació amb la justícia penal tradicional (*és a dir: la JPT no tracta satisfactòriament aquests casos, perquè: a) no té en compte tots els interessos involucrats, b) no té en consideració les víctimes col·lectives i els seus interessos i c) no repara adequadament el dany provocat, especialment el dany social*).

D'entrada, s'ha confirmat que els processos penals, en els tres casos examinats, pateixen els dèficits assenyalats en el marc teòric. Així ho ratifiquen l'anàlisi dels expedients i les entrevistes als operadors jurídics. Concretament:

- El temps de tramitació de resolució i execució de tots els expedients ha estat molt llarg. Els tres casos seleccionats s'estan encara executant. Fins i tot en els supòsits de “conformitat” la resolució encara no s'ha executat plenament i l'expedient segueix obert. Per tant, han tingut una durada

³⁴ Veure Apartat 4.7. Mètode d'anàlisi de la informació, en particular apartat 4.7.1. Escenaris ideals

excessiva (24, 12 i 12 anys) i això ha provocat inconvenients tant per a les víctimes com pels afectats.

- En tots ells, a conseqüència dels retards en la investigació i enjudiciament, s'ha aplicat l'atenuant de “dilacions indegudes”, provocant que les penes de presó es reduïssin substancialment i per tant cap dels acusats ha entrat a la presó.
- La complexitat d'aquests delictes ha requerit de la participació de diferents experts (perits) o de decisions de l'Administració Pública (autoritzacions, intervencions tècniques, etc.). En relació a aquest últim aspecte, mereix destacar-se que, en els tres casos examinats, les decisions de l'Administració (tributària) o d'altres tribunals (contenciosos-administratius) han influït de manera decisiva en el procés i en la seva resolució, en ocasions, la decisió penal no s'ha adoptat o posat en marxa fins que no s'ha obtingut una decisió administrativa.
- Els *obstacles i les dificultats per donar compliment a la sentència són molts*, tant en la part penal com la civil. Això ha provocat un “*estirament*” dels temps d'execució que, a la pràctica, deixa gairebé sense efecte la sentència.

També s'han confirmat de manera parcial, o amb matisos, el tractament que el sistema de justícia penal tradicional feia, en el nostre escenari ideal, de la reparació dels danys i la presa en consideració de les víctimes col·lectives.

En relació amb la qüestió del tractament reservat per la JPT a les víctimes col·lectives i els seus interessos, s'ha comprovat que:

- La majoria dels entrevistats consideren que el procés o, almenys la resolució final, ha tingut en compte tots els interessos i ha estat justa des dels paràmetres jurídics.
- No obstant això, alguns dels perjudicats individuals i/o afectats no han participat en el procés i és possible que mai arribin a rebre informació ni reparació.
- En el cas de delicte mediambiental s'ha pogut observar també que la societat, i més concretament la comunitat pròxima al territori afectat, no es sent identificada amb el procés penal ni amb el Ministeri Fiscal, ni amb l'acusació particular.

- Molts dels entrevistats, en relació amb el delicte sobre el que han estat preguntats, han identificat la lesió d'un interès supraindividual, és a dir, una lesió d'interessos col·lectius.
- Aquests interessos, segons han indicat alguns dels entrevistats, podrien quedar adequadament representats en el procés pel Ministeri Fiscal. Tanmateix, en algun cas (per exemple, en el cas del delicte mediambiental) s'ha plantejat també la possibilitat que els interessos col·lectius siguin representats per organitzacions ecologistes.

En quant a la qüestió de la reparació, per part de la JPT, del dany, especialment del dany social, s'ha observat que:

- Generalment els entrevistats han valorat que aquests delictes generaven danys i que aquests danys podien denominar-se “socials”. Tot i això, no saben com identificar-los ni valorar-los.
- Les persones entrevistades han assenyalat que els danys col·lectius o socials no s'han vist reparats en el procés penal. Això, ni tan sols en els supòsits en els que el Codi penal obliga a “reparar-los”, com ocorre en el delicte mediambiental i en l'urbanístic.
- Únicament semblen haver-se satisfet en el delicte fiscal, on l'Administració tributària (la Hisenda Pública) ha pogut recuperar el que s'havia defraudat amb interessos i cobrant una multa semblant a la que s'hagués pogut imposar en via administrativa.
- En l'únic cas en el que ha intervingut una associació, l'objecte social de la qual era precisament l'interès tutelat pel delicte (medi ambient), s'ha destacat que la seva participació ha aportat reflexions interessants i positives per a la resolució del cas, més enllà de la condemna penal (informació precisa sobre les necessitats, interessos i danys).

5.5.2. Comparació dels resultats amb l'escenari ideal plantejat per a la justícia restaurativa

En segon lloc, també semblen haver-se confirmat, malgrat què només parcialment, les proposicions que es van formular com a escenaris ideals en relació amb la justícia restaurativa (és a dir: *la JR tractaria satisfactòriament aquest casos perquè: a) es pot aplicar a la delinqüència econòmica, b) tindria en*

consideració a les víctimes col·lectives i els seus interessos i c) podria reparar adequadament el dany provocat, especialment el dany social).

S'han de descriure, en primer lloc, els resultats de les entrevistes als operadors jurídics, l'opinió dels quals és rellevant, tractant-se de les persones que solen (o no) derivar els casos als serveis de justícia restaurativa.

En relació amb la possible aplicació de la justícia restaurativa als nostres delictes, hem comprovat que les persones entrevistades:

- tenen un coneixement orientatiu de la justícia restaurativa, que els permet identificar alguns dels seus trets principals i expressar una opinió sobre la seva utilitat en el marc del procés penal, també per als delictes en examen.

En concret:

- D'aquest paradigma de justícia s'ha assenyalat el caràcter compensador i participatiu, i el seu enfocament en la reparació del dany i en les necessitats de les víctimes.
- S'ha posat en evidència també el significat lleugerament diferent del terme *reparació* en la justícia restaurativa respecte al concepte merament jurídic relacionat amb la responsabilitat civil o l'atenuant de reparació. Per exemple, en la seva opinió, la reparació obtinguda a través de la justícia restaurativa no té un contingut merament econòmic i arribaria a tenir una sort de transcendència moral, espiritual o psicològica, donada l'oportunitat que la justícia restaurativa ofereix d'atendre millor la víctima, de fomentar en l'ofensor una reflexió sobre el succeït o fins i tot una mostra de contrició. En tot cas, representaria un "plus".
- Hem constatat a més que les persones entrevistades tendeixen a establir una equivalència entre justícia restaurativa i mediació, mentre que no s'han esmentat trobades més participatives, com a cercles o conferències.
- En general, les persones entrevistades han opinat que les intervencions restauratives són possibles i útils perquè suposen una "humanització" del sistema penal i permeten donar una solució efectiva al conflicte. De fet, algun d'ells ha declarat que recorren, de tant en tant, a fórmules de gestió restaurativa, quan pensen que l'assumpte ho permet.

- En conseqüència, encara que amb diferents matisos i formes, els entrevistats no han manifestat especials reticències per a la implementació de la justícia restaurativa en el marc del sistema penal. Alguns fins i tot s'han mostrat partidaris de potenciar els acords d'autocomposició (especialment com a part de les conformitats), sempre que es pugui assegurar el respecte de les garanties processals. En aquest sentit, indiquen que algun tipus de regulació de la intervenció restaurativa és necessària i alguns veurien bé implementar solucions d'aquest tipus en el marc de les conformitats. Això permetria escurçar els temps del procés, agilitzar la resposta de la justícia. A més, permetria respostes menys dures i evitaria les repercussions negatives dels temps molt llargs del judici (tant per a l'ofensor com per a la víctima).
- No obstant això, la utilitat de la justícia restaurativa es concep més per a delictes “convencionals” que per a delictes econòmics i les persones entrevistades consideren que el sistema de justícia penal tradicional, fins i tot amb tots els seus defectes, proporciona una resposta ja prou satisfactòria per als casos en examen. Concretament la mateixa classe de delictes faria inútil la justícia restaurativa en alguns casos de delinqüència econòmica. Això per les següents raons:
 - l'únic interès a satisfer seria l'econòmic (especialment en els delictes fiscals),
 - hi hauria un desequilibri de poder entre les parts que amenaçaria la seguretat de la víctima i que solament els operadors jurídics podrien contenir,
 - la complexitat del cas i el gran nombre de participants obstaculitzarien la realització de reunions fructíferes i, finalment
 - en els casos de delinqüència econòmica la justícia restaurativa mancaria del mateix potencial de prevenció general que tenen les penes, perquè la “simple” reparació permetria a l'ofensor calcular per endavant costos i beneficis del delicte.
- Malgrat tot, algunes de les persones entrevistades s'han mostrat menys escèptiques sobre la possibilitat d'aplicar la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica. Això és així perquè pensen que, en el cas examinat, algun tipus d'intervenció restaurativa:

- hauria suposat una millor qualitat de vida per als acusats
- hauria permès una major participació dels interessats
- hauria assegurat la satisfacció de les víctimes (també les difuses, l'Estat i la societat en general) i la reflexió de l'acusat sobre el delicte comès.

Alguns han posat en evidència que la justícia restaurativa també oferiria la possibilitat d'escurçar els temps del procés, evitant d'aquesta manera que es prolonguin els efectes negatius del delicte, fins i tot després de la condemna.

En relació amb la qüestió del tractament reservat per la justícia restaurativa a les víctimes col·lectives i els seus interessos, s'ha comprovat que:

- Els entrevistats consideren que en aquests delictes es perjudiquen interessos difusos però que la seva representació és tasca del Fiscal.
- Consideren, a més, que la identificació de la víctima amb l'Estat (sobretot en el cas en els delictes fiscals) faria impossible realitzar trobades restauratives.

En relació amb els resultats dels focus groups realitzats amb el personal del Programa de Justícia Restaurativa de Catalunya, hem pogut constatar un major grau d'adequació del nostre escenari ideal relacionat amb la justícia restaurativa:

- Primerament, els 3 sub-equips s'han declarat favorables davant la possibilitat d'aplicar la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica i han ofert per a això les següents raons:
 - Les característiques del paradigma restauratiu són tals que permeten incloure també una intervenció d'aquest tipus.
 - La possible aplicació de la justícia restaurativa es considera “útil”, encara que s'ha volgut aclarir que la “utilitat” de la intervenció restaurativa no s'hauria de mesurar en termes “d'eficàcia”, “efectivitat” o “rendibilitat”, sinó tenint en consideració la seva capacitat d'ampliar la mirada sobre aquesta mena de delictes i de propiciar canvis en la forma d'entendre i valorar el que ha passat.
 - En efecte, segons s'ha explicat, la justícia restaurativa permet abordar també la història que està darrere del delicte, que en moltes ocasions és important per a construir una solució restaurativa.

- A més, des de la perspectiva restaurativa, és possible abordar també les conseqüències socials de la delinqüència econòmica, obrint la possibilitat d'una comprensió profunda de les seves repercussions generals i de la seva dimensió col·lectiva.
- No obstant això, també s'han expressat algunes perplexitats, que tenen a veure amb obstacles que es consideren difícils, quan no impossibles, de superar. Concretament:
 - La desconexió entre realitat processal clàssica i justícia restaurativa. Això és, les característiques del treball restauratiu resulten innecessàries i del tot prescindibles per a la racionalitat del sistema penal que, per tant, les ignora. Per exemple:
 - el sistema judicial no legitima la justícia restaurativa com una eina “beneficiosa” per a tots els intervinents i per al sistema mateix;
 - la Fiscalia es mostraria poc interessada en el treball dels professionals de la justícia restaurativa. Això es tradueix en una invisibilització dels processos restauratius duts a terme, per exemple, en el marc d'una conformitat clàssica;
 - els criteris estrictes pels quals es guia l'acció penal impedirien la realització de solucions restauratives, que podrien considerar-se “al marge de la llei”, encara que comptessin amb el ple suport de tots els participants;
 - els advocats posen traves a la intervenció dels professionals de la justícia restaurativa principalment perquè veuen inútil la intervenció de tercers per a dur a terme tasques que entenen com a exclusivament inherents al seu propi ofici.
 - La falta de recursos representa, per a moltes de les persones que han participat en els focus groups, un impediment insalvable per a l'aplicació de la justícia restaurativa als delictes del nostre estudi. En efecte, ni es poden treballar casos amb dedicació exclusiva, ni es disposa dels recursos econòmics necessaris per organitzar trobades de major dimensió i complexitat.

- El delinqüent econòmic seria especialment “refractari” a tornar sobre els seus passos i a assumir la seva pròpia responsabilitat, fet que dificultaria implementar una intervenció restaurativa en sentit ple.
- En el cas de delicte fiscal, la dificultat de dur a terme un procés realment restauratiu derivaria també de la falta d'interès per reflexionar i del caràcter merament econòmic de les possibles negociacions. Doncs bé, en aquest cas alguns opinen que potser el millor moment per a treballar amb els responsables de delictes econòmics seria la fase d'execució de la pena.
- S'ha destacat, en qualsevol cas, la millor capacitat de la justícia restaurativa d'atendre la víctima i al dany en temps menys prolongats, i per tant, més acceptables per a totes les persones implicades. En la seva opinió, una gestió inadequada per part de la justícia tradicional podria arribar fins i tot a suposar per als afectats una veritable “victimització secundària”, que un enfocament restauratiu evitaria.
- El procés restauratiu, per ser intrínsecament participatiu, oferiria a més la possibilitat de trobar solucions alternatives i creatives, la qual cosa seria impossible en el procés penal tradicional.

5.5.3. Resultats relatius a la posada en pràctica de la intervenció restaurativa (organització, metodologia, composició d'equip i forma de les trobades)

Per a valorar la possibilitat d'un abordatge restauratiu en els delictes examinats, hem volgut també conèixer com es plantejaria una hipotètica intervenció restaurativa en aquests casos.

Els tres sub-equips ens han brindat, en aquest sentit, una informació exhaustiva que ens ha permès aprofundir sobre algunes de les condicions necessàries per a la implementació de la justícia restaurativa en el camp de la delinqüència econòmica.

En aquest sentit, s'ha destacat la necessitat d'organitzar trobades d'ampli abast, en les quals pugui participar un elevat nombre de persones, amb la finalitat de tenir en compte els interessos de tots els que, de diferents formes, s'han vist o es veuen implicats en l'esdeveniment delictiu: els “causants del dany” (com han estat definits els acusats), les víctimes directes, els representants de les víctimes

indirectes, a més d'entitats no governamentals, experts o tècnics i personalitats públiques. Com hem vist, les entitats i els experts tindrien la funció d'aportar informacions sobre el context de la intervenció restaurativa a més d'informació tècnica útil a la comprensió dels detalls de l'acció delictiva, de l'abast de l'afectació i de les possibles demandes de les parts. També podrien contribuir a l'elaboració dels acords de reparació. Les personalitats de rellevància pública tindrien una sort de "funció mirall", és a dir, la seva presència, el seu prestigi i la seva reputació vehicularien un sistema de valors "positius", prestigiosos i útils per a estimular en els ofensors una reconsideració crítica de les seves actuacions.

Donada la complexitat dels casos examinats, els tres sub-equips han plantejat la necessitat d'organitzar les reunions segons fórmules àmpliament participatives i procediments específics que permeten un intercanvi conversacional estructurat i adequat als objectius de la trobada. En els tres casos, els facilitadors s'han referit concretament a diferents tipus de cercles que varien segons l'objectiu de la reunió i que, a vegades, s'acompanyarien de trobades d'una altra naturalesa, com ara negociacions assistides pels facilitadors.

Els cercles necessitarien d'una fase de preparació prèvia, en la qual establir les bases per a la trobada entre les persones implicades (entrevistes prèvies amb totes les parts). Els acords aconseguits en els cercles s'haurien de traslladar al jutjat competent per a la seva execució, encara que és possible que el jutjat mateix encarregui als facilitadors el seguiment del compliment dels acords. Per als facilitadors, aquesta última fase constituïria també l'ocasió per a reprendre contacte amb les persones implicades en el cas i oferir-los suport, Així mateix, representaria una oportunitat per a avaluar l'impacte global de la intervenció duta a terme, en termes de difusió de la cultura restaurativa.

Des de les entrevistes prèvies al final del procés transcorre aproximadament un mes (en el cas del delictes de corrupció urbanística, sempre que es pogués comptar amb personal de dedicació exclusiva) a nou mesos (en el cas del delictes fiscal). Per a la gestió del cas de delictes mediambiental s'ha estimat necessari un període de 5 mesos.

L'equip al qual se li encarregaria el cas es triaria sobre la base d'un criteri territorial i tindria una composició mixta, és a dir, combinaria persones amb més i menys experiència, complementant sabers i afinitats i procurant, en la mesura que sigui possible, que formés part del grup algú amb coneixement o experiència previs sobre l'assumpte a tractar. A la gestió del cas es dedicarien entre dos i quatre facilitadors/as, que comptarien amb l'assistència, si fos necessari, de personal de suport (per exemple, alumnes/as en pràctiques).

Els/les professionals del Programa no consideren necessària una formació específica sobre cada tipologia delictiva. Això és així perquè la seva tasca consisteix a facilitar la forma de la conversa i no el seu contingut. És a dir, facilitar significa fonamentalment organitzar la comunicació entre les parts amb vista a aconseguir uns determinats objectius: que les parts aconseguixin acords, que relatin les seves vivències, que contrastin els seus punts de vista, que reflexionin, etc. Per a això, els/les professionals de la justícia restaurativa necessiten conèixer i saber utilitzar instruments específics, en aquest cas els cercles, però no precisen d'especials coneixements tècnics sobre les matèries que estan tractant. En el cas que haguessin d'abordar alguna qüestió especialment problemàtica des del punt de vista tècnic, han indicat que podrien comptar amb un assessorament extern o, fins i tot, l'aportació dels tècnics que, per diferents motius, participen en el mateix procés restauratiu.

Finalment, s'ha volgut destacar el risc que una intervenció molt extensa, que implica la participació de membres de la comunitat, pugui desencadenar nous conflictes o fer emergir conflictes latents. Seria per tant necessari vetllar per les possibles repercussions negatives, tenint en compte el context, evitant la possible estigmatització dels acusats i fent-se càrrec també de l'impacte de la intervenció en termes de malestar en la comunitat de veïns. Una altra de les qüestions dubtoses és la magnitud de la intervenció plantejada, que potser podria ser desproporcionada a la vista de la gravetat del delictes.

S'ha assenyalat així mateix que res impediria la participació d'una empresa responsable d'un delictes corporatiu en trobades restauratives, a través dels seus representants, sempre que estigui interessada. Un procés d'aquestes característiques podria fins i tot servir per a treballar les relacions internes en la pròpia empresa, incentivant la posada en marxa de dinàmiques "virtuoses".

6. Conclusions

Dels resultats de la nostra exploració emergeix de forma bastant nítida que la possible aplicació de la justícia restaurativa als delictes econòmics en la fase d'enjudiciament necessita sustentat-se en una sèrie de condicions que, a dia d'avui, es compleixen tan sols parcialment.

A favor d'aquesta possibilitat juga, en primer lloc, l'obertura del sistema de justícia penal tradicional cap a la integració de formes restauratives de gestió en els casos de delinqüència econòmica. Aquesta obertura, que de moment encara és tímida i limitada, pot observar-se en la valoració generalment positiva que els operadors jurídics entrevistats fan de la justícia restaurativa, així com del seu potencial per a tractar a tots els implicats (especialment, víctimes i infractors) de forma més apropiada i "humana".

També integra un factor favorable la preocupació que han mostrat les persones entrevistades per una justícia penal que, si bé formalment és perfectament capaç de donar una solució al cas penal, no resol alguns dels problemes subjacents. Aquesta necessitat d'una justícia que sigui no solament "justa" des del punt de vista formal/jurídic, sinó també eficaç en termes de resolució de problemes, posa de manifest una visió pragmàtica de la justícia que no està molt allunyada de la perspectiva restaurativa. Des d'aquesta perspectiva pragmàtica, els operadors jurídics entrevistats han ressaltat també la necessitat d'aconseguir solucions el menys punitives possible, destacant que el càstig, encara que important per la seva funció simbòlica (en termes de prevenció general positiva i negativa), no resol molts dels perjudicis generats pel delicte. Aquesta preocupació manifestada pels entrevistats també sembla indicar una actitud favorable a fórmules restauratives de resolució de casos penals.

Al costat de l'anterior, ens sembla oportú destacar també que els operadors jurídics entrevistats han reconegut que no disposaven dels instruments necessaris per a abordar qüestions que consideren rellevants. En aquest sentit, ha assenyalat que hi havia víctimes col·lectives i que s'havien causat danys socials, és a dir, que s'havia perjudicat a la societat en el seu conjunt, al medi ambient i els principis mateixos de l'Estat de Dret. No obstant això, els ha resultat complex concretar aquests danys i donar-los resposta, més enllà de la satisfacció

simbòlica que aporta la sentència condemnatòria. La seva percepció és que existeixen formes de dany que transcendeixen la mera satisfacció de la responsabilitat civil i que no tenen instruments per a abordar-les. Això és un altre indicatiu que ens permet afirmar que es mostrarien sensibles a solucions restauratives.

D'altra banda, considerem raonablement demostrat que una gestió restaurativa de delictes econòmics resultaria adequada, malgrat la complexitat tècnica que aquest tipus de delinqüència presenta i l'aparent falta de víctimes concretes, més enllà dels titulars dels béns jurídics afectats. Així sembla indicar-ho la facilitat amb la qual els i les professionals de la justícia restaurativa han identificat les víctimes i els danys difusos i han elaborat formes de trobada que permeten la intervenció de tots els interessats. Això demostra que identificar a les parts i reunir-les en trobades restauratives per a la cerca de solucions compartides és, d'entrada, possible.

Al mateix temps, això permet inferir que una solució restaurativa en els delictes econòmics és, a més, oportuna. Això és així, primer, per la major propensió de la justícia restaurativa a atendre de manera adequada a les víctimes i als interessos de totes les parts involucrades. Això s'ha pogut constatar en els esforços realitzats pels equips del Programa de Justícia Restaurativa per a identificar a totes les parts i per a imaginar fórmules de trobada àmpliament participatives, amb l'objectiu d'elaborar solucions que tinguessin en compte el major nombre possible de "veus". A més, en l'anàlisi dels casos, han considerat del tot possible identificar les persones que podrien intervenir en els "cercles" també en casos de victimització col·lectiva i/o difusa. Per a això, han buscat solucions flexibles i han adequat els criteris de selecció al cas concret, secundant-se en els paràmetres tècnics de la seva professió. En segon lloc, aplicar una solució restaurativa resultaria oportú per la major atenció que aquest tipus d'intervenció presta a la reparació del dany en la seva dimensió col·lectiva. Això s'extreu de la necessitat plantejada pels facilitadors de recaptar informació sobre els danys soferts per la comunitat, d'identificar als subjectes que puguin descriure aquests danys comunitaris en els cercles i d'atendre fins i tot les repercussions futures del delictes.

De la mateixa forma, el fet que una gestió restaurativa sigui adequada per a aquests delictes sorgeix també de l'atenció que els integrants del Programa de Justícia Restaurativa han prestat a la necessitat de realitzar un seguiment dels acords que no es limiti al control del seu compliment, sinó que serveixi de suport per a totes les parts que han intervingut en el procés restauratiu.

Finalment, la preparació i experiència dels/les professionals del Programa de Justícia Restaurativa, així com la seva formació i supervisió, es troben en la línia del que disposa la recomanació europea CM/Rec(2018)8 en matèria de justícia restaurativa penal. En absència de regulacions específiques internes, l'acatament de les normes comunitàries establertes per a garantir la qualitat dels serveis de justícia restaurativa sembla indicatiu del potencial del personal del Programa per a la gestió de casos complexos, inclosos els de delinqüència econòmica.

Ara bé, enfront d'aquests indicadors favorables, és necessari destacar també la presència d'obstacles que seria necessari superar per a una correcta implementació de la justícia restaurativa en aquest camp.

El primer d'ells es troba en la convicció dels operadors jurídics que la justícia restaurativa és generalment apropiada per als delictes convencionals, però no per als econòmics. Això és així perquè, des del seu punt de vista, consideren que els interessos difusos es troben adequadament representats pel Ministeri Fiscal. S'afegeix el fet que, en determinats supòsits, la condició de víctima s'atribueix en exclusiva a l'Estat. Aquesta situació impedeix reconèixer que la ciutadania com a tal també pot haver-se vist afectada pel delicte. Des d'aquesta lògica és doncs comprensible que als operadors jurídics els resultés difícil admetre la possibilitat que les víctimes difuses puguin tenir una representació pròpia tant en el procés penal com en un hipotètic procés restauratiu.

Un segon indicador desfavorable és la desconfiança amb la que el sistema de justícia penal sembla mirar a la justícia restaurativa i, en qualsevol cas, la posició subordinada a la que queden relegats els serveis restauratius. Els facilitadors han destacat, en diverses ocasions, la falta de confiança que les autoritats judicials semblen haver mostrat fins ara en el seu treball, fins i tot en casos de delinqüència convencional.

Un tercer possible obstacle, que en part té a veure amb l'anterior, és la falta de legitimació del treball restauratiu. El coneixement parcial d'aquest paradigma de justícia, l'absència d'una regulació específica en el marc del procés d'adults i la falta d'una aposta institucional decidida semblen suggerir que la justícia restaurativa encara ha de demostrar el seu valor per a poder situar-se a la mateixa alçada que la justícia penal tradicional. No obstant això, si es considera que els paràmetres d'avaluació d'un paradigma no són apropiats per a l'altre i viceversa (per exemple, "l'útil" per a la justícia penal tradicional podria no correspondre a "l'útil" per a la justícia restaurativa), aquesta "demostració" podria traduir-se en una veritable "*probatio diabolica*", i consegüentment impossible de superar.

En tot cas sembla evident que, almenys a dia d'avui, als programes de justícia restaurativa se'ls atribueixen simples funcions "de servei", semblants a les que compleixen els serveis socials en la justícia o les oficines d'atenció a les víctimes. Des d'aquesta posició subalterna, resulta certament problemàtic que els facilitadors s'acreditin com a operadors d'un paradigma de justícia autònom, capaços de complementar des d'una posició de paritat l'acció dels operadors de la justícia penal tradicional.

El quart obstacle que considerem rellevant és l'escassetat de recursos dels que disposen els facilitadors per a realitzar la seva intervenció en delictes econòmics. La complexitat d'una bona gestió requeriria, en efecte, d'una major dotació de personal i de recursos econòmics adequats per a l'organització de les activitats necessàries. Actualment, la falta de recursos es tendeix a suplir amb la dedicació gairebé vocacional del personal de la justícia restaurativa. Tanmateix, aquesta circumstància, lluny de ser desitjable, indica entre altres coses que encara no es pot comptar amb serveis estables i sostenibles. De no resoldre's aquesta qüestió, es corre el risc de repetir els mateixos errors detectats en el sistema de justícia penal tradicional, concretament el de prolongar indefinidament en el temps la gestió d'un cas o de deixar sense efecte tota la intervenció.

En conclusió, creiem possible dur a terme trobades restauratives també en delictes econòmics, sempre que s'aconsegueixi donar resposta als obstacles plantejats. Per a això, a continuació, es formularan algunes propostes.

7. Propostes

Els obstacles que hem assenyalat no són fàcils de superar, almenys de manera immediata.

El desconeixement per part dels operadors jurídics del que és la justícia restaurativa, la desconfiança cap als seus operadors, la falta de legitimació del treball restauratiu, la posició subalterna dels serveis de justícia restaurativa respecte el sistema de justícia penal tradicional i, a conseqüència de tot això, l'escassetat de recursos a disposició dels facilitadors, són qüestions problemàtiques a les quals no és possible donar una resposta unívoca, definitiva i, sobretot, a curt termini.

Ens sembla per tant necessari conjugar iniciatives d'índole més general, amb activitats de més curt abast.

Respecte al primer grup d'iniciatives, considerem imprescindible l'aprovació de legislació processal en la que s'inclogui de manera expressa la possibilitat d'integrar en el procés penal les solucions restauratives. En aquest sentit, podria ser interessant impulsar la millora i posterior aprovació de l'Avantprojecte de Llei d'Enjudiciament Criminal de 2020. Malgrat que presenta alguns dèficits, aquesta proposta legislativa suposaria un important pas endavant en la consolidació de la justícia restaurativa. En aquesta mateixa direcció, entenem que, per a modificar o aprovar aquesta normativa, s'hauria de poder comptar també amb l'opinió i l'experiència dels i de les professionals que treballen en els serveis de justícia restaurativa existents.

En segon lloc, seria necessari ampliar el coneixement que els operadors jurídics tenen de la justícia restaurativa. Això podria concretar-se mitjançant iniciatives diverses, dirigides a la formació tant de jutges, fiscals i advocats que ja es troben integrats al sistema de justícia penal, com dels futurs operadors jurídics. Per a això, suggerim que s'incorporin en l'itinerari formatiu de les facultats de Dret assignatures específiques, així com que s'introdueixin nocions bàsiques sobre la justícia restaurativa en els Màsters d'accés a l'Advocacia. Aquestes propostes van en la línia que ve promovent la Unió Europea des de fa ja un parell de

dècades i que s'ha vist recentment reforçada amb la Declaració dels Ministres de Justícia del Consell d'Estats membres d'Europa sobre el paper de la justícia restaurativa en matèria penal (denominada *Declaració de Venècia sobre el paper de la justícia restaurativa en matèria penal*, 13-14 de desembre 2021).

Pel que fa a les activitats de més curt abast, creiem convenient la creació de grups de treball sobre “justícia restaurativa i delinqüència econòmica”, integrats per diversos operadors jurídics, facilitadors, acadèmics i representants institucionals. Aquests grups, que tindrien com a objectiu la implementació de la justícia restaurativa per als delictes econòmics, contribuirien a superar o, com a mínim, a reduir la bretxa de desconfiança entre els operadors jurídics i els/les professionals de justícia restaurativa i a establir bones pràctiques i protocols de col·laboració útils per al futur.

Més concretament, proposem la creació d'un grup de treball sobre justícia restaurativa i delinqüència econòmica a Catalunya, on semblen existir condicions favorables per la seva creació. En efecte, seria relativament senzill establir des d'ara mateix un primer contacte entre els operadors jurídics i el personal de justícia restaurativa, podent comptar amb la confiança generada al llarg del treball de camp realitzat en el marc del present projecte. Tots els intervinents han manifestat interès en una reunió futura en la qual es presentin els resultats de la nostra recerca i han prestat el seu consentiment per a ser novament contactats. Així mateix, tots han demostrat interès en què la recerca segueixi endavant, més enllà de la conclusió del projecte. Finalment, però no per això menys important, també juga a favor d'aquesta proposta l'atenció que les institucions de la Generalitat de Catalunya presten a la justícia restaurativa, tant des del punt de vista de la seva aplicació (Departament de Justícia) com a teòric (Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada).

L'activitat del grup de treball es concentraria inicialment en l'anàlisi i resolució comuna de casos, en reunions periòdiques de discussió, els resultats de la qual s'haurien de poder traduir en documents de treball accessibles en obert.

Una vegada consolidada aquesta primera experiència, s'hauria de poder plantejar una “prova pilot” per a treballar un cas de delinqüència econòmica. La prova s'hauria de fer de manera escalonada, és a dir, primer assajant la

intervenció amb un assumpte ja resolt judicialment per a després treballar un altre encara pendent de resolució.

Els resultats de la prova pilot haurien de ser posteriorment objecte de difusió, discussió i avaluació en diferents seus (per exemple, comunitat científica, responsables polítics i institucionals, col·legis professionals, ONGs i representants de la societat civil).

8. Referències bibliogràfiques

- Aertsen, I. i Peters, T. (1998). Mediation and restorative justice in Belgium. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6, 507–525. doi: 10.1023/A:1008644529468
- Aertsen, I. (2018). Restorative justice for victims of corporate violence. Dins G. Forti, Claudia Mazzucato, Arianna Visconti i Stefania Giavazzi (eds.), *Victims and corporations. Legal challenges and empirical findings* (pp. 235-258). Milano: Cedam
- Al-Alosi, H. i Hamilton, M. (2019). The ingredients of success for effective restorative justice conferencing in an environmental offending context. *UNSW Law Journal*, 42(4), 1460-1488. doi: 10.2139/ssrn.3495322
- Baucells Lladós, J. (2012). El sistema de penas para la delincuencia económica. *Cuadernos de política criminal*, 107, 143-182
- Baucells Lladós, J. (2021). Posibilidades de la justicia restaurativa para la delincuencia económica en la ejecución de la pena. Dins Mercedes García Arán (ed.), *Justicia Restaurativa y delincuencia socioeconómica* (pp. 229-270). Valencia: Tirant Lo Blanch
- Bernuz, María José J. i García Inda, A. (2019). Justicia restaurativa y mediación penal intrajudicial en Aragón: condiciones, resistencias e incertidumbres. *Oñati Socio-Legal Series*, 9(6), 951–982. doi: 10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1088
- Besthorn, F.H. (2004). Restorative justice and environmental restoration, twin pillars of a just global environmental policy: Hearing the voice of the victim. *Journal of Societal and Social Policy*, 3(2), 33-48
- Biffi, Emanuela i Pali, Brunilda (2019). *Environmental Justice Restoring the future. Towards a restorative environmental justice praxis*. Euroforumrj.org. Recuperat de <https://www.euroforumrj.org/sites/default/files/2020-02/DIGITAL%20booklet%20%282%29.pdf>
- Brady Spalding, A. B. (2015). Restorative justice for multinational corporations. *Ohio State Law Journal*, 76(2), 357-408. doi: 10.2139/ssrn.2403930

- Braithwaite, J. (2002a). *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford: Oxford University Press
- Braithwaite, J. (2002b). Setting standards for restorative justice. *The British Journal of Criminology*, 42(3), 563–577. doi:10.1093/bjc/42.3.563
- Braithwaite, J. (2003). Restorative justice and corporate regulation. Dins E.G.M. Weitekamp i H.-J. Kerner (eds), *Restorative justice in context. International practice and directions* (pp. 161-172). Devon, UK and Portland Oregon: Willan Publishing
- Braithwaite, J. (2013). Flipping markets to virtue with qui tam and restorative justice. *Accounting Organizations and Society*, 38(6-7), 458-468. doi: 10.1016/j.aos.2012.07.002
- Braithwaite, J. (2016). In search of Donald Campbell. *Criminology & Public Policy*, 15(2), 417–437. doi:10.1111/1745-9133.12198
- Carabante Muntada, J. M. (2010). La teoría de la acción comunicativa como modelo de mediación. Dins X. Rodríguez Arana Muñoz, X. i Mercedes De Prada Rodríguez, (coords.), *La mediación: presente, pasado y futuro de una institución jurídica* (pp. 35-46). España: Netbiblo
- Cardenal Montraveta, S. (2017). Corrupción pública y suspensión de la ejecución de la pena. *Estudios penales y criminológicos*, 37, 179-247. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6066821>
- Cardona Barber, A. (2020). Justicia restaurativa y técnicas de reparación del daño ecológico en el delito medioambiental. *Revista Catalana De Dret Ambiental*, 11(2), 1-35. doi: [10.17345/rcda2910](https://doi.org/10.17345/rcda2910)
- Cardona Barber, A. (2021). Sistema de consecuencias jurídicas reparadoras en la delincuencia socioeconómica. Dins Mercedes García-Arán (ed.), *Justicia Restaurativa y delincuencia socioeconómica* (pp. 229-270). Valencia: Tirant Lo Blanch
- Carrasco Andrino, María del Mar (2019). Víctima, sujeto pasivo y perjudicado por el delito. *La ley penal: revista de derecho penal, procesal y penitenciario*, 136,1-15

- Carretero Sanjuan, Maite (2021). AA.VV., Hacia un modelo de justicia restaurativa empresarial. *EUNOMÍA. Revista En Cultura De La Legalidad*, 21, 483-490. doi: 10.20318/eunomia.2021.6381
- Castillejo Manzanares, Raquel (2019). La mediación a examen. Dins L Roca de Agapito (Dir). *Un sistema de sanciones penales para el siglo XXI* (pp. 735-756). Valencia: Tirant Lo Blanch
- Cuenca Garcia, María José (2020). La atenuante de reparación del daño como instrumento de la justicia restaurativa en la delincuencia socioeconómica. *Estudios Penales y Criminológicos*, 40. doi: 10.15304/epc.40.7188
- Cugat, Miriam (2021). La conformidad en los delitos socioeconómicos. Dins Mercedes García Arán (ed.). *Justicia Restaurativa y delincuencia socioeconómica* (pp. 313-366). Valencia: Tirant Lo Blanch
- Da Silva, C.F. (2021). A maximalist approach of restorative justice to address environmental harms and crimes, *The International Journal of Restorative Justice*, 1, 98-122
- Davis, Angela J. (2016). The prosecutor's ethical duty to end mass incarceration. *Hofstra Law Review*, 44(4), 1063-1085. Recuperat de: <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol44/iss4/4>
- de Luís García, E. (2018). Tutela de los intereses colectivos y difusos en el proceso penal. *Indret: Revista para el Análisis del Derecho*, 4. Recuperat de: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3289060
- Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i de Justícia Juvenil (2019). *Programa de Justícia Restaurativa. Memòria 2019*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. Recuperat de: http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/mesures_penals_alternativ/just_restaurativa__memoria2019.pdf
- Eliantonio, M., Backes, Ch. W., van Rhee, C. H., Spronken, T. i Berlee, A. (2012). *Standing up for Your Right(s) in Europe. A Comparative Study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts*. Cambridge: Intersentia. Recuperat de: <https://intersentia.com/docs/9781780681566.pdf>

- Fiscalía General del Estado (2019). *Memoria de la Fiscalía General del Estado 2019*, Madrid
- Foffani, L. (2012). Escándalos económicos y reformas penales. prevención y represión de las infracciones societarias en la era de la globalización. Dins Laura Zuñiga Rodriguez et al. (coords.). *Poder y delito: escándalos financieros y políticos* (pp. 11-25). Salamanca: Ratio Legis
- Friedrichs, D.O. (2020). White collar crime: definitional debates and the case for a typological approach. Dins Melissa L. Roerie (ed). *The Handbook of White-Collar Crime* (pp. 16-31). Hoboken: Wiley-Blackwell
- Gabbay, Z.D. (2007). Exploring the limits of the restorative justice paradigm: restorative justice and white-collar crime. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 8, 421-485. Recuperat de: <http://www.gornitzky.com/files/publications/pub20070615.pdf>
- Gaddi, Daniela (2020). Materiales para una conformidad restaurativa. *Estudios penales y criminológicos*, 40, 991-1041. doi: 10.15304/epc.40.6928
- Gaddi, Daniela i Rodríguez Puerta, Mª José (2022). Towards a restorative justice approach to white-collar crime and supra-individual victimisation. *The International Journal of Restorative Justice*, 5(Online First), 1-22. doi: 10.5553/TIJRJ.000116
- García Arán, Mercedes (2011). Reparación a la víctima y mediación en la delincuencia económica. Dins: C. Martínez Buján Pérez, F. Muñoz Conde, J.M. Lorenzo Salgado, J. C. Ferré Olivé, E. Cortés Bechiarelli, M. A. Núñez Paz Laura Zúñiga Rodríguez. *Un derecho penal comprometido: libro homenaje al prof. Dr. Gerardo Landrove Díaz* (pp. 449-480). Valencia: Tirant Lo Blanch
- García Arán, Mercedes (2021). Conclusiones generales. Dins Mercedes García Arán (ed.). *Justicia Restaurativa y delincuencia socioeconómica* (pp. 455-461). Valencia: Tirant Lo Blanch
- Departamento de Justicia (2019). *Programa de Justicia Restaurativa. Memòria 2019*, Generalitat de Catalunya. Recuperat de https://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/mesures_penals_alternativ/just_restaurativa__memoria2019.pdf
- Gimeno Sendra, J V. (2017). *Derecho procesal penal, 2º Ed.* Pamplona: Thomson Reuter Aranzadi

- Gomez Colomer, J.L. (2017). El proceso penal español a comienzos del siglo XXI. *InDret* 1, 1-58. Recuperat de: <https://indret.com/wp-content/themes/indret/pdf/1278.pdf>
- Guardiola Lago, María Jesús (2020). ¿Es posible la justicia restaurativa en la delincuencia de cuello blanco? *Estudios Penales y Criminológicos*, 40, 529-591. doi: 10.15304/epc.40.6695
- Guardiola Lago, María Jesús, Albertí Cortés, Mònica, Casado Coronas, Clara, Martins, Silvina i Graciela Susanne (2011). *¿Es el Conferencing una herramienta útil para los programas de mediación en el ámbito penal del Departamento de Justicia?* Centre D'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Recuperat de: http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/cataleg/crono/2012/conferencing_ES.pdf
- Hall, M. i Varona Martínez, Gema (2018). La victimología verde como espacio de encuentro para repensar la otredad más allá de la posesión. *Revista De Victimología*, 7, 107-128. Recuperat de: <http://www.huygens.es/journals/index.php/revista-de-victimologia/article/view/118>
- Hamilton, M (2021). Restorative justice conferencing in Australia and New Zealand. *The International Journal of Restorative Justice*, 2, 81-97. doi: 10.5553/TIJRJ.000064
- Fiscalia General del Estado. Informe del Consejo Fiscal. Anteproyecto de Ley de Enjuiciamiento Criminal de 24 de noviembre de 2020. Recuperat de: <https://www.fiscal.es/documents/20142/9fe276ae-cc62-9f19-d0c3-084201d1392a>
- Lan Eta Justizia Saila - Departament de Trabajo y Justicia (2019). *Servicio de Justicia Restaurativa (SJR) Euskadi 2019*. Eusko Jaurlaritzza - Gobierno Vasco. Recuperat de: https://www.euskadi.eus/contenidos/documentacion/jus_doc_conoce_0232/es_def/adjuntos/Memoria-Penal-2019-.pdf
- Lanni, A. (August 2, 2021). Taking restorative justice seriously. *Buffalo Law Review Forthcoming*, Harvard Public Law Working Paper No. 21-17. doi: 10.2139/ssrn.3797755
- Lee, C. D. (2011). They all laughed at Christopher Columbus when he said the world was round: the not-so-radical and reasonable need for a restorative justice model statute. *Saint Louis University Public Law Review*, 30(2), 523-573. Recuperat de: <https://scholarship.law.slu.edu/plr/vol30/iss2/11>

- Leeper Piquero, Nicole, Rice, S.K. i Piquero, A.R. (2008). Power, profit, and pluralism: New avenues for research on restorative justice and white-collar crime. Dins Holly Ventura Miller (ed.), *Restorative Justice: from Theory to Practice: Vol. 11* (pp. 209-229), Bingley: Emerald Group Publishing Limited. doi: 10.1016/S1521-6136(2008)11
- Lester, B.J. (2005). System failure: the case for supplanting negotiation with mediation in plea bargaining. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 20(2), 563-595. uri: <http://hdl.handle.net/1811/77091>
- Löschnig-Gspandl, Marianne J. (2003). Corporations, crime, and restorative justice. Dins E. Weitekamp i H.-J. Kerner (eds.). *Restorative justice in context: international practice and directions* (pp. 145-160). Portland: Willan Publishing
- Luedtke, D. (2014). Progression in the age of recession: restorative justice and white-collar crime in post-recession America. *Brooklyn Journal of Corporate, Financial & Commercial Law*, 9(1), 311-334. Recuperat de: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjcfcl/vol9/iss1/14>
- Mannozi, Grazia (2017). Il crimine dei colletti bianchi: profili definitivi e strategie di contrasto attraverso i metodi della giustizia riparativa. Dins C.D. Spinellis, N. Theodorakis, N., E. Billis i G. Papadimitrakopoulos (eds.), *Europe in crisis: crime, criminal justice, and the way forward. Essays in honour of Nestor Courakis. Vol. II* (pp. 1365-1394). Athens: Ant. N. Sakkoulas Publishers L.P., Athens
- Martínez Bujan, C. (2016). *Derecho penal económico y de la empresa: parte general*, 5ª Valencia: Tirant lo Blanch
- Mendo Estrella, A. (2017). Mediación penal de adultos intrajudicial: propuestas a la luz de la experiencia legal portuguesa y de experiencias piloto españolas. *Revista de Derecho y Proceso Penal*, 47, 43-71
- Miguel Barrio, R. (2019). *Justicia restaurativa y justicia penal: nuevos modelos*. Barcelona: Atelier
- Miguel Barrio, R. (2020). La Justicia Restaurativa a tenor del artículo 15 del Estatuto de la Víctima y la necesidad de incluir otras prácticas: los círculos restaurativos. *Revista de Victimología*, 10, 71-89. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7489512>

- Minguet, Angèle (2021). Environmental justice movements and restorative justice, *The International Journal of Restorative Justice*, 1, 60-80. doi: 10.5553/TIJRJ.000067
- Morón Lerma, Esther (2014). El perfil criminológico del delincuente económico. Dins Mercedes García Arán (ed.). *La delincuencia económica. Prevenir y sancionar* (pp. 29-53). Valencia: Tirant lo Blanch
- Nieva Fenoll, J. (2013). Proceso penal y delitos de corrupción (Algunas bases para la reforma estructural del proceso penal). *InDret*. 2, 1-22. Recuperat de: <https://indret.com/proceso-penal-y-delitos-de-corrupcion/>
- Nieto Martín, A. (2015). Autorregulación, “compliance” y justicia restaurativa. Dins L. Arroyo Jiménez i A. Nieto Martín (dirs.). *Autorregulación y sanciones*, 2ª ed. Pamplona: Aranzadi
- Nieto Martín, A. (2017). Empresas, víctimas y sanciones restaurativas ¿Cómo configurar un sistema de sanciones para personas jurídicas pensando en sus víctimas? Dins Montserrat De Hoyos Sancho (dir.). *La víctima del delito y las últimas reformas procesales penales* (pp. 315-330). Pamplona: Thomson Reuters Aranzadi
- Nieto Martín, A. (2021, 17 de marc). Justicia empresarial restaurativa y víctimas corporativas. *La legislazione penale*. <http://www.la legislazione penale.eu/wp-content/uploads/2021/03/Nieto-Martin-forum-ecocidio-1.pdf>
- Noversa Loureiro, Flavia (2018). A justiça restaurativa e criminalidade económica: reforço ou afastamento do direito penal? Dins M. Ferreira Monte, N. Nestor Santiago i C. De Marchi (coords.), *Diálogos em torno da Justiça Restaurativa. Garantismo, Activismo e legalidade como pretextos* (pp. 63-86). Braga: Univ do Minho
- Olalde Altarejos, A.J. (2015). *Estudio multidimensional de algunas prácticas de justicia restaurativa en el País Vasco con lentes de trabajo social* (Tesis doctoral). Recuperat de: <https://digitum.um.es/digitum/handle/10201/44459>
- Pali, Brunilda i Aertsen, I. (2021). Inhabiting a vulnerable and wounded earth: restoring response-ability. *The International Journal of Restorative Justice*, 1, 3-16. doi: 10.5553/TIJRJ.000065
- Planchadell Gargallo, Andrea (2016). Las víctimas en los delitos de corrupción (Panorama desde las perspectivas alemana y española). *Estudios Penales y*

Criminológicos, 36, 1-77. Recuperat de:
<https://revistas.usc.gal/index.php/epc/article/view/2621>

Quintero Olivares, G. (2015). La acción popular: pasado, presente y futuro de una institución controvertida. *Revista de Derecho y Proceso Penal*, 37, 93-131

Rebollo Vargas, R. i Casas Hervilla, J. (2013). Reflexiones, problemas y propuestas para la investigación. *Revista General de Derecho Penal*, 19, 1-31. Recuperat de:
<https://ddd.uab.cat/record/200262>

Rebollo Vargas, R. (2021). La incorporación de la justicia restaurativa en la delincuencia socioeconómica: Las previsiones en el anteproyecto de ley de enjuiciamiento criminal de 2020 y el programa PIDECO. *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 26. doi:10.5944/rdpc.26.2021.31230

Rodríguez Puerta, María José (2020). El derecho de las víctimas colectivas a participar en encuentros restaurativos. Un análisis a partir de algunos delitos económicos. *Revista electrónica de ciencia penal y criminología*, 22 (14), 1-42. Recuperat de:
<http://criminnet.ugr.es/recpc/22/recpc22-14.pdf>

Rodríguez Puerta, María José (2014). Modelos de prevención y sanción de la delincuencia económica. Perspectiva comparada. Dins Mercedes García (dir.), *La delincuencia económica. Prevenir y sancionar* (pp. 369-392). Valencia: Tirant Lo Blanch.

Schormair, M.J.L. i Gerlach, Lara M. (2019). Corporate remediation of human rights violations: a restorative justice framework. *Journal of Business Ethics*, 167, 475-493. doi: 10.1007/s10551-019-04147-2

Serratusell Salvadó, Lidia i Cabos Solé, Isabel. (2016). El Programa de Justicia Restaurativa a Catalunya. Dins Vicenta Cervelló Donderis (dir.). *Cuestiones Prácticas para la Aplicación de la Mediación Penal* (pp. 297-311). Valencia: Tirant Lo Blanch

Shapland, Joanna, Crawford, A., Gray, Emily i Burn, D. (2017). *Learning lessons from Belgium and Northern Ireland*. Sheffield: University of Sheffield. Recuperat de:
https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.714948!/file/Comparative-report-publication.pdf

- Silva Sánchez, J.-M. i Ortiz de Urbina Gimeno, I. (2020). Introducción al derecho penal económico-empresarial. Dins J.-M. Silva Sánchez (dir.). *Lecciones de derecho penal económico y de la empresa* (pp. 27-46). Barcelona: Atelier
- Simpson, Sally S. (2019). Reimagining Sutherland 80 years after white-collar crime. *Criminology*, 57, 189–207. doi: 10.1111/1745-9125.12206
- Stadler, W.A i Benson M.L. (2012). Revisiting the Guilty Mind: The Neutralization of White-Collar Crime. *Criminal Justice Review*, 37(4), 494-511
- Subijana Zunzunegui, I.-J., Porres García, Izaskun. i Sánchez Recio, Marta (2015). El modelo de justicia restaurativa: una propuesta de aplicación tras la entrada en vigor de la Ley 4/2015 del Estatuto de la víctima del delito. *Revista de Victimología*, 2, 125-150. Recuperat de <http://www.huylgens.es/journals/index.php/revista-de-victimologia/article/view/26>
- Sutherland, E.H. (1939). White Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1-12. doi: 10.2307/2083937
- Tamarit Sumalla, J.M. (2007). La difícil asunción de la reparación penal por la jurisprudencia española. *Revista General de Derecho Penal, Iustel*, 7, 1-16
- Tamarit Sumalla, J.M. (2013). Procesos restaurativos más allá de la mediación: perspectivas de futuro". Dins *Justicia restaurativa, una justicia para el siglo XXI: potencialidades y retos, Cuadernos Penales José María Lidón*, 9, 317-328. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4603903>
- Tamarit Sumalla, J.-M. (2018). La Recomendación (2018) 8 del Consejo de Europa sobre justicia restaurativa en asuntos penales. El caso de Francia, Italia, Alemania, Suiza y España. *Revista de Victimología*, 8, 181-184
- Umbreit, M. (2015). Restorative justice impact on multinational corporations? A response to Andrew Brady Spalding's article. *Ohio State Law Journal Furthermore*, 76, 41-49. uri: <http://hdl.handle.net/1811/75526>
- United Nation Office on Drugs and Crime (2020), *Handbook in Restorative Justice Programmes. Second Edition*. Vienna: United Nation. Recuperat de: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf

- Ury, W., Fisher, R. i Patton, B. (2011). *Obtenga el Sí: el arte de negociar sin ceder*. Gestion 2000 [ed.or. 1981]
- Van Dijk, Suzanne i Hutten, Moniek (2020). Victimologie en corruptie: over de slachtoffers van een (al dan niet) slachtofferloos delict: Een multidisciplinaire verkenning. *Tijdschrift voor Criminologie*, 62(1), 80-90. doi: 10.5553/TvC/0165182X2020062001006
- Varona Martínez, Gema (2020). Restorative pathways after mass environmental victimization: walking in the landscapes of past ecocides. *Oñati Socio-Legal Series*, 10(3), 664-685. Recuperat de: <https://opo.iisj.net/index.php/osls/article/view/1077>
- Walgrave, L. (2008). *Restorative justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Londres: Willan
- Walgrave, L. (2011). Investigating the Potentials of Restorative Justice Practice. *Washington University Journal of Law & Policy*, 36, 91-139. Recuperat de: https://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol36/iss1/6/
- Walgrave, L. (2020). Restorative justice domesticated. *The International Journal of Restorative Justice*, 3(3), 431-438. doi: 10.5553/IJRJ.000053
- Wijdekop, Femke (2019). *Restorative justice responses to environmental harm*, IUCN Report. Recuperat de: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload864.pdf>
- Wright, M. (2020). Restorative justice with corporations: the idea and the practicality. Dins Brunilda Pali, B., Katrien Lauwaert i S. Pleysier (eds.), *The Praxis of Justice* (pp. 281-292). The Hague: Eleven International Publications
- Yin, R.K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and methods. Sixth Edition*. Los Angeles: Sage
- Zúñiga Rodríguez, L. (2018). Corrupción y la categoría “delito de cuello blanco”: cuando los delitos se cometen en contextos normalizados. *IUS ET VERITAS*, 57, 162-169. doi: [10.18800/iusetveritas.201802.009](https://doi.org/10.18800/iusetveritas.201802.009)

9. Annexos

ANNEX 1: Plantilla cas

ANNEX 2: Plantilla sentència

ANNEX 3: Plantilla expedient

ANNEX 4: Descripció dels casos analitzats

ANNEX 5: Entrevista Operadors Jurídics

ANNEX 6: Carta derivacions (focus groups)

ANNEX 7: Consentiment Informat

ANNEX 8: Compromís confidencialitat

Annex 1 - Protocol d'estudi de cas (recollida i organització de la informació)

Dades sentència	
Número	
Jutjat	
Jutge	
Fiscal	
Advocat	
Es troba a ...	

PART 1: Anàlisi trajectòria processal

TEMES	FONTS D'INFORMACIÓ
Tipo de delito i condemna	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència
Tractament Víctima (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència • Entrevistes
Identificació dany (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència • Entrevistes
Formes de reparació (real i hipotètic/ideal)	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència • Entrevistes
Adequació sistema penal actual (opinió Operadors Jurídics)	<ul style="list-style-type: none"> • Entrevistes

PART 2: Anàlisi de les condicions per al procés restauratiu

TEMES	FONTS D'INFORMACIÓ
JR (condicions processals per a l'aplicació de la JR)	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència • Entrevistes
JR (condicions "subjectives" per a l'aplicació de la JR – grau de coneixement i opinió dels operadors jurídics)	<ul style="list-style-type: none"> • Expedient • Sentència • Entrevistes
Opinió sobre utilitat de la JR en l'àmbit dels WCC (facilitadors/es)	<ul style="list-style-type: none"> • Entrevistes • <i>Focus Groups</i>
Identificació dels participants <ul style="list-style-type: none"> • Criteris • Contacte • Amb recursos/condicions actuals 	<ul style="list-style-type: none"> • Entrevistes • <i>Focus Groups</i>
Identificació del tipo de procés <ul style="list-style-type: none"> • Criteris • Organització • Amb recursos actuals • Amb altres recursos 	<ul style="list-style-type: none"> • Entrevistes • <i>Focus Groups</i>

Annex 2 - Plantilla sentència

Cas:

Dates	
Número	
Tribunal sentenciador	
Instància	
Delicte	
Antecedents processals i de fet	
Fets provats	
Intervinents	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació MF • Acusació particular • Acusació popular • Acusat/s • Altres 	
Condemna	
Atenuant reparació/de dilacions indegudes	
Responsabilitat Civil	
Fórmula de identificació del dany (què s'ha tingut en compte i tipus de calculo)	
Destinatari de la responsabilitat civil/indemnització	
<ul style="list-style-type: none"> • Criteris de identificació • Subjecte públic/privat 	

Annex 3 - Plantilla expedient

Cas:

.....

Dades sentència	
Número	
Jutjat	
Jutge	
Fiscal	
Advocat	
Es troba a ...	

Delicte	
Data comissió	
Data sentència ferma	
Tipus sentència (conformitat/ordinària)	
Parts involucrades	
<ul style="list-style-type: none"> • Ministeri Fiscal 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusat/s 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació particular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació popular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Altres 	
Indagacions	
<ul style="list-style-type: none"> • Ministeri Fiscal 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusat/s 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació particular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació popular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Altres 	
Identificació y reparació del dany (plantejat per)	
<ul style="list-style-type: none"> • Ministeri Fiscal 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusat/s 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació particular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació popular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Sentenciador 	
Identificació y reparació de la víctima (plantejat per)	
<ul style="list-style-type: none"> • Ministeri Fiscal 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusat/s 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació particular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Acusació popular 	
<ul style="list-style-type: none"> • Sentenciador 	
Elements extrapenals	
Altres elements d'interès	

Annex 4 – Descripció del casos analitzats

Cas 1 (IP): delictes mediambiental

Es tracta d'un cas de contaminació comès per una empresa multinacional que va adquirir en 1999 dues empreses assentades al territori català i que es dedicaven, bàsicament, a l'extracció de minerals del subsol i a la seva posterior transformació en potassa. Una de les explotacions tenia un enorme escombriaire d'enderrocs salins (abocador) situat prop del riu. L'explotació tenia també dos pous d'extracció de mineral pròxims al mateix riu. Arrel de les denúncies dels veïns de les finques pròximes, l'any 1997 es va iniciar una investigació policial, que va detectar que tant l'abocador principal com un dels pous desprenien líquids originats per l'acumulació del mateixos residus salin i a causa, principalment, de la pluja, la humitat de l'ambient o la naturalesa del material acumulat. Aquells lixiviats que es generaven, a causa del dipòsit inadequat dels materials i la inexistència de mesures correctores, anaven a parar en forma d'abocaments als rius, rieres, torrents i pous d'aigües subterrànies pròxims, afectant greument les condicions de les seves aigües. L'empresa coneixia aquest problema i va ser informada en tot moment de les investigacions i dels seus resultats. Malgrat aquest fet, no van adoptar mesures correctores addicionals a fi d'evitar la sortida constant dels lixiviats contaminants, tot sabent o acceptant que aquells abocaments, que mai van estar autoritzats administrativament, es produïen de manera constant i amb un impacte perjudicial pel medi ambient.

Així, l'any 2003 s'inicien les diligències prèvies, després d'una llarga i minuciosa investigació duta a terme pels Mossos d'Esquadra entre 1998 i 2000. La vista oral es fixa per al 2014. En el judici tots els perits citats per les acusacions van evidenciar que els abocaments realitzats per l'empresa infringien la normativa mediambiental. El director de producció, el tècnic ambiental i un conseller delegat van ser processats i condemnats per aquests fets (pàg. 37 sentència) com a autors d'un delictes contra els recursos naturals i el medi ambient (art. 325 CP) en la seva redacció anterior a 2010. En el judici van intervenir, com a acusació, el Ministeri Fiscal i, com a acusació particular, un perjudicat individual i un col·lectiu ecologista de la zona.

Cas 2 (TAX): delictes fiscal

Es tracta d'un cas en el qual una empresa de construcció contracta l'any 2001 l'execució de l'obra de 135 habitatges, locals i garatges. L'any 2003, l'empresa presenta declaració-liquidació de l'Impost de Societats amb una base imposable de la qual va resultar un ingrés a l'Erari de més de 500.000€. L'any 2009, l'Agència Tributària denuncia la liquidació per considerar que l'empresa havia "traçat un pla" per a disminuir la base imposable mitjançant la comptabilització de factures falses de proveïdors que havia simulat contractar per a la realització dels habitatges. L'Administració Tributaria va re-calcular l'impost incloent les factures falses i va establir que la quota defraudada superava els 200.000 €. S'imputa el delictes contra la Hisenda Pública a 5 persones, tres d'elles vinculades a l'empresa (conseller delegat, president i advocat) i dues persones que s'encarregaven d'elaborar les factures falses (així denominats *facturers*). Es sol·licita a més a més que l'empresa aboni la responsabilitat civil. Els delictes dels quals se'ls acusa són el de frau fiscal de l'art. 305 CP i el de falsedat documental. Un cop iniciat el procés, l'empresa ingressa la quantitat defraudada i l'interès legal corresponent en el compte de consignacions al Jutjat. Finalment, tant el Ministeri Fiscal com l'Advocat de l'Estat (en nom de l'Administració Tributària com a acusació particular) acorden una conformitat i es condemna únicament a un dels membres de l'empresa (el conseller delegat).

Cas 3 (TdC): Corrupció urbanística

Aquest tercer cas s'inicia amb l'adquisició l'any 2003 per part d'una parella (particulars després processats i condemnats) d'una finca situada en sòl no urbanitzable d'interès agrícola permanent (això va ser objecte de controvèrsia que finalment va quedar resolta pel Tribunal Contenciós-Administratiu en aquest sentit, al juliol de 2012). Una vegada adquirida la finca, els particulars inicien una sèrie d'obres per a les quals, en alguns casos, sol·liciten al Municipi en el qual es troba part de la finca llicències que són informades per l'arquitecte tècnic Municipal i autoritzades per l'alcalde. Prèviament a l'adquisició de la finca ja s'havia concedit il·legalment una llicència d'obres per a ampliar i edificar en l'habitatge principal de la finca. Gràcies també a les llicències obtingudes il·lícitament, els nous propietaris van anar aixecant de manera progressiva un complex urbanístic sense cap vinculació amb l'ús agrícola. Les obres es van dur

a terme entre 2003 i 2009, i es troben documentades, amb indicació del seu valor i de si va ser o no sol·licitada la llicència. Les obres per a les quals es va concedir llicència -il·legal- van ser declarades il·legals al maig de 2015 pels tribunals administratius, que van acordar el seu enderrocament al 2016, una vegada resolt el recurs administratiu. Mentrestant, a l'agost de 2013 es dicta acte d'obertura de judici oral, però aquest no es va remetre al jutjat competent fins a octubre de 2015. Els propietaris de la finca al·leguen desconèixer el caràcter de sòl no urbanitzable d'especial protecció perquè la persona que els hi va vendre el terreny, va fer constar a l'escriptura que aquest era urbanitzable.

Annex 5 - Esquema entrevistes operadors jurídics

TEMA	PREGUNTA
Tipus de delictes	Descrigui breument el cas i el seu desenvolupament judicial
Adequació sistema penal pels WCC	Si creu que el cas, més enllà del resultat concret, ha estat tractat satisfactòriament per la justícia i per què Si considera que s'han tingut en compte tots els interessos involucrats en el cas Si considera que l'assumpte ha plantejat problemes, al llarg del trànsit pel sistema de justícia penal (pesat, llarg, repeticions, ajornaments) Si considera que el resultat respon a justícia i per què
Tractament Víctima (real i hipotètic/ideal)	Si considera que hi ha hagut víctimes, directes i/o indirectes (i els qui eren) Si pensa que totes elles poden considerar-se satisfetes pel tracte rebut durant el procés i pel resultat final Si pensa que sí, per què Si pensa que no, per què i què hauria d'haver passat
Identificació dany (real i hipotètic/ideal)	Si considera que el delictes ha generat un dany, de quin tipus i per a qui Si considera que el delictes en examen ha causat danys socials. Si és que sí, si s'han reparat i com
Formes de reparació (real i hipotètic/ideal)	Si considera que el dany ha estat reparat adequadament Si considera que podria haver-se reparat d'una altra forma
JR (condicions processals per a l'aplicació de la JR)	Si considera que, en aquest cas, d'haver estat possible, hagués proposat una intervenció extra-judicial i amb quin objectiu/ per què
JR (condicions "subjectives" per a l'aplicació de la JR – grau de coneixement i opinió dels operadors jurídics)	Si coneix i pot donar una breu definició de Justícia Restaurativa <i>Després donar definició:</i> <i>Model de justícia enfocat en la reparació del dany i basat en processos participatius dirigits a aconseguir acords reparatoris. En les trobades restauratives participen totes les parts implicades: l'ofensor, la víctima (directa i indirecta) i tots els que han estat afectats per i/o han tingut alguna forma de relació amb el delictes</i> <i>després preguntar:</i> Si considera que un procés restauratiu hagués estat útil en aquest cas, per a qui i per què. En cas que no, per què

Annex 6 - Objectius de les reunions (*instruccions focus groups*)

Us remetem la documentació del cas que analitzarem en les trobades del 22 de juliol i de setembre.

Com bé sabeu, la justícia restaurativa s'ha aplicat fins al moment majoritàriament als delictes les víctimes dels quals són individuals o, almenys, identificables.

Recentment, no obstant això, la possibilitat d'aplicar-la també als delictes així denominats "sense víctimes" està despertant molt interès en l'àmbit acadèmic i polític-criminal.

En aquest marc se situa la recerca en la qual esteu participant.

Hem identificat i analitzat 3 casos, entre els quals està el que us estem enviant. Ens sembla ara indispensable conèixer el vostre punt de vista sobre:

- sí seria o no possible aplicar algun tipus d'intervenció restaurativa en aquest cas i
- quins problemes podria plantejar des de la pràctica.

Us convidem a llegir l'escrit d'acusació tenint en compte que necessitaríem conèixer:

- Els qui convocaríeu i els qui deuriu, en la vostra opinió, ser presents en la trobada (assumint que tots acceptessin participar)
- Quin tipus de trobada us semblaria més adequat per al cas
- Com hauria de compondre's l'equip (nombre de professionals, característiques personals, formació prèvia, experiència, o altres elements)
- Quin tipus de recursos necessitaríeu (complements de formació, assessoraments o altres)
- Com organitzaríeu l'agenda/calendari d'activitats
- Altres qüestions que us sembli oportú tenir en compte.

La primera trobada, del dia 22 de juliol, té com a objectiu el d'aclarir eventuais dubtes que pugueu tenir llegint la documentació (per exemple, dubtes sobre qüestions processals o sobre els delictes). D'aquesta manera, tindreu tota la informació que necessiteu per a contestar a les preguntes en la segona trobada.

En la segona trobada, en canvi, ja entrariem a recollir les vostres respostes sobre l'enfocament que donaríeu al cas.

Moltes gràcies per la vostra col·laboració.

Annex 7 - Consentiment informat

Universitat Autònoma de Barcelona

Consentiment informat

Projecte de recerca

La possible aplicació de la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica en la fase d'enjudiciament: una exploració empírica

(finançat pel Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada amb RESOLUCIÓ JUS/4/2021, de 5 de gener)

Si us plau, llegeixi acuradament aquest document de consentiment abans de decidir-se a participar en aquest estudi.

Objectiu de la investigació

L'objectiu d'aquesta investigació es reforçar les bases conceptuals i empíriques per la implementació de la Justícia Restaurativa en l'àmbit de la delinqüència econòmica a Catalunya mitjançant l'anàlisi de casos reals (3 tipus de delinqüència econòmica: delictes fiscals, delictes mediambientals i de corrupció)

Implicacions de la participació

Li demanarem que ens proporcioni una descripció del cas objecte de l'entrevista i que ens doni la seva opinió sobre el desenvolupament judicial d'aquest, així com sobre el seu resultat.

Per a això, li farem una sèrie de preguntes obertes com a full de ruta per a la conversa i la recollida de la informació. Podrà afegir qualsevol altre element que li sembli significatiu

Durada

L'entrevista té una durada de 45 minuts aproximadament.

Riscos

No hi ha riscos de cap tipus en la seva participació.

Compensació

En aquest cas no està prevista cap compensació per participar-hi.

Confidencialitat

Si decideix participar-hi, la seva identitat es mantindrà confidencial i només els membres de l'equip de recerca tindran accés a les dades del projecte. Si fos el cas que s'haguessin de presentar casos d'estudi, es farien servir sempre pseudònims.

Els investigadors mantindran aquest consentiment informat en un lloc segur i el destruiran al cap de 5 anys un cop finalitzada la investigació. Quan l'estudi s'hagi completat i se n'hagin analitzat les dades, tota la base de dades serà anonimitzada i posada a disposició de la resta dels investigadors interessats.

Voluntarietat de la participació

La participació en aquest estudi és completament voluntària. No hi ha cap penalització per no participar-hi.

Dret a retirar-te de l'estudi

Té el dret a retirar-se de l'estudi en qualsevol moment sense donar explicacions i sense conseqüències negatives; només ens ho ha de comunicar per qualsevol mitjà. A banda d'això, si així ho desitgi, pot exercir els seus drets reconeguts pel Reglament Europeu de protecció de dades personals adreçant-se a la IP del projecte (María José Rodríguez Puerta, MariaJose.Rodriguez.Puerta@uab.cat) amb la seva sol·licitud i una fotocòpia del DNI. Les sol·licituds per exercir els seus drets estan disponibles a la web de l'Oficina de Protecció de Dades de la UAB (<https://www.uab.cat/web/coneix-la-uab/itineraris/proteccio-de-dades/drets-de-les-persones-interessades-1345764799916.html>).

També té dret a presentar reclamacions davant l'Autoritat Catalana de Protecció de Dades (<https://apdcat.gencat.cat/ca/contacte>), i sempre que ho consideris necessari pots contactar amb el delegat de protecció de dades de la UAB (proteccio.dades@uab.cat).

En qualsevol cas rebrà una resposta per escrit de l'acció realitzada en el termini establert legalment.

Eventual publicació/reutilització/altres processaments de les dades bàsiques i període de retenció

Les dades de la recerca seran posades a disposició d'altres investigadors de manera anonimitzada un cop transcorreguts 5 anys a partir de la finalització del projecte. Els identificadors personals seran destruïts.

Enregistraments i ús de testimonis

___ Estic d'acord que s'enregistri (àudio i/o vídeo) l'entrevista amb objectius de recerca (facilitar la recollida de la informació).

___ Autoritzo que es facin citacions literals de les meves intervencions sense mencionar el meu nom.

Persona de contacte

En cas de dubte o consulta pots contactar amb la IP del projecte: María José Rodríguez Puerta, MaríaJose.Rodriguez.Puerta@uab.cat, 34935813370, Facultat de Dret, ed. B, Universitat Autònoma de Barcelona, c/ de la vall Moronta, s/n, 08193 Bellaterra (Cerdanyola), Barcelona

Consentiment

- He llegit la informació sobre el projecte de recerca i he tingut l'oportunitat de fer preguntes, les quals se m'han respost satisfactòriament.
- Entenc que la informació anonimitzada (sense identificadors personals) d'aquest projecte serà posada a disposició d'altres investigadors un temps després d'haver finalitzat el projecte.
- Estic d'acord a participar-hi i he rebut una còpia d'aquest consentiment.

Nom i cognoms del participant:

Signatura _____ Data: _____

Investigador/a:

Signatura _____ Data: _____

Annex 8 - Compromís de confidencialitat

Universitat Autònoma de Barcelona

Compromís de confidencialitat en el tractament de dades personals al projecte “La possible aplicació de la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica en la fase d'enjudiciament: una exploració empírica”

(Nom i cognoms), amb DNI (NIE, passaport) número..... actuant en nom i representació pròpia,

MANIFESTO

Primer: Que participo/pertanyo/col·laboro amb el projecte de recerca “*La possible aplicació de la justícia restaurativa a la delinqüència econòmica en la fase d'enjudiciament: una exploració empírica*” de la Universitat Autònoma de Barcelona (en endavant, UAB)

Segon: Que conec que la normativa de la UAB en matèria de protecció de dades es pot consultar a <https://seuelectronica.uab.cat/proteccion-de-datos> i que els membres de la comunitat universitària de la UAB poden consultar, a més, els procediments relatius a la protecció de dades al Campus Global, apartat La Universitat – Dades de caràcter personal.

EM COMPROMETO

Primer: A tractar les dades personals a què tingui accés d'acord amb la legislació aplicable i la normativa pròpia de la UAB.

Segon: A no utilitzar les dades amb finalitats diferents a les pròpies del projecte de recerca esmentat més amunt.

Tercer: A observar el secret professional respecte a les dades objecte de tractament, mantenint absoluta confidencialitat i reserva sobre qualsevol dada que pugui conèixer amb ocasió del desenvolupament del projecte, i a no

comunicar a cap tercer les dades subministrades, ni tan sols per a la seva conservació.

Quart: A implementar les mesures tècniques i organitzatives necessàries que garanteixin la seguretat de les dades tractades a les quals tingui accés, d'acord al nivell de protecció que correspongui, establert en el Reglament RD 1720/2007, de 21 de desembre, i d'acord amb les instruccions de la UAB, a fi d'evitar la seva alteració, pèrdua o tractament no autoritzat.

Cinquè: En cas que només tingui accés a dades prèviament dissociades, a no intentar identificar les persones a què refereixen les dades, per cap mitjà ni directe ni indirecte, i vetllar perquè en cas de incloure-les a publicacions tampoc es pugui produir aquesta identificació.

Sisè: Un cop finalitzat el projecte de recerca, a destruir les dades de caràcter personal o a retornar-les a l'investigador principal, d'acord amb allò que m'indiqui, igual que qualsevol suport o document en el qual consti alguna dada de caràcter personal objecte de tractament.

Setè: A fer-me responsable envers la UAB de tots els danys i perjudicis causats derivats de l'incompliment de qualsevol d'aquests compromisos, incloent-hi tots els que es derivin de reclamacions de tercers o de procediments sancionadors oberts per l'Autoritat Catalana de Protecció de dades.

Vuitè: A complir aquests compromisos de confidencialitat, fins i tot després de finalitzada la meva relació contractual o de col·laboració amb la UAB.

Barcelona, de de 20.....

Signatura
Nom i cognoms